(2)

Rhetoricorum

AD HERENNIVM
LIBRI IIII.

ET

M. T. CICERONIS
DE INVENTIONE
LIBRI DVO.

VENETIIS, apud Ioan. Gryphium.
M D LXVIII.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM

LIBER I.

ETSI *negotijs familiaribus impediti, uix ſatis otium ſtudio ſuppeditare poſſumus, & id ipſum, quod datur otij, libentius in philoſophia conſumere conſueuimus: tamen tua nos,* C. He*renni, uoluntas commouit, ut de ratione dicendi conſcriberemus; ne aut tua cauſſa uoluiſſe nos, aut fugiſſe, laborem putares. & eò ſtudioſius hoc negotium ſuſcepimus, quòd te non ſine cauſſa uelle cognoſcere rhetoricam intelligebamus. non enim parum habet in ſe fructus copia dicendi, & commoditas orationis, ſi recta intelligntia, & definita moderatione animi gubernetur. quas ob res illa, quæ* Græci *ſcriptores inanis arrogantiæ cauſſa ſibi aſſumpſerunt, reliquimus. nam illi, ne parum multa ſciſſe uiderentur, ea conquiſiuerunt, quæ nihil attinebant, ut ars difficilior cognitu putaretur: nos autem ea, quæ uidebantur ad rationem dicendi pertinere, ſumpſimus. non enim ſpes quæſtus, aut gloria commoti uenimus ad ſcribendum, quem admodum ceteri; ſed ut induſtria noſtra tuæ morem geramus uoluntati. nunc, ne nimiùm longa ſumatur oratio, de re dicere incipiemus. ſed ſi te unum illud monuerimus,*

artem sine aßiduitate dicendi non multum iuuare; ut intelligas hanc rationem præceptionis accommodari ad exercitationem oportere.

De Oratoris officio.

ORATORIS *officium est, de his rebus posse dicere, quæ res ad usum ciuilem moribus ac legibus constitutæ sunt, cum aßensione auditorum, quod eius fieri poterit.* Tria *sunt genera caussarum, quæ recipere debet orator demonstratiuum, deliberatiuum, iudiciale.* Demonstratiuum *est, quod tribuitur in alicuius certæ personæ laudem, uel uituperationem.* Deliberatiuum *est, quod in consultatione positum, habet in se suasionem & dissuasionem.* Iudiciale *est, quod positum in controuersia, habet accusationem, aut petitionem cum defensione.*

Partes officij oratorij.

Nunc, *quas res oratorem habere oporteat, docebimus: deinde quomodo has caussas tractari conueniat, ostendemus.* Oportet *igitur in oratore esse inuentionem, dispositionem, elocutionem, memoriam, & pronuntiationem.* Inuentio *est excogitatio rerum uerarum, aut ueri similium, quæ caussam probabilem reddant.* Dispositio *est ordo & distributio rerum, quæ demonstrat, quid quibus in locis sit collocandum.* Elocutio *est idoneorum uerborum & sententiarum ad inuentionem accommodatio.* Memoria, *est firma animi rerum & uerborum dispositionis preceptio.* Pronuntiatio *est uocis, uultus, gestus moderatio cum uenustate.* Hæc *omnia tribus modis assequi poterimus, arte, imitatione, exercitatione.* Ars *est præceptio, quæ dat certam uiam rationemq; dicendi.* Imitatio *est, qua impellimus cum diligenti ratione, ut aliquorum similes in dicendo uelimus esse.* Exercitatio *est aßiduus usus consuetudoq; dicendi.*

Quoniam igitur demonstratum est, quas caussas oratorem recipere, quasq; res habere conueniret: nunc, quem admodum ad orationem possint oratoris officia accommodare, dicendum uidetur. INVENTIO in sex partes orationis consumitur, exordium, narrationem, diuisionem, confirmationem, confutationem, conclusionem. Exordium est principium orationis, per quod animus auditoris, aut iudicis constituitur, uel apparatur ad audiendum. Narratio est rerum gestarum, aut perinde ut gestarum expositio. Diuisio est, per quam aperimus quid conueniat, & quid in controuersia sit: et per quam exponimus quibus de rebus simus dicturi. Confirmatio est nostrorum argumentorum expositio cum asseueratione. Confutatio est contrariorum locorum dissolutio. Conclusio est artificiosus terminus orationis. Nunc quoniam unà cum oratoris officijs, quò res cognitu facilior esset, producti sumus, ut de orationis partibus loqueremur, & eas ad inuentionis rationem accommodaremus, de exordio primùm dicendum uidetur. Caussa posita, quò commodius exordiri possimus, genus caussæ est considerandum. Genera caussarum sunt quattuor, honestum, turpe, dubium, humile. Honestũ caussæ genus putatur, cùm aut id defendimus, quod ab omnibus defendendũ uidetur; aut id oppugnamus, quod ab omnibus uidetur oppugnari debere; ut pro uiro forti contra parricidã. Turpe genus caussæ intelligitur, cùm aut honesta res oppugnatur, aut defenditur turpis. Dubiũ genus est, cùm habet in se caussa & honestatis & turpitudinis partem. Humile genus est, cùm contempta res affertur. Cùm hæc ita sint, cõueniet exordiorũ rationem ad omne genus caussæ accõmodari.

De quattuor generibus caussarum.

De exordijs.

EXORDIORVM *duo sunt genera, principium, quod grecè* προοίμιον *appellatur ; & insinuatio, quæ* ἔφοδος *nominatur. Principium est, cùm statim adiutoris animum nobis idoneum reddimus ad audiendum. id ita sumitur; ut attentos, dociles, ut beneuolos auditores habere poßimus. Si genus caussæ dubium habebimus, à beneuolentia principium constituemus, ne quid illa turpitudinis pars nobis obesse poßit. Sin humile genus erit, caussæ, faciemus attentos. Sin turpe genus caussæ erit, insinuatione utemur, de qua posterius dicemus, nisi quid nacti, fuerimus; quare aduersarios criminando, beneuolentiam captare poßimus. Sin honestum caussæ genus erit, licebit rectè uel uti, uel non uti principio. Sin uti uolemus, aut id oportebit ostendere, quare caussa sit honesta; aut breuiter, quibus de rebus simus dicturi, exponere. Si principio uti nolemus, à lege, à scriptura, aut ab aliquo firmißimo nostræ caußæ adiumento principium capere oportebit. Quoniam igitur docilem, beneuolum, attentum habere auditorem uolumus: quo modo quidq; confici poßit, aperiemus. Dociles auditores habere poterimus, si summam caussæ breuiter exponemus, et sit attentos eos faciemus. nam docilis est is, qui attentè uult audire. Attentos habebimus, si pollicebimur nos de rebus magnis, nouis, inusitatis uerba facturos, aut de iis rebus, quæ ad remp. pertinent, aut ad eos ipsos, qui audient, aut ad deorum immortaliũ religionem; et si rogabimus, ut attentè audiãt; & si numero exponemus res, quibus de rebus dicturi sumus. Beneuolos auditores facere quattuor modis possumus, à nostra, ab aduersariorũ, ab auditorũ persona et à rebus ipsis. A nostra psona beneuolẽtiã cõtrahemus,*

si no-

si nostrum officium sine arrogantia laudabimus, aut in remp. quales fuerimus, aut in parentes. aut in amicos, aut in ipsos, qui audiunt, aliquid referemus; dummodo hæc omnia ad eam ipsam rem, de qua agitur, sint accommodata. Item *si nostra incommoda proferemus, inopiam, solitudinem, calamitatem; & si orabimus, ut nobis sint auxilio; & simul ostendemus, nos in alijs spem noluisse habere.* Ab *aduersariorum persona beneuolentia captabitur, si eos in odium, in inuidiã, in contemptionem adducemus.* In *odium rapiemus, si quid eorum spurcè, superbè, perfidiosè, crudeliter, confidenter, malitiosè, flagitiosè factum proferemus.* In *inuidiam trahemus, si uim, si potentiam, factionem, diuitias, incontinentiam, nobilitatem, clientelas, hospitium, sodalitatem, affinitates aduersariorum proferemus, et his adiumentis magis, quàm ueritati eos confidere aperiemus.* In *contemptionem adducemus, si inertiam, ignauiam, desidiam, luxuriam aduersariorum proferemus.* Ab *auditorum persona beneuolentia colligetur, si res eorum fortiter, sapienter, mansuetè, magnificè iudicatas proferemus: & si, quæ de ijs existimatio, quæ iudicij expectatio sit, aperiemus.* A *rebus ipsis beneuolum efficiemus auditorẽ, si, nostrã caussam laudando extollemus, aduersariorum per contemptionẽ deprimemus.* Deinceps *de insinuatione aperiendum est.* TRIA *sunt tempora, quibus principio uti non possumus, quæ diligenter sunt considerãda: aut cum turpe caussam habemus, hoc est, cùm ipsa res animum auditoris à nobis alienat: aut cùm animus auditoris persuasus esse uidetur ab ijs, qui antè contrà dixerunt: aut cùm defessus est eos audiendo, qui antè dixerũt* *Tria insinuationis tempora.*

Si caussa turpitudinem habebit; exordiri poterimus his rationibus: rem, non hominem, aut hominem non rem spectari oportere: non placere nobis ipsis quæ facta dicantur ab aduersarijs, & esse indigna, aut nefaria. Deinde *cum diu rem auxerimus, nihil simile à nobis factum ostendemus, aut aliquorum iudicium de simili caussa, aut de eadem, aut de minore, aut de maiore proferemus.* Deinde *ad nostram caussam pedetentim accedemus, et similitudinem conferemus:* Item *si negabimus nos de aduersarijs, aut de aliqua re dicturos, & tamen occulte dicemus interiectione uerborum.* Si *persuasus auditor fuerit: id est si oratio aduersariorum auditoribus fidē fecerit: (neque enim non facilè scire poterimus; quoniam non sumus nescij, quibus rebus fides fieri soleat) ergo si fidem factum putabimus, his rebus nos insinuabimus ad caussam, si de eo, quod aduersarij firmißimum sibi adiumentum putauerint, primùm nos dicturos pollicebimur: aut ab aduersarij dicto exordiemur: aut, & ab eo maximè, quod ille nuperrimè dixerit: aut dubitatione utemur, quid potißimum dicamus, aut cui loco primùm respondeamus cum admiratione.* Si *defeßi erunt audiendo; ab aliqua re, quæ risū mouere poßit, exordiemur, ab apologo, à fabula uerisimili, imitatione, deprauatione, inuersione, abiectione, ambiguo, suspicione, irrisione, stultitia, exuperatione, collocatione, litterarum mutatione; præterea expectatione, similitudine, nouitate, historia, uersu; aut ab alicuius interpellatione, aut arrisione: et si promiserimus aliter, ac parati fuerimus, nos esse dicturos nos non eodē modo, ut ceteri soleant, uerba facturos: qđ alij soleāt, quid nos facturi simus, breuiter exponemus.*

Inter

Inter insinuationem & principium hoc interest, quòd principium huiusmodi debet esse, ut statim apertis rationibus, quas præscripsimus, aut beneuolum, aut attentum, aut docilem faciamus auditorem: at insinuatio eiusmodi debet esse, ut occultè per dißimulationem eadem illa omnia conficiamus, ut ad eandem commoditatem in*dicendi opere uenire poßimus. Verùm hæ tres utilitates tametsi in tota ratione sunt comparandæ, hoc est, ut auditores sese perpetuò nobis attentos, dociles, beneuolos præbeant: tamen id per exordium caussæ maximè comparandum est. Nunc, ne quando uitioso exordio utamur, quæ uitia uitanda sunt, docebo. In exordienda caussa seruandum est, ut lenis sit sermo, & usitata uerborum consuetudo, ut non apparata oratio esse uideatur. Vitiosum exordium est, quod in plures caußas potest accommodari, quod uulgare dicitur. Item uitiosum est, quo nihilo minus aduersarius potest uti, quod commune appellatur. Item illud, quo aduersarius potest uti ex contrario. Item uitiosum est, quod nimiùm apparatis uerbis compositum est, aut nimis longum est, & quòd non ex ipsa caußa natum uidetur, ut propriè cohæreat cum narratione; et quod neque beneuolum, neque docilem, neq; attentum facit auditorem. De exordio satis dictum est: deinceps ad narrationem transeamus.

Insinuationis, & principij differentia.

in dicendo uen.

Vitiosa exordia.

NARRATIONVM tria sunt genera. Vnum, quo exponimus rem gestam, & unumquodq; trahimus ad utilitatem nostram uincendi caussa: quod pertinet ad eas caussas, de quibus iudicium futurum est. Alterum genus narrationis est, quod intercurrit nonnunquã, aut fidei, aut criminationis, aut trãsitionis, aut alicuius apparationis, uel

De tribus narrationũ generibus.

lau

laudationis caussa. Tertium genus *est id, quod à caussa ciuili remotum est: in quo tamen exerceri conuenit, quò cõmodius illas superiores narrationes in caußis tractare poßimus*. Eius *narrationis duo sunt genera, unum quod in negotiis, alterum quod in personis positum est*. Id, *quod in negotiorum expositione positum est, tres habet partes, fabulam, historiam, argumentum*. Fabula *est, quæ neq; ueras, neq; uerisimiles continet res, ut hæ, quæ tragœdijs traditæ sunt*. Historia *est res gesta, sed ab ætatis nostræ memoria remota*. Argumentum *est ficta res, quæ tamen fieri potuit, uelut argumenta comœdiarum*. Illud *genus narrationis, quod in personis positum est, debet habere sermonis festiuitatem, animorum dißimilitudinem, grauitatem, lenitatem, spem, metum, suspicionem, desiderium, dißimulationem, misericordiam, rerum uarietates, fortunæ commutationem, insperatum incommodum, subitam lætitiam, iucundum exitum rerum uerùm hoc in exercendo transigitur*. Illud, *quod ad ueritatẽ pertinet, quomodo tractari cõueniat, aperiemus*. Tres *conuenit res habere narrationem, ut breuis, ut dilucida, ut uerisimilis sit: quæ quoniam fieri oportere scimus, quemadmodum faciamus, cognoscendũ est*.

Narratio breuis.

Rem *breuiter narrare poterimus, si inde incipiemus narrare, unde necesse erit; & si non ab ultimo initio repetere uolemus; & si summatim, non particulatim narrabimus; & si non ad extremum, sed usque eò, quò opus erit, prosequemur; & si transitionibus nullis utemur; & si non deerrabimus ab eo, quod cœperimus exponere; & si exitus rerum ita exponemus, ut antè quoque quæ facta sint, sciri poßint, tametsi nos reticuerimus.*

quod

quod genus, si dicam me ex prouincia rediisse, profectum quoque in prouinciam intelligatur. Et omnino non modò id quod obest, sed etiam id, quod neq; obest, neq; adiuuat, satius est præterire. Et ne bis, aut sæpius idem dicamus, cauendum est, etiam ne id, quod semel suprà diximus, deinceps dicamus, hoc modo: Athenis Megaram uesperi aduenit Simo: ubi aduenit Megaram, insidias fecit uirgini: insidias postquam fecit, uim in loco attulit. Rem dilucidè narrabimus, si ut quidq; primum gestum erit, ita primum exponemus, & rerum ac temporum ordinem conseruabimus, ut gestæ res erunt; aut ut potuisse geri uidebuntur. Hic erit considerandum, ne quid perturbatè, ne quid contortè, ne quid ambiguè, ne quid nouè dicamus; ne quam in aliam rem transeamus; ne ab ultimo repetamus; ne longè prosequamur; ne quid, quod ad rem pertineat, prætereamus, et si persequemur ea, quæ de breuitate præcepta sunt. nam quò breuior, eò dilucidior, & cognitu facilior narratio fiet. Verisimilis narratio erit, si ut mos, ut opinio ut natura postulat, dicemus: si spatia temporum, personarum dignitates, consiliorum rationes, locorum opportunitates constabunt; ne refelli poßit, aut temporis parum fuisse, aut caussam nullam, aut locum idoneum non fuisse, aut homines ipsos facere, aut pati non potuisse. Si uera res erit, nihilo minus hæc omnia narrando conseruanda sunt. nam sæpe ueritas, nisi hæc seruata sint, fidem facere non potest. Sin erit ficta, eò magis erunt conseruanda. De iis rebus cautè confligendum est, quibus in rebus tabulæ, aut alicuius firma auctoritas uidebitur interfuisse. Adhuc quæ dicta sunt, arbitror mihi constare cum ceteris

Dilucida.

Verisimilis.

artis scriptoribus, nisi quia de insinuatione noua excogitauimus, quòd eam soli, præter cæteros, in tria tempora diuisimus, ut planè certam uiam, & perspicuam ratione exordiorum haberemus. nunc, quod reliquum est, quoniã de rerum inuentione disputandum est, in qua singulare consumitur oratoris officium, dabimus operam, ut nihilo minus industriæ, quàm rei utilitas postulabit, quæsisse uideamur, si prius pauca de caussarum diuisione dixerimus.

De diuisione caussarum.

CAVSSARVM *diuisio in duas partes distributa est.* Primum, *perorata narratione, debemus aperire, quid nobis conueniat cum aduersarijs; si ea, quæ nobis utilia erunt, conuenient, quid in controuersia relinquatur, hoc modo:* Interfectam *esse ab* Oreste *matrem conuenit mihi cum aduersarijs: iure fecerit, & licuerit'ne facere, id est in controuersia.* Item *è contrario,* Agamemnonem *esse à* Clytem *nostra occisum confitentur: cum id ita sit, me ulcisci parentem negant oportuisse.* Deinde *cùm hoc fecerimus, distributione debemus uti.* Ea *diuiditur in duas partes, enumerationem, & expositionem.* Enumeratione *utemur, cùm dicemus numero, quot de rebus dicturi sumus.* Eam *plus, quàm trium partium numero esse non oportet. nam & periculosum est, nequando plus minus'ue dicamus; & suspicionem afferet auditori meditationis & artificij, quæ res fidem abrogat oratori.* Expositio *est, cùm res, quibus de rebus dicturi sumus, exponimus breuiter & absolutè.* Nunc *ad confirmationem transeamus.*

TOTA *spes uincendi, ratioq; persuadendi posita est in confirmatione & confutatione. nam cùm adiumenta nostra exposuerimus, cõtrariaq; dissolueriimus, absolutè*

nimirum

nimirum munus oratorium confecerimus. utrūq; igitur facere poterimus, si cōstitutionē caussæ cognouerimus.

De constitutionibus caussarum.

Caussarum constitutiones alii quattuor fecerunt, noster doctor Hermetes tres putauit esse, non ut de illorum quicquā detraheret inuentione, sed ut ostenderet id, quod oportuisset simpliciter & singulari modo docere, illos distribuisse dupliciter et bipertito. Constitutio est prima deprecatio defensoris cum accusatoris insimulatione coniuncta. Constitutiones itaque, ut diximus, tres sunt coniecturalis, legitima, iuridicialis. Coniecturalis est, cùm de facto controuersia est, hoc modo: Aiax in sylua, postquam resciuit quæ fecisset per insaniam, gladio incubuit. Vlysses interuenit, occisum conspicatur, è corpore telum cruentum educit. Teucer interuenit: cùm fratrem occisum, & inimicum fratris cum gladio cruento uidet, capitis arcessit. Hic, quoniam coniectura uerum quæritur, de facto erit controuersia, et ex eo cōstitutio caussæ coniecturalis nominatur. Legitima constitutio est, cùm in scripto aut ex scriptis aliquid controuersiæ nascitur. Ea diuiditur in partes sex, scriptum & sententiam, contrarias leges, ambiguum, definitionem, translationem, ratiocinationem. Ex scripto & sententia nascitur controuersia, cùm uidetur scriptoris uoluntas cū scripto ipso dissentire, hoc modo: Si lex sit, quæ iubeat eos, qui propter tempestatem nauim reliquerint, omnia perdere; eorum nauim ceteraq; esse, si nauis conseruata sit, qui remanserunt in naui. magnitudine tempestatis omnes perterriti nauim reliquerunt, in scapham conscenderunt, præter unum ægrotum is propter morbū exire & fugere non potuit. casu & fortu-

na nauis

na nauis in portum incolumis delata est. illam ægrotus poßidet. nauim petit ille, cuius fuerat. Hæc *constitutio legitima est ex scripto & sententia.* Ex *contrariis legibus controuersia constat, cùm alia lex iubet, aut permittit, alia uetat quippiam fieri hoc modo:* Lex *uetat eum, qui de pecuniis repetundis damnatus sit, in concione orationem habere.* Altera *lex iubet augurem in demortui locum qui petat, in concione nominare.* Augur *quidam damnatus de pecuniis repetundis, in mortui locum qui petat, nominauit: petitur ab eo mulcta.* Constitutio *hæc est legitima ex contrariis legibus.* Ex *ambiguo controuersia nascitur, cùm scriptum duas aut plures res significat, hoc modo:* Pater *familias cùm filium hæredem faceret, testamento uasa argentea uxori legauit.* Tullius *hæres meus* Terentiæ *uxori meæ xxx pondo uasorum argenteorum dato quæ uolet.* Post *mortem eius, uasa pretiosa & cælata magnificè, illa petit.* Tullius *se, quæ uelit ipse, xxx pondo ei debere dicit.* Constitutio *est legitima ex ambiguo.* Ex *definitione constat caussa, cùm in controuersia est, quo nomine factum appelletur. ea est huiusmodi:* Cùm L. Saturninus *legem frumentariam de semißibus et trientibus laturus esset,* Cepio*, qui per id temporis quæstor urbanus erat, docuit senatum, ærarium non posse pati largitionem tãtam. senatus decreuit, si eam legẽ ad populũ ferat, aduersus remp. uideri eum facere.* Saturninus *ferre cœpit. collegæ intercedere. ille nihilominus cistellam detulit.* Cepio, *ut illum contra* S. C. *intercedentibus collegis, aduersus rẽp. uidit ferre, cũ uiris bonis impetũ facit, põtes disturbat, cistas deiicit, impedimẽto est quò secius*

feratur lex: accersitur Cepio maiestatis. Constitutio est legitima ex definitione. Vocabulum enim definitur ipsum cùm quæritur quid sit minuere maiestatem: Ex translatione controuersia nascitur, cùm aut tempus differendum, aut accusatorem mutandum, aut iudices mutandos reus dicit. Hac parte constitutionis Græci in iudicijs, nos in iure ciuili plerunque utimur. In hac parte nos iuris ciuilis scientia iuuabit. In iudicijs tamen non nihil ea utimur, et hoc modo: Si quis peculatus accusatur, quòd uasa argentea publica de loco priuato dicatur sustulisse; poßit dicere, cùm definitione sit usus, quid sit furtum quid peculatus: secum furti agi, non peculatus oportere. Hæc partitio legitimæ constiiutionis his de caußis rarò uenit in iudicium, quòd in priuata actione prætoriæ exceptiones fiunt, & caussa cadit is, qui non, quemadmodum oportet, egerit: & in publicis quæstionibus cauetur legibus, ut antè, si reo commodum sit, iudicium de accusatore fiat, utrum illi liceat accusare, nec ne. Ex ratiocinatione controuersia constat, cùm res sine propria lege uenit in iudicium, quæ tamen ab aliis legibus similitudinem quandam aucupatur. Ea est huiusmodi: Lex est, Si furioso existet, agnatorum gentiliumq; in eo, pecuniaq; eius potestas esto. Et lex, Qui parentem necasse iudicatus erit, is obuolutus, et obligatus culeo deiiciatur in profluẽtem. Et Lex, Pater familias uti super familia, pecunia ue sua legauerit, ita ius esto. Et lex, Si pater familias intestato moritur, familia pecuniaq; eius agnatorum gentiliumq; esto. Malleolus iudicatus est matrem necasse, ei damnato statim folliculo lupino os obuolutũ est, et soleæ ligneæ pedibus

inductæ

inductæ sunt, & in carcerem ductus est. Qui defendebant eum, tabulas in carcerem afferunt, testamentum ipso præsente conscribunt, testes ritè affuerunt, de illo supplicium paulò pòst sumitur. Ii, qui hæredes erant, testamento hæreditatem adeunt. Frater minor Malleoli, qui eum oppugnauerat in eius periculo, suam uocat hæreditatem lege agnationis. Hic certa lex in rem nulla affertur, & tamen multæ afferuntur, è quibus ratiocinatio nascitur, quare potuerit, aut non potuerit iure testamentum facere. Constitutio legitima est ex ratiocinatione. Cuiusmodi partes essent legitimæ constitutionis, ostendimus: nunc de iuridiciali constitutione dicamus. Iuridicialis constitutio est, cùm factum conuenit, sed iure an iniuria factum sit, quæritur. Eius constitutionis partes sunt duæ, quarum una absoluta, altera assumptiua nominatur. Absoluta est, cum id ipsum, quod factum est, ut aliud nihil foris assumatur, rectè factum esse dicemus. Ea est huiusmodi: Mimus quidam nominatim Accium poetam compellauit in scena: cum eo Accius iniuriarum agit. hic nihil aliud defendit, nisi licere nominari eum, cuius nomine scripta dentur agenda. Assumptiua pars est, cum per se defensio infirma est, sed, assumpta extranea re, comprobatur. Assumptiuæ partes sũt quattuor, concessio, remotio criminis, translatio criminis, comparatio. Concessio est, cùm reus postulat sibi ignosci. Ea diuiditur in purgationem, & deprecationem. Purgatio est, cùm consultò se negat reus fecisse. Ea diuiditur in fortunam, imprudentiam, necessitatem. Fortunam, ut Cepio ad tribunos pl. de amissione exercitus. Imprudẽtiam, ut ille, qui de eo seruo, qui

no, qui dominũ occiderat, supplicium sumpsit, cui frater esset, antequam tabulas testamẽti aparuerit, cũ is seruus manumissus testamento esset. Necessitudinem, *ut ille, qui ad diem commeatus non uenit, quòd eum aquæ interclusissent.* Deprecatio *est, cùm & peccasse, & consultò fecisse confitetur, & tamen postulat ut sui misereatur.* Hoc, *in iudicio nõ potest fere usu uenire, nisi quando pro eo dicimus, cuius multa rectè facta esse cõstant.* Hoc modo in loco *communi per amplificationẽ iniiciemus:* Quòd *si hoc fecisset tamen ei pro pristinis beneficiis ignosci conueniret; uerùm nihil postulat ignosci.* Ergo *in iudicium non uenit: at in senatum, aut ante imperatorem, & in conciliũ talis caussa potest uenire.* Ex trãslatiõe *criminis caussa constat, cùm fecisse nos non negamus, sed aliorum peccatis coactos fecisse dicimus: ut* Orestes, *cùm se defẽdit, in matrem cõfert crimen.* Ex *remotione criminis caussa constat, cùm à nobis non crimen, sed culpam ipsam amouemus, & uel in hominem transferimus, uel in rem quampiam conferimus.* In *hominẽ transfertur, ut si accusetur is, qui* P. *Sulpiciũ se fateatur occidisse, et id iussu consulũ defendat, & eos dicat non modò imperasse, sed rationem quoq; ostendisse quare id facere liceret.* In *rem cõfertur, ut si quis, ex testamento quod facere iussus sit, ex plebiscito uetetur.* Ex *comparatione criminis caussa constat cùm dicemus necesse fuisse alterutrum facere, & id, quod fecerimus, satius fuisse facere.* Ea *caussa huiusmodi est:* C. *Pompilius, cùm à* Gallis *obsideretur, neque effugere ullo modo posset, uenit cum hostium duce in collocutionem: ita discessit, ut impedimẽta relinqueret, exercitũ*

deduceret: satius esse duxit amittere impedimenta, quàm exercitum: exercitum eduxit, impedimenta reliquit, ac cersitur maiestatis. Quæ constitutiones, & quæ constitutionũ partes sint, satis uideor ostendisse nunc, quo modo eas, & qua uia tractari conueniat, demonstrandum est, si prius aperuimus, qd oporteat ab ambobus in caussa destinari, quò ratio omnis totius orationis conferatur. Constitutione igitur reperta, statim quærenda est ratio. Ratio est, quæ caussam facit, & cõtinet defensionem, hoc modo: (ut docendi caussa in hac potißimũ consistamus) Orestes cùm fatetur se occididisse matrem, nisi attulerat facti rationẽ, peruertit defensionem ergo affert eã, quæ nisi intercederet, ne caussa quidem esset. Illa enim, inquit, patrẽ meum occiderat. Ergo, ut ostendi, ratio ea est, quæ continet defensionem, sine qua nec parua quidem dubitatio potest remorari damnationẽ. Inuenta ratione, firmamentũ quærendum est. i. quod continet accusationem, quod affertur contra rationem defensionis, de qua antè dictum est. Id constituetur hoc modo: Cùm usus fuerit Orestes ratione hoc pacto, Iure occidi, illa enim patrem meum occiderat: utetur accusator firmamento, hoc modo: Sed non abs te tamen occidi, neq; indemnatã pœnas pendere oportuit. Ex ratione defensionis, & ex firmamento accusationis iudicij quæstio nascatur oportet, quam nos iudicationem, Græci κρινόμενον appellant. Ea constituitur ex coniunctione firmamenti, & rationis defensione, hoc modo: Cùm dicat Orestes, se patris ulciscendi caussa matrem occidisse, rectum'ne fuerit, à filio sine iudicio Clytẽnestrã occidi. Ergo hac ratione iudicationem inueniri conuenit.

Inuenta iudicatione, omnem rationẽ totius orationis eò conferri oportebit. In omnibus constitutionibus & partibus constitutionum hac uia iudicationes reperientur, præterquam in coniecturali constitutione. in ea.n.nec ratio quæritur, quare fecerit; fecisse.n.negatur: nec firmamentum exquiritur, quoniam non subest ratio. quare ex intentione & inficiatione iudicatio constituitur, hoc modo: Intentio, Occidisti Aiacem. *Inficiatio,* Non occidi. *Iudicatio,* Occiderit'ne *Ratio omnis utriusque orationis, ut antè dictum est, ad hanc iudicationem conferenda est. Si plures erunt constitutiones, aut partes constitutionum, iudicationes quoque plures erunt in una caussa, sed omnes simili ratione reperientur.*

Sedulo dedimus operam, ut breuiter & dilucidè quibus de rebus adhuc dicendum fuit, diceremus. nunc, quoniam satis huius uoluminis magnitudo creuit, commodius est in altero libro de ceteris rebus deinceps exponere, ne qua propter multitudinem litterarum possit animum tuum defatigatio retardare. sed si quidem hæc tardius, quàm studes, absoluentur: cùm rerum magnitudini, tum nostris quoque occupationibus assignare debebis. ueruntamen maturabimus, & quod negotio diminutum fuerit, exæquabimus industria, ut pro tuo in nos officio, & uostro in te studio munus hoc accumulatissimè tuæ largimur uoluntati.

LIBER II.

Dictorum, & dicendorum enumeratio.

N *primo libro*, Herenni,*breuiter exposuimus, quas caussas recipere oratorem oporteret,& in quibus officiis artis elaborare conueniret, & ea officia quã ratione facillimè consequi posset. uerum q; neq; de omnibus rebus simul dici poterat,& de maximis primũ scribendũ fuit; quò cetera tibi faciliora cognitu uiderētur;ita nobis placitũ est, ut ea, q̃ difficillima essēt,potissimũ scriberemus.Caussarũ tria genera sunt,demonstratiuũ,deliberatiuum;iudiciale. multo difficillimũ est iudiciale:ergo id primũ absoluemus:hoc et priore libro egimus,cũ de oratoris officijs tractabamus; quorũ inuentio & prima & difficillima est ea quoque nobis erit hoc in libro propemodum absoluta, & paruam partem eius in tertium uolumen transferemus.* De *sex partibus orationis primùm scribere incepimus.* In *primo libro locuti sumus de exordio, narratione, diuisione, nec pluribus uerbis,quã necesse fuit,nec minus dilucidè,quàm te uelle existimabamus.*Deinde *cõiunctè et Cõfirmatione, & confutatione dicendum fuit,quare genera constitutionum,& earum partes aperuimus:ex quo simul ostendebatur, quo modo constitutionem, & partes constitutionis, caussa posita,reperiri oporteret.*Deinde *docuimus iudicationem quemadmodum quæri conueniret:qua inuenta, curandum*

randum, ut omnis ratio totius orationis ad eam conferatur. Postea admonuimus esse caussas complures, in quibus plures constitutiones, aut partes cõstitutionũ accommodarentur. Reliquum uidebatur esse, ut ostenderemus, quæ ratio posset inuentiones ad unã quanq; constitutionẽ, aut partem constitutionis accommodare; & item quales argumentationes, quas Græci ἐπιχειρήματα appellant, sequi, & quales uitari oporteret: quorum utrunq; pertinet ad confirmationem & confutationem. Deinde ad extremum docebimus, cuiusmodi conclusionibus orationem uti oporteat. qui locus erat extremus de sex partibus orationis. Primum ergo quæremus, quemadmodum quanq; caussam tractari conueniat; & nimirum coniecturalem, quæ prima, & difficillima est, potissimum consideremus.

IN caussa coniecturali, narratio accusatoris, suspiciones interiectas, & dispersas habere debet, ut nihil actũ, nihil dictũ, nusquam uẽtum, aut abitum, nihili deniq; factũ sine caussa putetur. Defensoris narratio simplicem & dilucidã expositionem debet habere cum attenuatione suspicionis. Huius cõstitutionis ratio in sex partes est distributa, probabile, collationem, signũ, argumentum, consecutionẽ, approbationẽ. Horũ unum quodq; quid ualeat, aperiemus. Probabile est, per quod probatur expedisse reo peccare, & à simili turpitudine hominẽ nunquã abfuisse. Id diuiditur in caussam, & inuitam. Caussa est ea: quæ induxit ad maleficiũ cõmodorũ spe, aut incommodorũ euitatione: ut cũ quæritur, num quod commodũ maleficio acquisierit, num honorẽ, num pecuniã, num dominationẽ, num aliquã cupiditatẽ amoris, aut huiusmodi libidinis uoluerit exple

Coniecturalis caussa.

Probabile.

re:aut num quod incommodum uitarit; inimicitias, infamiā, dolorē, supplicium. Hic accusator in spe cōmodi, cupiditatē ostendet aduersarij: in uitatione incommodi formidinē augebit. Defensor aūt negabit fuisse caussā, si poterit aut eā uehementer extenuabit. Deinde iniquum esse dicet, omnes, ad quos aliquid emolumēti ex aliqua re peruenerit, in suspicionē maleficij deuocari. Deinde uita hominis ex antè factis spectabitur. In quo primū considerabit accusator, nū quando simile quid fecerit. Si id non reperiet, quæret nū quando uenerit in similē suspicionē: et in eo debebit esse occupatus, ut ad eā caussā peccati, quā paulò antè exposuerit, uita hominis poßit accommodari, hoc modo: Si dicet pecuniæ caussa fecisse, ostendet eū semper auarū fuisse; si honoris, ambitiosū: ita poterit animi
2. uitiū cū caussa peccati conglutinare Si non poterit par uitiū cum caussa reperire, reperiat dispar. Si non poterit auarum demonstrare, demonstret corruptorē uel perfidiosum, si quo modo poterit. Deniq; aliquo aut quàm plurimis uitijs contaminabit personā: deinde qui illud fecerit tā nequiter, eundē hunc tam perperàm fecisse nō esse mirandum. Si uehementer castus & integer existimabitur aduersarius, dicet, facta, non famam spectari oportere: illum antè occultasse sua flagitia: se planum facturum ab eo maleficium non abesse. Defensor primum demonstrabit uitam integrā, si poterit: id si non poterit, confugiet ad imprudētiam, stultitiam, adolescentiam, uim, persuasionem: quibus de rebus uituperatio eorum, quæ extra id crimen erunt, non debeat aßignari. Sin uehementer hominis turpitudine impedietur, & infamia: prius dabit

operam

operam, ut falsos rumores dißipatos esse dicat de innocẽte, & utetur loco communi: Rumoribus credi non oportere. *Sin nihil horum fieri poterit, utatur extrema defensione, & dicat, non se de moribus eius apud censores, sed de criminibus aduersariorum apud iudices dicere*. Collatio *est cùm accusator id, quod aduersarium fecisse criminatur, alij nemini, nisi reo, bono fuisse demõstrat; aut aliũ neminem potuisse perficere, nisi aduersariũ; aut cũ ipsum alijs rationibus aut non potuisse, aut non æq; cõmodè potuisse; aut cũ effugisse alias rationes cõmodiores propter cupiditatẽ.* Hoc loco *defensor, ut demõstret, oportet, aut alijs quoq; bono fuisse, aut alios quoq; id, quo de ipse insimuletur, facere potuisse.* Signũ *est, per quod ostenditur idonea perficiendi facultas esse quæsita. id diuiditur in partes sex, locum, tempus, spatium, occasionem, spẽ perficiendi, spẽ celandi.* Locus *quæritur celebris an desertus: semper, antum, cùm id factum sit, fuerit in eo loco solitudo: sacer an profanus: publicus an priuatus fuerit: cuiusmodi loci attingant: num qui est passus, perspectus aut exauditus esse poßit.* Horum *quid reo, quid accusatori cõueniat, perscribere nõ grauaremur, nisi facilè quiuis, caussa posita, posset iudicare. initia enim inuentionis ab arte debent proficisci: cetera facilè comparabit exercitatio.* Tempus *ita quæritur, qua parte anni, noctu an interdiu, & qua diei, & qua noctis hora factum esse dicatur, & huiusmodi temporibus.* Spatium *ita cõsideratur, satis'ne longum fuerit ad eam rem transigendam; & potuerit nescire, satis ad id perficiendũ spatij futurum nã parui refert satis spatij fuisse ad id perficiẽdũ, si id antè*

Collatio. *Signum.* *Locus.* *Tempus.* *Spatium.*

Occasio. *sciri, & ratione prouideri non potuerit. Occasio quæritur, idonea'ne satis fuerit ad rem adoriendam; an alia* *Spes.* *melior, quæ aut præterita sit, aut nõ expectata. Spes perficiendi quæ fuerit, spectabitur hoc modo: Si quæ supradicta sunt signa, concurrent: si præterea ex altera parte uires pecunia, consiliũ, scientia, apparatio; ex altera parte imbecillitas, inopia, stultitia, imprudẽtia, inapparatio demonstrabitur fuisse: per quas res scire poterimus, utrũ diffidendum, an confidendum fuerit. Spes celandi quæ fuerit, quæritur ex conscijs, arbitris, adiutoribus, liberis, aut* *Argumentum.* *seruis, aut utrisque. Argumentũ est, per quod res coarguitur certioribus argumentis, & magis firma suspicione. Id diuiditur in tempora tria, præteritũ, instans, cõsequens.* *Tempora tria.* *In præterito tempore oportet cõsiderare ubi fuerit, ubi uisus sit, quo cum uisus sit, numquid appararit, num quem conuenerit, nunquid dixerit, nũ quem habuerit de cõsciis, de adiutoribus, de adiumẽtis, num quo in loco præter consuetudinẽ fuerit, aut alieno tempore. In instanti tempore quæritur, num uisus sit, cũ faciebat, nũ qui strepitus, clamor, crepitus exauditus sit, aut denique num quid aliquo sensu perceptum sit, aspectu, auditu, tactu, odoratu, gustu: nã quiuis horũ sensus potest conflare suspicionẽ. In consequenti tempore spectabitur, num quid re transacta relictum sit, quod indicet aut factũ esse maleficium, aut à quo sit factum. Factum esse: hoc modo: Si timore aut liuore decoloratum est corpus mortui, significat eum ueneno necatum. A quo factum sit, hoc modo: Si telum, si uestimentũ, si quid eiusdem relictum sit, aut si uestigiũ rei fuerit, aut si cruor in uestimentis, aut si in eo loco cõprehensus, aut*

uisus sit transacto negotio, quo in loco res gesta dicatur.

Consecutio est, cum quaeritur, quae signa nocentis et innocentis consequi soleant. Accusator dicet, si poterit, adversarium, cum ad eum uetum sit, erubuisse, expalluisse, titubasse, incostanter locutum esse, concidisse, pollicitum esse aliquid: quae signa conscientiae sunt. Si reus horum nihil fecerit, accusator dicet: eum usque adeo praemeditatum fuisse quid sibi esset usu uenturum, ut confidentissime resistens responderet: quae signa confidentiae, non innocentiae sint. Defensor, si pertimuerit, magnitudine periculi, non conscientia peccati commotum esse dicet. Si non pertimuerit, fretum innocentia negabit esse commotum. Approbatio est, qua utimur ad extremum confirmata suspicione. Ea habet locos proprios atq; communes. Proprij sunt ij, quibus nisi accusator nemo potest uti, & ij, quibus nisi defensor. Communes sunt, qui alia in caussa ab reo, alia ab accusatore tractantur. In caussa coniecturali proprius locus accusatoris est, cum dicit malorum misereri non oportere, & cum auget peccati atrocitatem. Defensoris proprius locus est, cum misericordiam captat, & cum accusatorem calumniari criminatur. Communes loci sunt, cum accusatoris, tum defensoris; a testibus, contra testes; a quaestionibus, contra quaestiones; ab argumentis, contra argumenta; a rumoribus, contra rumores. A testibus dicemus secundum auctoritatem & uitam testium, & constantiam testimoniorum. Contra testes, uitae turpitudinem, testimoniorum inconstantiam; si aut non fieri potuisse dicemus, aut non factum esse quod dicant, aut scire illos non potuisse, aut cupide dicere, & argumentari. Haec & ad improbatio-

Consecutio.

Approbatio.

Locus accusatori proprius.

nem, & approbationem testium pertinebũt. A quæstionibus dicemus, cũ demonstrabimus, maiores ueri inueniendi caussa, tormentis & cruciatibus uoluisse quæri, & summo dolore homines cogi, ut quicquid sciant, dicant. Et præterea confirmatior hæc erit disputatio, si quæ dicta erũt argumentãdo, iisdẽ uiis, quibus omnis coniectura tractatur, trahemus ad uerisimilẽ suspicionem: idemq; hoc in testimoniis facere oportebit. Contra quæstiones hoc modo dicemus: Primũ maiores uoluisse, certis in rebus interponi quæstiones, ut quæ uerè dicerentur, seruari, quæ falsò in quæstione prouintiarentur, refelli possent, hoc modo: Quo in loco quid positũ sit, & si quid esset simile, quod uideri, aut aliquo simili signo percipi posset: deinde dolori credi non oportere, quòd alius alio recentior sit in dolore, quòd ingeniosior ad comminiscendũ, quòd denique sæpe scire aut suspicari posit, quid quæsitor uelit audire: quod cũ dixerit, intelligat sibi finem doloris futurũ. Hæc disputatio comprobabitur, si refellemus quæ in quæstionibus erunt dicta probabili argumentatione: idq; partibus cõiecturæ, quas antè exposuimus, facere oportebit. Ab argumentis & signis & ceteris locis, quibus augetur suspicio, dicere hoc modo conuenit: Cùm multa concurrant argumenta & signa, quæ inter se consentiant, rem perspicuam, non suspiciosam uideri oportere. Item plus oportere signis & argumentis credi, quam testibus: hæc enim eo modo exponi, quomodo re uera sunt gesta; testes corrumpi posse uel pretio, uel gratia, uel metu, uel simultate. Contra argumenta & signa & ceteras suspiciones dicemus hoc modo, si demonstrabimus nullam rem

esse

esse, quam non suspicionibus quiuis posit criminari: deinde unáquanq; suspicionem extenuabimus, & dabimus operam, ut ostẽdamus, nihilo magis in nos eam, quàm in aliũ quempiam conuenire: indignum facinus esse, sine testibus coniecturam & suspicionẽ firmamenti satis habere. A *rumoribus dicemus, si negabimus temere famam nasci solere, quin subsit aliquid: & dicemus caussam non fuisse, quare quispiam confingeret & cõminisceretur.* Et *praeterea si ceteri falsi soleant esse, argumẽtabimur hũc esse uerum.* Contra *rumores dicemus primùm, si docebimus multos esse falsos rumores, & exemplis utemur, de quibus falsa fama fuerit: & aut inimicos nostros, aut homines natura maleuolos & maledicos confinxisse, dicemus: & aliquam aut fictam fabulam in aduersarios afferemus, quam dicamus omnibus in ore esse: aut uerum rumorem perferemus, qui illis aliquid turpitudinis afferat: neq; tamen ei rumori nos fidẽ habere dicemus, ideo quòd quiuis homo posit quemuis turpem de quolibet rumorem proferre; & confictam fabulam disipare.* Veruntamen *si rumor uehementer probabilis esse uidebitur, argumentãdo famae fidem poterimus abrogare.* Quòd *& dificillima tractatu est constitutio cõiecturalis, & in ueris caussis saepisime tractanda est, eò diligentius omnes eius partes perscrutati sumus; ut ne paruula quidem titubatione aut offensione impedirentur, si ad hanc rationem praeceptionis, asiduitatem exercitationis accommodaremus.* Nunc *ad legitimae constitutionis partes transeamus.*

CVM *uoluntas scriptoris cum scripto disidere uidebitur, si à scripto dicemus, his locis utemur secũdũ narrationem*

Constitutionis legitimae partes

rationem: Primum scriptoris collaudatione; deinde scripti recitatione; Deinde percunctatione, scirent'ne aduersarij id scriptum fuisse in lege, aut in testamēto, aut in stipulatione, aut in quolibet scripto, quod ad eandē rē pertineat. deinde collatione quid scriptum sit, quid aduesarij se fecisse dicant, quid iudicem sequi conueniat, utrum id, quod diligēter perscriptum sit, an id, quod acutè sit excogitatum. deinde ea sententia, quæ ab aduersariis sit excogitata, & scripto attributa, contemnetur & infirmabitur, Deinde quæretur: quid ei obfuerit, si id uoluißet scribere, ut non potuerit perscribere. Deinde à nobis sententia aperietur, et caußa proferetur, quare id scriptor senserit, quod præscripsit: & demonstrabitur scriptum esse illud dilucidè, breuiter, commodè, perfectè, certa cum ratione. Deinde exempla proferētur, quæ res, cùm ab aduersariis sentētia redderetur, & uoluntas afferretur, à scripto potius indicatæ sint. Deinde ostēditur, quàm periculosum sit à scripto recedere, locus communis est contra eū, qui cùm fateatur se contra id, quod legibus sancitum est, aut testamento prescriptum sit, fecisse: tamē facti quærat defensionē. A sententia sic dicemus: Primū laudabimus scriptoris commoditatem atq; breuitatē, quòd tantū scripserit quod necesse fuerit; illud, quod sine scripto intelligi potuerit, nō necessariò scribendum putarit. Deinde dicemus calumniatoris esse officium uerba & litteras sequi, negligere uoluntatem. Deinde id, quod scriptū sit, aut nō posse fieri, aut non lege, non more, non natura, non bono & æquo posse fieri: quæ omnia scriptorē uoluisse quā rectissimè fieri, nemo dubitet: at ea, quæ à nobis facta sint, iustissimè

ſimè facta. Deinde *contrariam ſententiã aut nullam eſſe aut ſtultam, aut iniuſtam, aut non poſſe fieri, aut nõ conſtare cũm ſuperioribus, & inferioribus ſententijs, aut cũ iure cõmuni, aut cum alijs legibus communibus, aut cum rebus iudicatis diſſentire.* Deinde *exemplorum à uolũtate, et cõtra ſcriptum iudicatorum enumeratione utemur* Deinde *legum & ſtipulationum breuiter exſcriptarum, in quibus intelligatur ſcriptorũ uolũtas et expoſitio.* Locus *communis contra eum, qui ſcriptum recitet, & uolũtatem ſcriptoris non interpretetur.* Cùm *duæ leges inter ſe diſcrepent, uidendum eſt primùm, num quæ obrogatio aut derogatio ſit.* Deinde *utrũ leges ita diſſentiant, ut altera iubeat, altera uetet; an ita, ut altera cogat, altera permittat. Infirma enim erit eius defenſio, qui negabit ſe feciſſe quod cogeretur, cũ altera lex permitteret. plus enim ualet ſanctio permißione.* Item *illa defenſio tenuis eſt, cùm oſtẽditur id factum eſſe, quod ea lex ſanciat, cui legi obrogatũ uel derogatum ſit; id, quod poſteriori lege ſancitum ſit, eſſe neglectum.* Cùm *hæc erunt conſiderata, ſtatim noſtræ legis expoſitione, recitatione, collaudatione utemur.* Deinde *contrariæ legis enodabimus uolũtatem, & eam trahemus ad noſtræ cauſſæ commodum.* Deinde *de iuridiciali abſoluta ſumemus rationẽ iuris, & quæremus partem iuris, utrum cũ ea faciat: de qua parte poſterius diſſeremus.* Si *ambiguũ eſſe ſcriptũ putabitur, quod in duas aut plures ſententias trahi poßit, hoc modo tractandum eſt.* Primum, *ſit ne ambiguum, quærendũ eſt.* Deinde, *quomodo ſcriptum eſſet, ſi id, quod aduerſarij interpretantur, ſcriptor fieri uoluißet, oſtendendum eſt.* Deinde

Si duæ leges contrariæ.

Si ambiguum.

inde, id quod nos interpretemur, & fieri posse, & honeſtè, rectè, lege, more, natura, æquo & bono fieri posse: quod aduersarij interpretantur, à cõtrario: nec esse ambiguè scriptũ, cũ intelligatur utra sententia uera sit. Sũt qui arbitrantur ad hanc caussam tractãdam uehementer pertinere cognitionẽ amphibologiarũ eam, quæ à dialecticis profertur. nos uerò arbitramur, nõ modò nullo adiumento esse, sed potius maximo impedimẽto. omnes enim illi amphibologias aucupãtur, eas etiã, quæ ex altera parte sententiã nullã possunt interpretari. itaq; et alieni sermonis molesti interpellatores, & scriptitũ odiosi, tũ obscuri interpretes sunt: & dũ cautè & expeditè loqui uolunt, infantißimi reperiuntur. ita dum metuunt, in dicẽdo nequid ambiguum dicant, nomen suum pronuntiare non possunt. uerùm horum pueriles opiniones rectißimis rationibus, cùm uoles, refellemus. in præsentia hæc intersere non alienum fuit, ut huius infantiæ garrulam disciplinam contemneremus. De definitione. *Cùm definitione utemur, primùm afferemus breuem uocabuli definitionem, hoc modo:* Maiestatem *is minuit, qui ea tollit, ex quibus rebus ciuitatis amplitudo constat: quæ sunt ea, quæ capiunt suffragia populi & magistratus consilia.* Nempe *igitur tu & populum suffragio, & magistratum consilio priuasti, cùm põtes disturbasti,* Item *ex contrario:* Maiestatem *is minuit, qui amplitudinem ciuitatis detrimento afficit:* Ego *non affeci, sed prohibui detrimento.. ærarium enim conseruaui, libidini malorum restiti, maiestatem omnẽ interire non passus sum.* Primùm *igitur uocabuli sententia breuiter, & ad utilitatẽ accommodatã caussæ describetur.* De-

inde

inde factum nostrum cũ uerbi descriptione coniungetur. Deinde contrariæ descriptionis ratio refelletur, si aut falsa erit, aut inutilis, aut turpis, aut iniuriosa. Id quoq; ex iuris partibus sumetur de iuridiciali absoluta de qua iam loquemur. Quæritur in trãslationibus primũ, nũ aliquis eius rei actionem, petitionẽ, aut executionem habeat, quẽ non oporteat: num alio modo, tempore, loco: num alia lege, num alio quærente, aut agente. Hæc legibus & moribus, æquo & bono reperientur, de quibus dicetur in iuridiciali absoluta. In caussa rationali primũ quæretur, ecquid in rebus maioribus, aut minoribus, aut similibus, similiter scriptum aut iudicatum sit. Deinde, utrũ ea res similis sit ei rei, de qua agitur, an dissimilis. Deinde utrum consultò de ea re scriptum non sit, quòd noluerit cauere an quòd satis cautum putarit, propter ceterorum scriptorum similitudinem. De partibus legitimæ constitutionis satis dictum est: nunc ad iuridicialem reuertamur.

De translatione. *De caussa rationali.* *De iuridiciali absoluta.*

ABSOLVTA *iuridiciali constitutione utemur, cùm ipsam rem, quam nos fecisse confitemur, iure factam dicemus, sine ulla assumptione extrariæ defensionis. In ea conuenit quæri, iure'ne factum sit. De eo caussa posita dicere poterimus, si ex quibus partibus ius constet, cognouerimus. Constat igitur ius ex his partibus, natura, lege, consuetudine, iudicato, æquo et bono pacto. Natura, ius est qđ cognationis aut pietatis caussa obseruatur: quo iure parẽtes à liberis, & à parentibus liberi coluntur.*

Lege ius est id, quod populi iussu sancitum est: quod genus, ut in ius eas cùm uoceris. Consuetudine ius est id, quod sine lege æquè ac si legitimũ sit, usitatum est: quod

Lex. *Cõsuetudo*

genus

inde oportebit quæri, ipsum ne oportuerit iudicare, utrũ fuerit utilius, an aliorum fuerit statuendi potestas. Dein de *interponetur ab accusatore suspicio ex constitutione coniecturali, quare putetur non ea ratione factum esse, quo melius deteriori anteponeretur, sed dolo malo negotium gestum.* Deinde *quæretur, potuerit ne uitari, ne in eum locũ ueniretur.* Ab *defensore cõtrà refelletur argumẽtatio coniecturalis, aliqua probabili caussa, de qua antè dictũ est.* His *locis ita tractatis, accusator utetur loco cõmuni in eum qui inutile utili præposuerit, cum statuẽdi nõ habuerit potestatẽ.* Defensor *cõtra eos, qui æquũ censeant, rem perniciosam utili præponi, utetur loco cõmuni per cõquestionẽ: & simul quæret ab accusatoribus & ab iudicibus ipsis, quid facturi essent, si in eo loco fuissent: & tempus locum, rem, deliberationem suam ponet ante oculos.* Translatio *criminis est, cùm ab reo facti caussa in aliorum peccatum transfertur.* In *qua primùm quærendũ est, iure ne in alium crimen trãsferatur.* Deinde *spectandum est, an æquè magnum sit illud peccatum quod in alium transferatur, atque illud, quod reus suscepisse fateatur.* Deinde *oportuerit ne in ea re peccare, in qua alius antè peccarit.* Deinde *oportuerit ne iudicium antè fieri.* Deinde *cum factum iudicium non sit de illo crimine, quod in alium transferatur, oporteat ne de ea re iudicium fieri, quæ res in iudicium non uenerit.* Locus *communis accusatoris, contra eum, qui plus censebat uim, quàm iudicia ualere oportere: et ab aduersarijs percunctabitur accusator, quid futurum sit, si idem ceteri faciant, ut de indemnatis supplicia sumant, quòd eos idem fecisse dicant.* Quid *si ipse accusa-*

Translatio.

cuſator idem facere uoluiſſet? Defenſor eorum peccati atrocitatem proferet, in quos crimen transferetur: rem, locum tempus ante oculos ponet, ut ij, qui audient, exiſtiment aut non potuiſſe, aut non fuiſſe utile, rem in iudicium uenire. Conceſſio. *Conceßio eſt, per quam nobis ignoſci poſtulamus. Ea diuiditur in purgationem & deprecationem. Purgatio eſt, cùm conſultò à nobis factum negamus. Ea diuiditur in neceßitudinem, fortunam, imprudentiam. De his primùm partibus oſtendendum eſt, deinde ad deprecationem reuertendum uidetur. Primùm, conſiderandum eſt, utrum per culpam uentum ſit in neceßitudinem, num culpam ueniendi neceßitudo fecerit. Deinde quærendum eſt, ecquo modo uis illa uitari potuerit ac leuari. Deinde is, qui in neceßitudinem cauſſam confert, expertus'ne ſit, quid contrà facere, aut excogitare poſſet. Deinde, num quæ ſuſpiciones ex coniecturali conſtitutione trahi poßint, quæ ſignificent id conſultò factum eſſe, quod neceſſariò accidiſſe dicitur. Deinde, ſi maximè neceßitudo quæpiam fuerit, conueniat'ne eam ſatis idoneam putari. Si autem imprudentia reus ſe peccaſſe dicet, primùm quæretur, utrum potuerit ſcire, an non potuerit. Deinde, utrum data ſit opera ut ſciretur, an non. Deinde, utrum caſu neſcierit, an culpa. nam qui ſe propter uinum, aut amorem, aut iracundiam fugiſſe rationem dicet: is animi uitio uidebitur neſciſſe, non imprudentia.. quare non imprudentia ſe defendet, ſed culpa contaminabitur. Deinde, coniecturali conſtitutione quæretur, utrum ſcierit, an, ignorauerit: & conſiderabitur, ſatis'ne imprudentia præſidij debeat eſſe, cùm factum eſſe conſtet. Cùm in fortunam*

cauſſa

caussa conferetur, & ea re defensor ignosci dicet reo oportere; eadem omnia uidentur consideranda, quæ de necessitudine præscripta sunt. Etenim *hæ tres partes purgationis inter se finitimæ sunt, ut in omneis eadẽ ferè possint accommodari.* Loci *communes in his caussis:* Accusatoris *contra eum, qui cùm se peccasse confiteatur, tamen oratione iudices de moretur:* Defensoris, *de humanitate, misericordia, uoluntatem in omnibus rebus spectari conuenire; & quæ consultò facta non sint, in ijs fraudem esse non oportere.* Deprecatione utemur, cùm *fatebimur nos peccasse, neq; id imprudenter, aut fortuitu, aut necessariò fecisse dicemus, & tamen ignosci nobis postulabimus.* Hic *ignoscendi ratio quæritur ex ijs locis, si plura aut maiora officia, quàm maleficia uidebuntur constare: si qua uirtus aut nobilitas erit in eo, qui supplicabit: si qua spes erit, usui futurum, si sine supplicio discesserit: si ipse ille supplex, mansuetus & misericors in potestatibus ostendetur fuisse: si ea, quæ peccauit, non odio, nõ crudelitate, sed officio et recto studio cõmotus fecit: si tali de caussa alijs quoq; ignotũ est: si nihil ab eo periculi nobis futurum uidebitur, si eum missum fecerimus: si nulla aut à nostris ciuibus, aut ab aliqua ciuitate uituperatio ex ea re suscipietur..* Loci *communes, de humanitate, fortuna, misericordia, rerum commutatione.* His *locis omnibus ex contrario utetur is, qui contradicet, cum amplificatione & enumeratione omnium peccatorum.* Hæc *caussa iudicialis fieri non potest, ut in primo libro ostendimus: sed, quòd potest uel ad senatum, uel ad consilium uenire, non uisa est supersedenda.* Cùm *à nobis crimen remouere uolemus, aut*

Deprecatio.

Remotio criminis.

subiectione. Rationis *confirmatio est ea, quæ pluribus argumentis corroborat breuiter exposita rationem.* Exornatio *est, qua utimur rei honestandæ, & collocupletandæ caussa, confimrmata argumentatione.* Complexio *est, quæ concludit, breuiter colligens partes argumentationis.* Hisce *igitur quinq; partibus ut absolutißimè utamur, hoc modo tractabimus argumentationem. Caussam ostendemus* Vlyßi *fuisse quare interfecerit* Aiacem: *inimicum enim acerrimum de medio tollere uolebat, à quo sibi non iniuria summum periculum metuebat. uidebat illo incolumi, se incolumem non futurum. sperabat illius morte, se salutem sibi comparare, consueuerat, si iure non poterat, quauis iniuria inimico exitium machinari. cui rei mors indigna* Palamedis *testimonium dat. ergo & metus periculi hortabatur eum interimere, à quo supplicium uerebatur: & consuetudo peccandi, maleficij suscipiendi remouebat dubitationem.* Omnes *enim qui minima peccata cum caussa suscipiunt, tum uerò illa, quæ multo maxima sunt maleficia, aliquo certo emolumento inducti suscipere conantur. Si multos induxit in peccatum pecuniæ spes, si complures scelere se contaminauerunt imperij cupiditate, si multi leue compendium fraude maxima commutauerunt: cui mirum uidebitur, istum à maleficio propter acerrimam formidinem non temperasse?* Virum *fortißimum, integerrimum, inimicitiarum persequentißimum, iniuria lacesitum, ira excitatum, homo timidus, nocens, conscius sui peccati, insidiosus, inimicum incolumem esse noluit; cui tandem hoc mirum uidebitur? nam cùm feras bestias uideamus alacres & erectas uadere, ut alteri bestiæ noceant: non est*

incredibile putandum istius quoq; animum ferum, crudelem atq; inhumanum cupidè ad inimici perniciem profectum; præsertim cùm in bestiis nullam neque bonam, neq; malam rationem uideamus, in isto plurimas & pessimas rationes semper fuisse intelligamus. Si ergo pollicitus sum, me daturũ caussam, qua inductus Vlysses accesserit ad maleficiũ; & si inimicitiarũ acerrimã rationẽ, & periculi metum intercessisse demonstraui; non est dubium quin confiteatur caussam maleficij fuisse. Ergo *absolutissima est argumentatio ea, quæ ex quinque partibus constat, sed ea non semper necesse est uti tum enim complexione supersedendum est, si res breuis est, ut facilè memoria comprehendatur: tum exornatio prætermittenda est, si parum locuples ad amplificandum, & exornandum res uidetur esse. Sin & breuis erit argumentatio, & res tenuis, aut humilis: tum exornatione et complexione supersedendum est. In omni argumentatione de duabus partibus postremis, hæc, quam exposui, ratio est habenda. Ergo amplissima est argumentatio quinque partita; breuissima est tripartita; mediocris, sublata aut exornatione, aut complexione, quadripartita.*

Argumentationes uitiosæ.

GENERA *duo sunt uitiosarũ argumentationũ, unũ, quod ab aduersario reprehendi potest, idq́; pertinet ad caussam: alterum, quod tametsi nugatorium est, tamen nõ indiget reprehensione. Quæ sit quæ reprehensione confutari cõueniat, quæ tacitè cõtẽni, atq; uitari sine reprehensione, nisi exempla subiecero, intelligere dilucidè nõ poteris. Hæc cognitio uitiosarũ argumẽtationũ duplicẽ utilitatem afferet: nã & uitare in argumentatione uitiũ admonebit, & ab aliis non uitatũ cõmoda reprehendere*

docebit

docebit. Quoniam igitur ostendimus perfectam & plenam argumentationem ex quinque partibus constare: in unaquaque parte argumentationis, quæ uitia euitanda sunt, consideremus, ut ipsi ab his uitiis recedere, & aduersariorum argumentationes hac præceptione in omnibus partibus tentare, & ab aliqua parte labefactare possimus. Expositio uitiosa est, cùm ab aliqua, aut à maiore parte ad omnes confertur id, quod non necessariò est omnibus attributum: ut siquis hoc modo exponat, Omnes, qui in paupertate sunt, malunt maleficio parare diuitias, quàm officio paupertatem tueri. Si quis hoc modo exposuerit argumentationem, ut non curat quærere, qualis ratio, aut rationis confirmatio sit, ipsam facilè reprehendemus expositionem, cùm ostendemus id, quod in aliquo paupere improbo sit, in omnes pauperes falsò & iniuria conferri. Item uitiosa expositio est, cùm id, quod rarò fit, fieri omnino negatur, hoc modo: Nemo potest uno aspectu, neq; præteriens in amorem incidere: nã cùm non nemo deuenerit in amorem uno aspectu, & cùm ille neminem dixerit, omnino nihil differt rarò id fieri, dummodo aliquando fieri, aut posse fieri intelligatur. Item uitiosa expositio est, cùm omnes res ostendemus nos collegisse, & aliquam rem idoneam præterimus, hoc modo: Quoniam igitur hominem occisum constat esse, necesse est aut à prædonibus, aut ab inimicis occisum esse, aut abs te, quem ille hæredem testamento ex parte faciebat. prædones illo loco uisi nunquã sunt: inimicum nullũ habebat: relinquitur, si neq; à prædonibus, neque ab inimicis occisus est, quòd alteri nòn erant, alteros nõ habebat, ut abs te sit interemptus. nam in huiusce

Expositio uitiosa.

modi expositione, reprehensione utemur, si quos præter eos, quos ille dixerit, potuisse suscipere maleficium osten derimus: uelut in hoc exemplo cum dixerit necesse esse aut à prædonibus, aut ab inimicis, aut à nobis occisũ esse, dicemus potuisse uel à familia, uel à cohæredibus nostris. Cùm hoc modo illorum collectionem disturbauerimus; nobis latiorem locum defendendi relinquemus. ergo hoc quoq; uitandum est in expositione, nequando cùm omnia collegisse uideamur, aliquam idoneam partem reliquerimus. Item *uitiosa expositio est, quæ constat ex falsa enumeratione: ut si cùm plura sint, pauciora dicamus, hoc modo.* Duæ *res sunt, iudices, quæ homines ad maleficium impellunt, luxuries & auaritia.* Quid *amor? inquit quispiam. quid ambitio? quid religio? quid metus mortis? quid imperij cupiditas? quid deniq; alia permulta?* Item *falsa enumeratio est, cum pauciora sunt, & plura dicimus, hoc modo:* Tres *res sunt, quæ omnes homines sollicitant, metus, cupiditas, ægritudo.* Satis *fuerat dixisse metum et cupiditatem: quoniã ægritudinem cum utraq; re coiunctam esse necesse est.* Item *uitiosa expositio est, quæ nimiùm longè repetitur, hoc modo:* Omnium *malorum stultitia est mater, quæ parit immensas cupiditates: immensæ porrò cupiditates infinitæ, & immoderatæ sunt: hæ pariunt auaritiam: auaritia porrò hominem ad quoduis maleficium impellit: igitur auaritia inducti aduersarij nostri hoc in se facinus admiserunt.* Hic *id, quod extremũ dictum est, satis fuit exponere, ne* Enniũ *et ceteros poetas imitemur, quibus hoc modo loqui cõcessũ est:*

Enumeratio falsa.

Vide Crinitum lib. 15 cap. 6.

Vtinam *ne in nemore* Pelio *securibus*
Cæsa cecidisset abiegna ad terram trabes:

Ne'*ue*

Ne'ue inde nauis inchoandæ exordium
Cepisset, quæ nunc nominatur nomine
Argo, qua uecti Argiui delecti uiri,
Petebant illam pellem inauratam arietis
Colchis, imperio regis Peliæ per dolum:
Nan nunquam hera errans mea, domo afferret pedem
Medea, animo ægra, amore sæuo saucia.
nam hic satis erat dicere, (si id modò, quod esset satis, curasset poeta)
Vtinam'ne hera errans mea, domo efferret pedem
Medea, animo ægra, amore sæuo saucia.

Ergo hac quoque ab ultimo repetitione in expositionibus magnopere supersedendum est. non. n. reprehensione eget, sicut aliæ complures, sed sua sponte uitiosa est.

VITIOSA *ratio est, quæ ad expositionem non est accommodata uel propter infirmitatem, uel propter uanitatem.* Infirma *ratio est, quæ non necessariò ostendit ita esse, quemadmodum expositum est: uelut apud* Plautum, *Ratio uitiosa.* *Infirma.*

Amicum castigare ob meritam malam noxiam,
Immane est facinus; uerùm in ætate utile,
Et conducibile.

Hæc expositio est. uideamus quæ ratio afferatur
Nam ego amicum hodie meum
Concastigabo pro commerita noxia.

Ex eo quod ipse facturus est non ex eo, quod fieri cõuenit, utile quid sit, ratiocinatur. Vana *ratio est, quæ ex falsa caussa cõstat, hoc modo: Amor fugiendus non est: nã ex eo uerißima nascitur amicitia. Aut hoc modo: Philosophia est uitãda: affert enim socordiã atq; desidiã. Nã hæ* *Vana.*

rationes nisi falsæ essent, expositiones quoque earũ ueras esse confiteremur. Item *infirma ratio est, quæ non necessariam caussam affert expositionis: uelut* Pacuuius,

Fortunam *insanam esse & cæcam & brutam perhibent philosophi,*
Saxoq; *instare globoso prædicant uolubili:*
Ideoq; *quò saxum impulerit fors, eò cadere fortunam autumant.*
Cæcam ob eam rem esse iterant, quia nihil cernat, quo sese applicet.
Insanam *autẽ aiunt, quia atrox, incerta, instabilisq; sit:*
Brutam, *quia dignũ atq; indignũ nequeat internoscere.*
Sunt autem alii philosophi, qui contrà fortuna negant
Miseriam *esse ullam, sed temeritate omnia regi. id magis*
Verisimile *aiunt, quod usus reapse experiundo edocet.*
Velut Orestes *modò fuit rex, modò mẽdicus factus est.*
Naufragio *res cõtigit, nẽpe ergo haud fortuna obtigit.*

Nam *hic* Pacuuius *infirma ratione utitur, cùm ait, uerius esse temeritate, quàm fortuna res regi. nam utraque opinione philosophorum fieri potuit, ut is, qui rex fuisset, mendicus factus esset.* Item *infirma ratio est, quæ uidetur pro ratione afferri, sed idem dicit, quod in expositione dictum est, hoc modo:* Magno *malo est omnibus auaritia, iccirco quòd homines magnis & multis incommodis conflictantur propter immensam pecuniæ cupiditatem.* Nam *hic aliis uerbis idem per rationem dicitur, quod dictum est per expositionem.* Item *infirma ratio est, quæ minus idoneam, quàm res postulat, caussam subiicit expositioni, hoc modo:* Vtilis *est sapientia, propterea quòd qui sapientes sunt, pietatem*

colere

colere consueuerunt. Item utile est amicos ueros habere. habes enim quibuscum iocari poßis. Nam huiusmodi in rationibus non uniuersali neq; absoluta, sed extenuata ratione expositio confirmatur. Item infirma ratio est, quæ uel alii expositioni potest accommodari, ut facit Pacuuius, qui eandem affert rationem quare cæca; eandem, quare bruta fortuna dicitur.

IN cõfirmatione rationis multa uitãda in nostra, et obseruãda in aduersariorũ ratione sũt uitia, proptereaq; diligentius consideranda sunt, quòd accurata cõfirmatio rationis totã uehemẽtißimè cõprobat argumentationẽ. *Confirmatio uitiosa.*

Vtuntur igitur studiosi in confirmanda ratione duplici conclusione, hoc modo:

Iniuria abs te afficior indigna pater.
Nam si improbum Chresphontem existimaueras:
Cur me huic locabas nuptijs? sin est probus:
Cur talem inuitam inuitum cogis linquere?

Quæ hoc mõ cõcludẽtur, aut ex cõtrario cõuertẽtur, aut ex simplici parte reprehendentur. Ex contrario hoc mõ:

Nulla te indigna nata afficio iniuria.
Si probus est; bene locaui: sin autem est improbus;
Diuortio te liberabo incommodis.

Ex simplici parte reprehendentur, si ex duplici conclusione alterutra pars diluitur, hoc modo:

Nam si improbum Chresphontem existimaueras:
Cur me huic locabas nuptiis? Duxi probum,
Erraui, pòst cognoui, & fugio cognitum.

Ergo reprehensio huius conclusionis duplex est, acutior illa superior, facilior hæc posterior ad excogitãdũ. Item uitiosa est confirmatio rationis, cùm ea re, quæ plu

ra ſignificat,abutimur pro certo unius rei ſigno hoc mo do: Neceſſe eſt,quoniam pallet,ægrotaſſe:aut,neceſſe eſt peperiſſe,quoniam ſuſtinet puerum infantem. Nam hæc ſua ſponte certa ſigna non habent, ſi non cetera quoq; ſimilia concurrant: quòd ſi concurrerint, non nihil huiuſmodi ſigna adaugent ſuſpicionem. Item uitioſum eſt, cùm uel in alium, uel in eum ipſum, qui dicit, id, quod in aduerſarium dicitur poteſt conuenire, hoc modo: Miſeri ſunt, qui uxores ducunt: at tu duxiſti alteram. Item uitioſum eſt id, quod uulgarem habet defenſionem, hoc modo: Iracundia inductus peccauit, aut adoleſcentia, aut amore. Huiuſcemodi enim deprecationes ſi probabuntur, impunè in maxima peccata dilabentur. Item uitioſum eſt,cùm id pro certo ſumitur,quod inter omnes non conſtat, quia etiam nunc in controuerſia eſt,hoc mo do: Eho tu, dij, quibus eſt poteſtas motus ſuperum at que inferum.

Pacem inter ſeſe conciliant, conferunt concordiam.

Nam ita pro ſuo iure hoc exemplo uſum Chreſphontem Ennius inducit, quaſi iam ſatis certis rationibus ita eſſe demonſtraſſet. Itē uitioſum eſt,quod iam quaſi ſerò atq; acto negotio dici uidetur, hoc modo: In mētem mihi ſi ueniſſet quirites, non commiſiſſem, ut hunc in locum res ueniret:nam hoc aut hoc feciſſem: ſed me tum hæc ratio fugit. Itē uitioſum eſt,cùm id quod in aperto delicto poſitū eſt,tamē aliqua leui tegitur defenſione,hoc modo:

Cùm te expetebant omnes, florentiſſimo
Regno, reliqui: nunc deſertum ab omnibus
Summo periclo ſola ut reſtituam paro.

Item uitioſum eſt,quod in aliam partē,ac dictū ſit,po

test

test accipi. Id *est huiusmodi,ut si quis potens hac factio sus in concione dixerit:* Satius *est uti regibus,quàm malis legibus.* Nam *hoc tametsi rei arguendæ caussa potest sine malitia dici:tamen propter potentiam eius,qui dicit, non dicitur sine atroci suspicione.* Item *uitiosum est, falsis aut uulgaribus definitionibus uti.* Falsæ *sunt huiusmodi, si quis dicat iniuriam nullam esse,nisi quæ ex pulsatione,aut conuicio constet.* Vulgares *sunt,quæ nihilo minus in aliam rem transferri possunt,ut si quis dicat; Quadruplator,ut breuiter describam, capitalis est: est enim improbus,& pestifer ciuis.* Nam *nihilo magis quadruplatoris,quàm furis,quàm sicarij aut proditoris attulit definitionem.* Item *uitiosum est,pro argumento sumere quod in disquisitione positum est:ut si quis quem furti arguat, dicat eum esse hominem improbum, auarum, fraudulentum, ei rei testimonium esse, quòd sibi furtum fecerit.* Item *uitiosum est controuersiam controuersia dissoluere,hoc modo:* Non *conuenit censores istum nobis satisfacere,ex eo quòd ait se non potuisse adesse, ita ut iuratus fuerat: quòd si ad exercitum non uenisse, id ne tribuno militum diceret?* Hoc *ideo uitiosum est,quia nō expedita,aut iudicata res, sed impedita & in simili controuersia posita exempli loco profertur.* Item *uitiosum est,cum id,de quo summa controuersia est,parum expeditur, & quasi transactum sit, relinquitur, hoc modo:*

Apertè fatur dictio, si intelligas:
Tali dari arma, qualis qui gessit fuit,
Iubet, potiri si studeamus Pergamo:
Quæ ergo profiteor esse mea. nam me æquum est frui
Fraternis armis, mihiq; adiudicarier.

Vel

Vel quòd propinquus, uel quòd uirtute æmulus.

Item uitiosum est, ipsum sibi in sua oratione dissentire, & contra ea, quæ antè dixerit, dicere, hoc modo:
Qua caussa accusem hunc, nequeo exputando euoluere.
Nam si ueretur: quid eum accusem, qui est probus?
Sin inuerecundum animi ingenium poßidet:
Quid eum accusem, qui id parui auditu existimet?

Non incommoda ratione uidetur sibi ostendisse quare non accusaret. Quid quod postea ait?
Nunc ego te ab summo iam detexam exordio.

Item uitiosum est, quod dicitur contra iudicis uoluntatem, aut eorum, qui audiunt, si aut partes, quibus illi student, aut homines, quos illi caros habent, lædantur, aut aliquo huiusmodi uitio læditur auditoris uoluntas. Item uitiosum est, non omnes res confirmare, quas pollicitus sis in expositione. Item uerendum est, ne de alia re dicatur, cùm alia de re controuersia sit: inq; huiusmodi uitio considerandũ est, ne aut ad rem addatur quid aut quippiam de re detrahatur, aut tota caussa mutata in aliam caussam deriuetur. uti apud Pacuuium Zethus cum Amphione, quorum controuersia cum de musica inducta sit, disputatio in sapientiæ rationem & uirtutis utilitatem consumitur. Item considerandum est, ne aliud accusatoris criminatio contineat, aliud defensoris ratio purget: quod sæpe consultò multi ab reo faciunt angustijs caussæ coacti. uti si quis accusetur ambitu magistratum petijsse, ab imperatoribus sæpe numero se apud exercitum donatum esse dicat. Hoc si diligenter in aduersariorum oratione obseruauerimus: sæpe deprehendemus & in huiusmodi deprehensione ostendemus eos de ea re

quid dicant, non habere. Item uitiosum est, artem, aut scientiam, aut studium quodpiam uituperare propter eorum uitia, qui in eo studio sunt: ueluti qui rhetoricam uituperant, propter alicuius oratoris uituperandam uitam. Item uitiosum est, ex eo, quod perperam factum esse constet, putare ostendi à quo homine factum est, hoc modo: Mortuũ deformatum tumore præditum, corpore decoloratum fuisse constat ergo ueneno necatus est. Deinde si sit usq; adeò in eo occupatus, ut multi faciunt, uenenum datum, uitio non mediocri conflictetur. non enim factum'ne sit quæritur, sed à quo factum sit. Itẽ uitiosum est, in comparandis rebus alteram rem efferre, de altera mentionem non facere, aut negligentius disputare: ut si comparetur, utrum satius sit populum frumentũ accipere, an non accipere: quæ cõmoda sint in altera re curet enumerare: quæ in altera re incõmoda sint, uelut depressa prætereat, aut ea, quæ minima sunt, dicat. Itẽ uitiosum est, in rebus cõparandis necesse putare alteram rẽ uituperari cùm alteram laudes. Quod genus, si quæratur, utris maior honor habẽdus sit, Albensibus, an Venusinis, quod reip. & populo R. profuerunt; & is, qui dicat alteris, alteros lædat non enim necesse est, si alteros præponas, alteros uituperare. fieri enim potest, ut cùm alteros magis laudaris, aliquam alteris laudis partem attribuas, ne cupidè pugnasse contra ueritatem puteris. Item uitiosum est, de nomine & uocabulo eius rei controuersiam struere, quam rem consuetudo potest optimè iudicare: uelut Sulpicius qui intercesserat, ne exules, quibus caussam dicere non licuisset, reducerentur: idem posterius immutata uoluntate, cùm eandem legẽ ferret, aliã sese ferre di-

re dicebat propter nominum commutationem: nam non exules, sed ui eiectos se reducere aiebat: perinde quasi id fuisset in cōtrouersia, quo illi nomine appellarētur à populo R. aut perinde quasi nō omnes, qbus aqua et igni interdictū est, exules appellētur. uerū illi fortasse ignoscimus, si cū caussa fecit: nos tamē intelligamus uitiosū esse intendere controuersiam propter nominum mutationē.

Exornatio uitiosa. QVONIAM exornatio constat ex similibus, & exemplis, & amplificationibus, & iudicatis, & ceteris rebus, quæ pertinent ad exaggerandam & collocupletandam argumentationem: quæ sint ijs rebus uitia consideremus. Simile uitiosum est, quod ex aliqua parte dißimile est, nec habet parem rationem comparationis, aut sibi ipsi obest, qui affert. Exemplum uitiosum est, si aut falsum est, ut reprehendatur: aut improbum, ut non sit imitandum: aut maius, aut minus, quàm res postulabit. Res iudicata uitiosè profertur si aut dißimili de re proferatur: aut de ea re, de qua controuersia non est: aut si improba, aut eiusmodi ut aut plures, aut magis idoneæ res iudicatæ ab aduersarijs proferri poßint. Item uitiosum est id, quod aduersarij factum esse confiteantur, de eo argumentari, & planum facere factum esse: nam id tantùm augeri oportet. Item uitiosum est, id augere, quod conuenit doceri, hoc modo: Vt si quis quem arguat hominem occidisse, & antè quàm satis idoneas argumentationes attulerit, augeat peccatum, & dicat nihil indignius esse, quàm hominem occidere. non enim utrum indignum sit an non, sed factum ne sit, quæritur. Complexio uitiosa est, quæ non ut quidque primum dictum est, primum

Complexio uitiosa.

comple-

complectitur, & quæ non breuiter concludit, & quæ non ex enumeratione certum & constans aliquid relinquit; ut intelligatur quid propositum in argumentatione sit, quid deinde ratione, quid confirmatione, quid tota argumentatione demonstratum sit.

CONCLVSIONES, quæ apud Græcos ἐπίλογοι nominantur, tripartitæ sunt: nam constant ex enumeratione, amplificatione, & commiseratione. In quattuor locis uti possumus conclusionibus: in principio, secundũ narrationem, secundum firmißimam argumentationem, in conclusione. Ennumeratio est, per quam colligimus, et commonemus, quibus de rebus uerba fecerimus, breuiter, ut renouetur, non redintegretur oratio: & ordine, ut quicquid erit dictum, referemus: ut auditor, si memoriæ mandauerit, ad id, quod ipse meminerit, reducatur. Item curandum est, ne aut ab exordio, aut à narratione repetatur orationis enumeratio. ficta enim, & dedita opera comparata oratio uidebitur esse artificii significandi, aut ingenii uenditandi, uel memoriæ ostentandæ caussa. quapropter initium enumerationis summendum est à diuisione. deinde ordine breuiter exponendæ sunt res, quæ tractatæ erunt in confirmatione & confutatione. Amplificatio est res, quæ per locum communem instigationis auditorum caussa sumitur. Loci communes ex decem præceptis cõmodißime sumuntur ad augendi criminis caussa. Primus locus sumitur ab auctoritate, cũ commemoramus, quantæ curæ ea res fuerit diis immortalibus, aut maioribus nostris, regibus, ciuitatibus, nationibus, hominibus sapiẽtißimis senatui: item maximè quo modo de his rebus in legibus sancitum sit. Secũdus

Conclusiones.

Ennumeratio.

Amplificatio.

locus est, cùm consideramus, illæ res, de quibus criminamur, ad quos pertineant, utrum ad omnes, quod atrocissimum est; an ad superiores, quod genus hi sunt, à quibus auctoritatis locus communis sumitur; an ad pares, hoc est, in eisdem partibus animi, corporis, fortunarum positos; an ad inferiores, qui omnibus his rebus antecellũtur. Tertius locus est, quo percunctamur quid sit euenturũ, si omnibus idem concedatur: & ea re neglecta, ostendemus quid periculorum aut incommodorũ consequatur. Quartus locus est, quo demonstratur, si huic sit remissũ, multos alacriores ad maleficia futuros, quos adhuc exspectatio iudicij remoratur. Quintus locus est, per quem ostendimus, si semel aliter iudicatum sit, nullam rem fore, quæ incommodo mederi, aut erratum iudicium corrigere possit. Quo in loco non incommodum erit uti ceterarum rerum comparatione, ut ostendamus alias res posse aut uetustate sedari, aut consilio corrigi: huius rei aut leniendæ, aut corrigendæ nullam rem adiumento futuram. Sextus locus est, cùm ostendemus ex consulto factum, & dicemus uoluntario facinori nullam esse excusationem, sed imprudentiæ iustam deprecationem paratã. Septimus locus est, quo ostendemus tetrum facinus, crudele, nefarium, tyrannicum esse: quod genus iniuriæ mulierum, aut earum rerum aliquid, quarum rerum caussa bella suscipiuntur & cum hostibus de uita dimicatur. Octauus locus est, quo ostendimus non uulgare, sed singulare esse maleficium, spurcum, nefarium, inusitatum, quò maturius & atrocius uindicandum sit. Nonus locus constat ex peccatorum comparatione, quasi cùm dicemus maius esse maleficium stuprare ingenuam, quàm sacrum

crum lædere: quod propter egestatem alterum; alterum propter intemperantem superbiam fiat. Decimus *locus est, per quem omnia, quæ in negotio gerendo acta sunt, quæq; rem consequi solent, exponemus acriter, & criminosè, & diligenter, ut agi res, & geri negotium uideatur rerum consequentium enumeratione.*

Misericordia commouebitur auditoris animus, si uariam fortunarum commutationem dicemus; si ostendemus, in quibus commodis fuimus, quibusq; incommodis simus comparatione. Si quæ nobis futura sint, nisi caussam obtinuerimus, enumerabimus & ostendemus. Si supplicabimus, & nos sub eorum, quorum misericordiam captabimus, potestatem subijciemus. Si quid nostris parentibus, liberis, ceteris necessarijs casurum sit propter nostras calamitates, aperiemus, & simul ostẽdemus, illorum nos sollicitudine & miseria, non nostris incommodis dolere. Si de clementia, humanitate, misericordia nostra, qua in alios usi sumus, aperiemus. Si nos semper, aut diu in malis fuisse ostendemus. Si nostrum fatũ, aut fortunam conqueremur. Si animum nostrum fortem, patientem incommodorum ostendemus futurum. Commiserationem breuem esse oportet. nihil enim lacryma citius arescit. Fere *locos obscurissimos totius artificij tractauimus in hoc libro: quapropter huic uolumini modus hic sit: reliquas præceptiones, quoad uidebitur, in tertium librum transferemus. Hæc si ut conquisite conscripsimus, ita tu diligenter fueris consecutus: & nos industriæ fructus ex tua scientia capiemus; & tute nostram diligentiam laudabis, tuaq; perceptione lætabere; ut scientior eris præceptorum ar-*

Misericordia mouetur animus.

 tificio,

tificio, nos alacriores ad reliquum persoluendum. uerùm hæc futura satis scio: te enim non ignoro: sed nos deinceps ad cetera præcepta transeamus, ut, quod libentißimè facimus, tuæ uolūtati rectißimæ morē geramus.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM

LIBER III.

AD OMNEM *iudicialem caussam quemadmodum conueniret inuentionem rerum accommodari, satis abundanter, ut arbitror, superioribus libris demonstratum est. nunc earum rationem rerum inueniendarū, quæ pertinebant ad caussas deliberatiuas & demonstratiuas, in hunc librum transtulimus, ut omnis inueniendi præceptio tibi quamprimùm persolueretur.* Reliquæ *quattuor partes erant artificij.* De *tribus partibus in hoc libro dicemus, dispositione, pronuntiatione, & memoria. de elocutione, quia plura dicenda uidebantur, in quarto libro conscribere maluimus: quem, ut arbitror, tibi librum celeriter absolutum mittemus, ne quid tibi rhetoricæ artis deesse posit. interea prima quæque & nobiscum, cùm uoles, & interdum sine nobis legendo consequere, ne quid impediare, quin ad hanc utilitatem pariter nobiscum progredi poßis. nunc tu fac ut attentum te præbeas nos proficisci ad instituta pergemus.*

De genere deliberatiuo.

DELIBERATIONES *partim sunt huiusmodi,*

ut

ut quæratur utrum potius faciendum sit;partim huiusmodi,ut quid potissimū faciendum sit,consideretur,hoc modo:Vtrum potius Carthago tollenda, an relinquenda uideatur. Quid potissimum, hoc pacto: ut si Hannibal consultet, cùm ex Italia Carthaginem accersitur, an in Italia remaneat,an domum redeat,an in Aegyptum profectus occupet Alexandriam. Item deliberationes partim ipse propter se consultandæ sunt.ut si deliberet senatus,captiuos ab hostibus redimat,an nō:partim propter aliquam extraneam caussam ueniunt in deliberationem & consultationem:ut si deliberet senatus,bello Italico soluat'ne legibus Scipionem, ut eum liceat ante tēpus consulem fieri:partim & propter se sunt deliberandæ,& magis propter extraneam caussam ueniunt in cōsultationē, ut si deliberet senatus,bello Italico socijs ciuitatem det,an non. In quibus caussis rei natura faciet deliberationem, omnis ratio ad ipsam rem accommodabitur.In quibus extranea caussa conficiet deliberationē, in his ea ipsa erit caussa adaugenda aut deprimenda. Omnem orationem eorum,qui sententiam dicent,finem sibi conueniet utilitatis proponere, ut omnis eò totius orationis ratio conferatur. Vtilitas in duas partes in ciuili consultatione diuiditur.tutā & honestam.Tuta est, quæ conficit instantis aut consequentis periculi uitationē qualibet ratione. Hæc distribuitur in uim & dolum: quorū aut alterū separatim, aut utrunq; sumemus coniunctim.Vis secernitur per exercitus,classes,arma, tormenta, euocationes hominum, & alias huiusmodi res. *Vtilitas.* *Vis.*

Dolus cōsumitur in pecuniā,pollicitationes,dissimulatiōes,maturationes,mētitiones,et ceteras res,de quibus *Dolus.*

magis idoneo tempore loquemur, si quando de re militari, aut de administratione reip. scribere uelimus. Honestares diuiditur in rectum & laudabile. Rectum est, quod cum uirtute & officio fit. id diuiditur in prudentiam, iustitiam, fortitudinem, modestiam. Prudentia est calliditas, quæ ratione quadam potest delectum habere bonorum & malorum. dicitur item prudentia, scientia cuiusdam artificij. itē appellatur prudentia, multarū rerū memoria, & usus complurium negotiorū. Iustitia est æquitas, ius unicuiq; tribuens pro dignitate cuiusque. Fortitudo est rerū magnarū appetitio, & rerū humiliū contēptio, & laboris cum utilitatis ratione perpeßio. Modestia est in animo continens moderatio cupiditatū. Prudentiæ partibus utemur in dicendo, si cōmoda cum commodis conferemus, cum alterū sequi, uitare alterū cohortemur. aut si qua in re cohortabimur aliquē, cuius rei aliquā disciplinabilem scientiam poterimus habere, & quo modo, aut qua quidq; ratione fieri oporteat, ostēdemus. aut si suadebimus quippiam. cuius rei gestæ aut præsentem, aut auditā memoriā poterimus habere: qua in re facilè id, quod uelimus, exemplo allato persuadere poßimus. Iustitiæ partibus utemur, si aut innocentum, aut supplicū dicemus misereri oportere: si ostendemus bene merentibus gratiam referri conuenire: si demōstrabimus ulcisci malè meritos oportere: si fidē magnopere censebimus conseruandam: si leges & mores ciuitatis egregiè dicemus seruari oportere: si societates, atq; amicitias studiosè dicemus coli conuenire: si, quod ius in parentes, deos, patriam natura comparauit, id religiosè colendum demonstrabimus: si hospitia, clientelas, cognationes,

Rectum. Prudentia. Iustitia. Fortitudo. Modestia. Prudētiæ partes. Iustitiæ partes.

tiones, affinitates castè colẽdas esse dicemus: si nec prece, nec pretio, nec gratia, nec periculo, nec simultate a uia recta ostendemus deduci oportere: si dicemus in omnibus æquabile ius statui conuenire. His atq; huiusmodi partibus iustitiæ si quam rẽ in concione, aut in consilio faciendam censebimus; iustã esse ostendemus, contrarijs iniustã. ita fiet, ut eisdẽ locis et ad suadendũ, et ad dissuadendũ simus parati. Sin fortitudinis retinendæ caussa faciendũ quid esse dicemus, ostendemus res magnas & excelsas sequi & appeti oportere: & item res humiles & indignas uiris fortibus uiros fortes propterea contemnere oportere, nec idoneas dignitate sua iudicare. item, à nulla re honesta periculi aut laboris magnitudine deduci oportere; antiquiorẽ mortẽ turpitudine haberi; nullo dolore cogi, ut ab officio recedatur; nullius pro rei ueritate metuere inimicitias: quodlibet pro patria, parentibus, hospitibus, amicis, et ijs rebus, quas iustitia colere cogit, adire periculũ, & quẽlibet suscipere laborẽ. Modestiæ partibus utemur, si nimias libidines honoris, pecuniæ, similiumq; rerũ uituperabimus si unã quanq; rẽ certo naturæ termino definiemus. si deniq;, quod cuiq; satis sit, ostẽdemus, & nimiùm progredi dissuadebimus, & modũ unicuiq; rei statuemus. Huiusmodi partes sunt uirtutis amplificandæ, si suadebimus; attenuandæ, si ab his dehortabimur, ut hæc attenuentur, quæ suprà demonstraui. nam nemo erit, qui censeat à uirtute recedẽdũ, uerùm aut res huiusmodi non dicatur esse, ut uirtutẽ possimus egregiam experiri, aut in contrarijs potius rebus, quàm in his uirtus constare ostendatur. Itẽ si quo pacto poterimus, quam is, qui contradicet, iustitiã uocarit, nos

Fortitudinis partes.

Modestiæ partes.

demonstrabimus ignauiam esse et inertiam ac prauam liberalitatem. Quam prudentiam appellarit, ineptam & garrulam & odiosam scientiam esse dicemus. Quam ille modestiam dicet esse, eam nos inertiam & dissolutam negligentiam dicemus. Quam ille fortitudinem nominarit, eam nos gladiatoriam & inconsideratam appellabimus temeritatem. Laudabilis. *Laudabile est, quod conficit honestā & praesentem & sequentem commemorationem.* Hoc *nos eò à recto separauimus, non quòd hae quattuor partes, quae subijciuntur sub uocabulo recti, hanc honestatis commemorationem dare non soleant: sed quanquam ex recto laudabile nascatur; tamen in dicendo seorsum tractandum est hoc ab illo. neq; enim solum laudis caussa rectum sequi conuenit: sed si laus consequitur, duplicatur recti appetendi uoluntas.* Cùm *igitur erit demonstratum rectum, laudabile esse demonstrabimus aut ab idoneis hominibus, ut si qua res honestiori ordini placet, quae à deteriore ordine improbetur: aut aliquibus socijs aut omnibus ciuibus, exteris nationibus, posterisq́; nostris.* Cùm *huiusmodi locorum diuisio sit in consultatione, breuiter aperienda est totius tractatio caussae.* Exordiri *licebit uel à principio, uel ab insinuatione, uel ijsdē rationibus, quibus in iudiciali caussa.* Si *cuius rei narratio incidet, eadē ratione narrare oportebit.* Quoniā *in huiusmodi caussis finis est utilitas, et ea diuiditur in rationem tutam atq; honestam: si utrunque poterimus ostendere, utrunq; pollicebimur nos in dicendo demonstraturos esse: sin alterum demonstraturi erimus, simpliciter, quod dicturi sumus, ostendemus.* At *si nostram rationem tutam esse dicemus, diuisione utemur in*

uim,

uim, & consilium. nam quod in docendo rei dilucidandæ caussa dolam appellauimus, id in dicendo honestius consilium appellabimus. Si rationis nostræ sententiam rectã esse dicemus, & omnes partes recti incident, quadripartita diuisione utemur: si non incident, quot erunt, tot exponemus in dicendo. In confirmatione & confutatione utemur locis, quos antè ostendimus, nostris confirmandis, contrariis confutandis. Argumentationis artificiosæ tractandæ ratio de secundo libro petetur. Sed si acciderit, ut in consulatione alteri ab tuta ratione, alteri ab honesta sententia sit, ut in deliberatione eorum, qui à Pœnis circunsessi deliberant quid agant: qui tutam rationem sequi suadebit, his locis utetur: nullam rem utiliorem esse incolumitate: uirtutibus uti neminem posse, qui suas rationes in tuto non collocarit: nec deos quidem esse auxilio ijs, qui se inconsultò in periculum mittant: honestum nihil oportere existimari, quod non salutem pariat. Qui tutæ rei præponet rationem honestam, his locis utetur: uirtutem nullo tempore relinquendam; uel dolorem, si is timeatur; uel mortem, si ea formidetur, dedecore & infamia leuiorem esse: considerare quæ sit turpitudo consecutura. At non immortalitatem, neque æternam incolumitatem consequi, necesse exploratum, illo uitato periculo, nullum in aliud periculum uenturos: uirtute, uel ultrò ad mortem proficisci esse præclarum: fortitudini fortunam quoque esse adiumento solere: eum tutè uiuere, qui honestè uiuat, non qui in præsentia incolumis sit: & eum, qui turpiter uiuat, incolumem in perpetuum esse non posse. Conclusionibus ferè similibus in his & iudicialibus

caussis uti solemus, nisi quòd his maximè conducit quam plurima rerum antè gestarum exempla proferre. Nunc ad demonstratiuum genus caussæ transeamus.

De genere demonstratiuo.

Laus.

QVONIAM hæc caussa diuiditur in laudem & uituperationem, quibus ex rebus laudem constituerimus, ex contrarijs rebus erit uituperatio comparanda. Laus igitur potest esse rerum externarũ, & corporis, & animi. Rerum externarum sunt ea, quæ casu aut fortuna secunda, aut aduersa accidere possunt; ut genus, educatio, diuitiæ, potestates, gloriæ, sodalitates, amicitiæ, & quæ huiusmodi sunt, & ea quæ his sunt cõtraria. Corporis sunt ea, quæ natura corpori attribuit cõmoda aut incõmoda; ut uelocitas, uires, dignitas, ualetudo, & quæ contraria sunt. Animi sunt ea, quæ consilio & cogitatione nostra constant, ut prudentia, iustitia, fortitudo, modestia, & quæ contraria sunt. Erit igitur hæc confirmatio, & confutatio nobis. In huiusmodi caussa principio sumetur aut ab nostra, aut ab eius, de quo loquemur, aut ab eorum, qui audient, persona, aut ab re. Ab nostra, si laudabimus, dicemus aut officio facere, quòd caussa necessitudinis intercedat; aut studio, quòd eiusmodi uirtutis sit, ut omnes commemorare debeant uelle; aut quòd rectum sit, ex aliorum laude ostendere qualis noster animus sit.

Vituperatio.

Si uituperabimus, aut meritò facere, quod ita tractati sumus; aut studio, quòd utile putemus esse, ab omnibus unicam malitiam atq; nequitiam cognosci; aut quòd placeat ostendi, quid nobis displiceat, ex aliorum uituperatione. Ab eius persona, de quo loquemur, si laudabimus, uereri nos dicemus, ut illius facta uerbis consequi non possimus: omnes homines illius uirtutes prædicare oportere;

tere; ipsa facta omnium laudatorum eloquentiam ante ire. Si uituperabimus, ea, quæ uidebimus contraria, pau cis uerbis commutatis, dici posse: dicemus, ut paulò antè suprà exempli caussa demonstratum est. Ab auditorum persona, si laudabimus, dicemus, quoniã non apud ignotos laudemus, nos monendi caussa pauca esse dicturos: aut si erunt ignoti, ut talem uirum uelint cognoscere, petemus, quoniam in eodem uirtutis studio sint, apud quos laudemus, quo ille, qui laudatus fuerit, sperare nos facilè ijs, quibus uelimus, huius facta probaturos. Contrà uituperatio, quoniam norint, pauca de nequitia eius nos esse dicturos: quòd si ignorent, petemus ut cognoscant, uti malitiam uitare poßint: quoniã dißimiles sunt qui audiant, atq; ille, qui uituperatur, nos sperare eos illius uitam uehementer improbaturos. Ab rebus ipsis, incertos esse quid potißimum laudemus, uereri, ne, cũ multa dixerimus, plura prætereamus, & quæ similes sententias habebunt: quibus sententiis contraria sumuntur à uituperatione. Principio tractato, tum ab re, tum ab aliqua harum, quas antè commemorauimus, rationum, narratio nõ erit ulla, quæ necessariò consequatur: sed si qua inciderit, cùm aliquod factum eius, de quo loquemur, nobis narrandum sit cum laude, aut uituperatione, præceptio narrandi de primo libro repetetur. Diuisione hac utemur: primo exponemus quas res laudaturi sumus, aut uituperaturi. deinde, ut quæq;, quo'ue tempore res erit gestas, ordine dicemus, ut, quid quamq; tutè cauteq; egerit, intelligatur. Sed exponere oportebit animi uirtutes aut uitia; deinde commoda aut incommoda corporis, aut rerum externarum, quomodo ab animo tractata

sint,

Vere demonstrandi ordo.

sint, demonstrare. Ordinem hunc adhibere in demonstrãda uita debemus. Ab externis rebus genus in laude, quibus maioribus natus sit: si bono genere, parem aut excelsiorem fuisse: si humili genere, ipsum in suis, nõ in maiorum uirtutibus habuisse præsidium. In uituperatione, si bono genere dedecori maioribus fuisse: si malo, tamen his ipsis detrimento fuisse. Educatio in laude, benè & honestè, in bonis disciplinis per omnem pueritiam: in uituperatione, è contrario. Deinde transire oportet ad corporis commoda. A natura in laude: si sit dignitas atq; forma, laudi fuisse eam, non quemadmodum ceteris, detrimento atq; dedecori: si uires atq; uelocitas egregia, honestis hæc exercitationibus & industriis dicemus cõparata: si ualetudo, ex perpetua diligentia & temperãtia cupiditatum. In uituperatione, si erunt hæc corporis commoda, malè his usum dicemus, quæ casu & natura tanquam quilibet gladiator habuerit: si non erũt, præter formã omnia ipsius culpa & intemperantia nõ fuisse dicemus. Deinde reuertemur ad extraneas res; & in his, animi quæ uirtutes, aut quæ uitia fuerint, considerabimus: diuitiæ an paupertas fuerit, & quæ potestas, quæ gloriæ, quæ amicitiæ, quæ inimicitiæ, & quid fortiter in inimicitijs gerẽdis fecerit; cuius caussa susceperit inimicitias; qua fide, beneuolentia, officio gesserit amicitias. In diuitijs qualis, aut in paupertate cuiusmodi fuerit, quemadmodum habuerit in potestatibus gerẽdis animũ. Si interierit, cuiusmodi mors eius fuerit, cuiusmodi res mortem eius sit consecuta. Ad omnes autem res, in quibus animus hominis maximè consideratur, illæ quattuor animi uirtutes erũt accõmodandæ, ut si laudemus,

alind

aliud iuſtè, aliud fortiter, aliud modeſtè, aliud prudenter factum eſſe dicamus: ſi uituperemus, è contrario aliud iniuſtè, aliud ignauè, aliud immoleſtè, aliud ſtultè factũ eſſe dicemus. Perſpicuum eſt iam nimirum ex hac diſpoſitione, quemadmodum ſit tractanda tripartita diuiſio laudis & uituperationis, ſi illud etiam aſſumpſerimus, non neceſſe eſſe, nos omnes has partes in laudem aut uituperationem transferre: propterea quòd ſæpe ne incidunt quidem; ſæpe ita tenuiter incidunt, ut non ſint neceſſariæ dictu. quapropter eas partes, quæ firmiſſimæ uidebuntur, legere oportebit. Concluſionibus breuibus utemur, enumeratione ad exitum cauſſæ: in ipſa cauſſa crebras & breues amplificationes interponemus per locos communes. Nec hoc genus cauſſæ, eò quòd rarò accidit in uita, negligentius conſiderandũ eſt. neq; enim id, quod poteſt accidere, ut faciendum ſit aliquando, non oportet uelle quàm accommodatiſſimè poſſe facere. Et ſi ſeparatim hæc cauſſa minus ſæpe tractatur: at in iudicialibus & in deliberatiuis cauſſis ſæpe magnæ partes uerſantur laudis, aut uituperationis. quare in hoc quoque genere cauſſæ nonnihil induſtriæ conſumendum putauimus. Nunc abſoluta nobis difficillima parte rhetoricæ, hoc eſt, inuentione perpolita, atque ad omne cauſſæ genus accommodata, tempus eſt ad ceteras partes proficiſci. Deinceps igitur de diſpoſitione dicemus.

De diſpoſitione.

QVONIAM diſpoſitio eſt, per quam illa, quæ inuenimus, in ordinem redigimus, ut certo quidq; loco pronũtietur, uidendũ eſt, cuiuſmodi rationẽ in diſponẽdo habere conueniat. Genera diſpoſitionis ſunt duo; unũ ab inſtitutione artis profectũ, alterũ ad caſum tẽporis accõmoda-

modatũ. Ex institutione artis disponemus, cũ sequemur eam præceptionem, quam in primo libro exposuimus, hoc est, ut utamur principio, narratione, diuisione, confirmatione, confutatione, conclusione: & hunc ordinem, quemadmodum præceptũ est antè, in dicendo sequemur. Itẽ ex institutione artis non modò totas caussas per orationẽ, sed singulas quoq; argumentationes disponemus, quemadmodum in secundo libro docuimus, id est, expositionem, rationem, confirmationẽ rationis, exornationẽ, complexionem. Hæc igitur duplex dispositio est, una per orationes, altera per argumentationes, ab institutione artis profecta. Est autem alia dispositio, quæ cùm ab ordine artificioso recedendum est, oratoris iudicio ad tempus accommodatur: ut si à narratione dicere incipiamus, aut ab aliqua firmißima argumentatione, aut à litterarum aliquarum recitatione: aut si secundum principium confirmatione utamur, deinde narratione: aut si quam huiusmodi permutationem ordinis faciamus: quorum nihil, nisi caussa postulet, fieri oportebit. nam si uehementer aures auditorum obtusæ uidebuntur, atque animi defatigati ab aduersariis multitudine uerborum, commodè poterimus principio supersedere, & exordiri caussam aut à narratione, aut ab aliqua firma argumentatione. Deinde si commodũ erit, quia non semper necesse est, ad principii sententiã reuerti licebit. Si caussa nostra magnam difficultatem uidebitur habere, ut nemo æquo animo principium poßit audire, à narratione cum inceperimus, ad principii sententiam reuertamur licebit. Si narratio parũ probabilis est, exordiemur ab aliqua firma argumentatione. His commutationibus & transla-

translationibus partium ſæpe uti neceſſe eſt, cùm ipſa res artificioſam diſpoſitionem artificiosè commutare cogit. In confirmatione & confutatione argumentatio num diſpoſitiones huiuſmodi conuenit habere, firmiſſimas argumentationes in primis & in poſtremis cauſſæ partibus collocare; mediocres & neq; inutiles ad dicendum, neq; neceſſarias ad probandum, quæ ſi ſeparatim ac ſingulæ dicantur, infirmæ ſunt, cum ceteris coniunctæ, firmæ & probabiles fiunt, interponi & in medio collocari oportet. nam & re narrata ſtatim expectat animus auditoris, ex qua re cauſſa confirmari poſſit. quapropter continuò firmam aliquam oportet inferre argumentationem. & quoniam nuperrimè dictum facilè memoriæ mandatur, utile eſt, cùm dicere deſinamus, recentem aliquam relinquere in animis auditorum bene firmam argumentationem. Hæc *diſpoſitio locorum, tanquam inſtructio militum, facillimè in dicendo, ſicut illa in pugnando, parare poterit uictoriam.*

De pronuntiatione.

PRONVNTIATIONEM *multi maximè oratori utilem dixerunt eſſe, & ad perſuadendum plurimùm ualere. nos, quid unū de quinq; rebus plurimùm proſit, nō facilè dixerimus; nec egregiè magnam eſſe utilitatem in pronuntiatione ſola audacter confirmauerimus. nā commodæ inuentiones, & concinnæ uerborū elocutiones, & partium cauſſæ artificioſæ diſpoſitiones, et horū omniū diligēs memoria, ſine pronūtiatione nō plus, quàm ſine his rebus pronuntiatio ſola, ualere poterit. qua re, quia nemo de ea re diligenter ſcripſit, (nam omnes uix poſſe putarunt de uoce, uultu, geſtu dilucidè ſcribi, cum hæ res ad ſenſus noſtros pertinerent) & quia magnopere*

pere

pere ea pars à nobis ad dicendum comparanda est,nō negligenter uidetur tota res consideranda.Diuiditur igitur pronuntiatio in uocis figuram, & corporis motū. Figura uocis est, quæ suum quendam possidet habitum, ratione & industria comparatum, ea diuiditur in tres partes,magnitudinem,firmitudinem,mollitudinem.Magnitudinem uocis maximè comparat natura: nonnihil hanc auget, sed maximè cura conseruat. Firmitudinem uocis maximè natura comparat: nonnihil adauget, & maximè conseruat exercitatio declamationis. Mollitudinem uocis,hoc est,ut eam torquere in dicendo pro nostro commodo possimus, maximè faciet exercitatio declamationis.Quapropter de magnitudine uocis & firmitudinis parte, quoniam altera natura,altera cura cōparatur,nihil ad nos attinet commonere, nisi ut ab ijs, qui non inscii sunt eius artificii,ratio curandæ uocis petatur. De ea parte firmitudinis,quæ conseruatur ratione declamationis,& de mollitudine uocis, quæ maximè necessaria est oratori, quoniam ea quoq; moderatione declamationis cōparatur,dicendū uidetur.Firmam igitur quàm maximè poterimus in dicendo uocem conseruare,si quàm maximè sedata & depressa uoce principia dicemus. nam læduntur arteriæ, si antè, quàm leni uoce permulsæ sunt,acri clamore compleantur. Etiam interuallis longioribus uti conueniet. recreatur .n.uox spiritu,& arteriæ reticendo acquiescunt.Et continuum clamorem remittere,& ad sermonē transire oportet:cōmutationes enim faciunt, ut nullo genere uocis effuso, in omni uoce integri simus.Et acutas uocis exclamationes uitare debemus,ictus enim fit,et uulneratur arteriæ acuta atq;

Figura uocis.

ta atque attenuata nimis acclamatione: & si quis splendor est uocis, consumitur clamore uniuersus. Et *uno spiritu continenter multa dicere in extrema conuenit oratione. fauces enim calefiunt, & arteriæ cōplentur, & uox, quæ uariè tractata est, reducitur in quēdam sonum æquabilem atq; constantem. Sæpe rerū naturæ gratia quædam iure debetur, uelut accidit in hac re. nam quæ diximus ad uocem seruandam prodesse, eadem attinent ad suauitatem pronuntiationis: ut quod nostræ uoci prosit, idem uoluptate auditoris probetur.* Vtile *est ad firmitudinem uocis, sedata uox in principio quid insuauius, quàm clamor in exordio caussæ?* Interualla *uocem confirmant, eadem sententias concinniores diuisione reddunt, & auditori spatium cogitandi reliquunt.* Conseruat *uocem continui clamoris remissio. & auditorem quidem uarietas maximè delectat, cum sermone animum eius retinet, aut exuscitat clamore.* Acuta *exclamatio uocem & fauces uulnerat, eadem lædit auditorem. habet enim quiddam illiberale, & ad muliebrem potius uociferationē, quàm ad uirilem dignitatem in dicendo accommodatum.* In *extrema oratione continens uox remedio est uoci. quid? hæc eadem non'ne animum uehementissimè calefacit auditoris, in totius conclusione caussæ?* Quoniam *igitur res eadem uocis firmitudini, & pronuntiationis suauitudini prodest: de utraq; re simul erit in præsentia dictum, de firmitudine, quæ uisa sunt, et de suauitate, quæ coniūcta fuerūt: cetera suo loco paulò pòst dicemus.* Mollitudo *igitur uocis, quoniam omnis ad rhetoris præceptionē ptinet, diligētius nobis cōsideranda est.* Eam *diuidimus in sermonē, con*

tentionem, amplificationẽ. Sermo est oratio remissa, & finitima quotidianæ locutioni. Contentio est oratio acris, & ad confirmandũ & confutandũ accommodata. Amplificatio est oratio, quæ aut ad iracundiam inducit, aut ad misericordiã trahit auditoris animum. Sermo diuiditur in partes quattuor, dignitatẽ, demõstrationem, narrationẽ, iocationem. Dignitas est oratio cum aliqua grauitate, & uocis remissione. Demonstratio est, quæ docet remissa uoce quo modo quid fieri potuerit, aut non potuerit. Narratio est rerum gestarum aut perinde ut gestarum expositio. Iocatio est oratio, quæ ex aliqua re risum pudentem & liberalem potest cõparare. Contentio diuiditur in cõtinuationẽ & distributionem. Continuatio est orationis enũtiandæ acceleratio clamosa. Distributio est in contentione oratio frequens, cũ raris & breuibus interuallis, acri uociferatione. Amplificatio diuiditur in cohortationẽ & conquestionem. Cohortatio est, quæ aliquod peccatum amplificans, auditorem ad iracundiam adducit. Conquestio est oratio, quæ incommodorum amplificatione animum auditoris ad misericordiam perducit. Quoniã igitur mollitudo uocis in tres partes diuisa est, & hæ partes ipsæ in octo partes alias distributæ: harum octo partium, quæ cuiusq; idonea pronuntiatio sit, demonstrandum uidetur. Sermo cum est in dignitate, plenis faucibus quamsedatissima & depreßißima uoce uti conueniet, ita tamen, ut ne ab oratoria cõsuetudine ad tragicam transeamus: cum autem est in demonstratione, uoce paululum attenuata, crebris interuallis & diuisionibus oportet uti, ut ipsa pronuntiatione eas res, quas demonstrabimus, in-

serere

ferere atq; interfecare uideamur in animis auditorum. cùm autem fermo in narratione eft, tum uocum uarietate opus eft, ut quo quidq; pacto geftum fit, ita narrari uideatur. Strenuè quod uolumus oftendere factum, celeriufculè dicemus: at aliud, otiosè retardabimus. Deinde modò acriter, tum clementer, modeftè, hilariter in omnes partes commutabimus, ut uerba: ita pronuntiationem. Si qua inciderint in narratione dicta, rogata, refponfa, fi quæ admirationes, de quibus nos narrabimus, diligenter animaduertemus, ut omnium perfonarū fenfus atq; animos uoce exprimamus. Sin erit fermo in iocatione, leniter tremebunda uoce, cum parua fignificatione rifus, fine ulla fufpicione nimiæ cachinnationis, leniter oportebit à fermone ferio torquere ad liberalem iocum uocem. Cùm autem contendere oportebit, quoniam id aut per continuationem, aut per diftributionem faciendum eft, in continuatione adaucto mediocriter fono uocis, uerbis continuandis, uocem quoque adaugere oportebit, & torquere fonum, & celeriter clamore uerba conficere, ut uim uolubilem orationis uociferatio confequi poßit. In diftributione uocem ab imis faucibus exclamatione quam clarißima adhibere oportet: & quantum fpatij per fingulas exclamationes fumpferimus, tantum in fingula interualla fpatij confumere iubemur. In amplificationibus, cum cohortatione utemur uoce attenuatißima, clamore leni, fono æquabili, commutationibus crebris, maxima celeritate. In conqueftione utemur uoce depreffa, inclinato fono, crebris interuallis, longis fpatijs, magnis commutationibus. De figura uocis fatis dictum eft: nunc de cor-

Motus corporis.

poris motu dicēdum uidetur. Motus est corporis gestus, et uultus moderatio quædam, quæ pronūtianti cōuenit, quæ probabiliora reddit ea, quæ pronūtiantur. Cōuenit igitur in uultu pudorem & acrimoniā esse. In gestu nec uenustatem conspicuam, nec turpitudinem esse, ne aut histriones, aut operarij uideamur esse. Ad easdem igitur partes, in quas uox est distributa, motus quoque corporis ratio uidetur esse accommodanda. nam si erit sermo cum dignitate, stantes in uestigio, leui dexteræ motu loqui oportebit, hilaritate, tristitia, mediocritate uultus ad sermonis sententias accommodata. Sin erit in demonstratione sermo, paululum corpus à ceruicibus demittemus. nam hoc est à natura datum, ut quàm proximè tum uultum admoueamus ad auditores, si quam rem docere eos, & uehementer instigare uelimus. Sin erit in narratione sermo, id motus poterit idoneus esse, qui paulò antè demonstrabatur in dignitate. Sin erit in iocatione, uultu quandam debebimus hilaritatem significare, sine commutatione gestus. Sin contendemus per continuationē, brachio celeri, mobili uultu, acri aspectu utemur. Sin contentio fiet per distributionem, celeri porrectione brachij, inambulatione, pedis dextri rara supplosione, acri & defixo aspectu uti oportet. Sin utemur amplificatione per cohortationem, paulò tardiore & consideratiore gestu conueniet uti, similibus ceteris rebus, atque in contentione per continuationem. Sin utemur amplificatiore per conquestionem, fœmineo plangore; & capitis ictu, nonnunquam sedato & constanti gestu, mœsto, & conturbato uultu uti oportebit. Non sum nescius, quantum suscepe

rim negotij, qui motus corporis exprimere uerbis, & imitari scriptura conatus sim uoces. uerùm nec hoc confisus sum posse fieri, ut de his rebus satis commodè scribi posset: nec, si id fieri non posset, hoc, quod feci, fore inutile putabam: propterea quòd hic admonere uoluimus, quid oporteret; reliqua trademus exercitationi hoc scire tamen oportet, pronuntiationem bonam id perficere, ut res ex animo agi uideatur. Nunc ad the*saurum inuentorum, atque omnium partium rethoricæ custodem memoriam transeamus.*

MEMORIA *utrum habeat quiddam artificij, an omnis à natura proficiscatur, aliud dicendi tempus magis idoneum dabitur. nunc perinde atque constet in hac re multùm ualere artem & præceptionem, ita ea de re loquemur. placet enim nobis esse artificium memoriam. quare placeat, aliàs ostendemus: in præsentia cuiusmodi sit ea, aperiemus. Sunt igitur duæ memoriæ, una naturalis, altera artificiosa.* Naturalis *est ea, quæ nostris animis insita est, & simul cum cogitatione nata.* Artificiosa *est ea, quam confirmat inductio quædam, & ratio præceptionis. Sed quia in ceteris rebus ingenij bonitas imitatur sæpe doctrinam, ars porrò naturæ commoda confirmat & auget: ita fit in hac re, ut nonnunquã naturalis memoria, si cui data est egregia similis sit huic artificiosæ.* Porrò *hæc artificiosa naturæ commmoda retinet, & amplificat ratione doctrinæ. quapropter et naturalis memoria præceptione confirmanda est, ut sit egregia: & hæc quæ doctrina datur, indiget ingenij.* Nec *hoc magis, aut minus in hac re, quàm in ceteris artibus sit, ut ingenio, doctrina, præce-*

De memoria.

Naturalis.

Artificiosa.

ptione, natura nitescat. quare & illis, qui natura memores sunt utilis hæc erit institutio; quod tute paulò pòst poteris intelligere. quòd si illi freti ingenio nostra præceptione non indigerent: tamen iusta caussa daretur, quare iis, qui minus ingenij habent, adiumento uellemus esse. Nunc de artificiosa memoria loquemur. Constat igitur artificiosa memoria ex locis & imaginibus. Locos appellamus eos, qui breuiter, perfectè, insigniter, aut natura, aut manu sunt absoluti, ut eos facilè, naturali memoria comprehẽdere & amplecti queamus, ut ædes, intercolumnium, angulũ, fornicem, et alia, quæ his similia sunt. Imagines sunt formæ quædam, & notæ, & simulacra eius rei quam meminisse uolumus: quod genus equi, leones, aquilæ: quorum memoriam si uolemus habere, imagines eorum certis in locis collocare nos oportebit. Nunc cuiusmodi locos inuenire: & quo pacto reperire, & in locis imagines constituere oporteat, ostendemus. Quemadmodum igitur qui litteras sciunt, possunt, id, qđ dictũ est, scribere, & recitare quod scripserunt: ita q μνημο νικὰ didicerũt, possunt, quæ audierũt, in locis collocare, & ex his memoriter pronũtiare. Loci.n. ceræ aut chartæ simillimi sunt, imagines litteris, dispositio et collocatio imaginum, scripturæ pronuntiatio lectioni. Oportet igitur, si uolumus multa meminisse, multos nobis locos cõparare, ut in multis locis multas imagines collocare possimus. Itẽ putamus oportere ex ordine hos locos habere, ne quãdo pturbatione ordinis impediamur, quò secius quoto quoq; loco libebit, uel à superiore, uel ab inferiore, uel à media parte imagines secuti, ea. quæ mãdata locis erũt, edere & proferre possimus.

nam

nam ut, si in ordine stantes notos complures uiderimus, nihil nostra intersit, utrum à summo, an ab imo, an ab medio nomina eorum dicere incipiamus: ita in locis ex ordine collocatis eueniet, ut in quamlibet partem quoto quoq; loco libebit, imaginibus commoniti dicere possimus id, quod locis mandauerimus. Quare placet et ex ordine locos cõparare, & locos, quos asumpserimus, egregiè commeditari oportebit, ut perpetuò nobis hærere poßint. nam imagines, sicut litteræ, delentur, ubi nihil illis utimur: loci, tanquam cera, remanere debent. Et ne fortè in numero locorum falli poßimus, quintum quenq; locum placet notari: quod genus, si in quinto loco manum auream collocemus, & si in decimo aliquem notum, cui prænomen sit Decimo: deinde facile erit similes notas quinto quoque loco collocare. Item commodius est in derelicta: quàm in celebri regione locos comparare: propterea quòd frequentia & obambulatio hominum conturbat, & infirmat imaginum notas: solitudo conseruat integras simulacrorum figuras. Præterea dißimiles forma atque natura loci comparandi sunt, ut distinctè interlucere poßint: nam si quis multa intercolumnia sumpserit, conturbabitur similitudine locorum, ut ignoret quid in quoquo loco collocarit. Et magnitudine modica, & mediocres locos habere oportet. nam & præter modum ampliuagas imagines reddunt, & nimis angusti sæpe non uidentur posse capere imaginum collocationem. Tum nec nimis illustres, nec uehementer obscuros locos haberi oportet: ne aut obcæcentur tenebris imagines, aut splendore præfulgeant. Interualla locorum mediocria esse placet, ferè paulò

plus aut minus pedum tricenum. nam ut aspectus, ita cogitatio minus ualet, siue nimis procul amoueris, siue uehementer prope admoueris, id quod oportet uideri. Sed quanquã facile est ei, qui paulò plura explorauerit, quamuis multos & idoneos locos comparare: tamen si quis ad ista satis idoneos inuenire se non putabit, ipse sibi constituat quàm uolet multos licebit. cogitatio enim quamuis regionem potest amplecti, & in ea situm loci cuiusdam ad suum arbitrium fabricari & architectari, quare licebit, si hac prompta copia cõtenti non erimus, nosmet ipsos nobis cogitatione nostra regionem constituere, & idoneorum locorum commodissimam distinctionem comparare. De locis *satis dictum est: nunc ad imaginum rationem transeamus.* Quoniam *ergo rerum similes imagines esse oportet, & ex omnibus uerbis notas nobis similitudines eligere debemus; duplices similitudines esse debent, unæ rerum, alteræ uerborum.* Rerum *similitudines exprimuntur, cum summatim ipsorum negotiorum imagines comparamus.* Verborum *similitudines constituuntur, cùm uniuscuiusq; nominis & uocabuli memoria imagine notatur.* Rei *totius memoriam sæpe una nota, & imagine simplici comprehẽdemus, hoc modo:* Vt *si accusator dixerit ab reo hominem ueneno necatum, & hæreditatis caussa factum arguerit, & eius rei multos dixerit testes & conscios esse.* Si *hoc primum, ut ad defendendum nobis expeditum sit, meminisse uolemus, in primo loco rei totius imaginem conformabimus, ægrotum in lecto cubantem faciemus ipsum illum, de quo agetur, si formam eius detinebimus: si eum non agnouerimus, aliquem ægrotum non de*

minimo

minimo loco sumemus, ut citò in mentem uenire poßit, & reũ ad lectum eius adstituemus, dextera poculum, sinistra tabulas, medico testiculos arietinos tenentem. Hoc modo & testium, & hæreditatis, & ueneno necati memoriam habere poterimus. Item deinceps cetera crimina ex ordine in locis ponemus, & quotiescunque rem meminisse uolemus, si formarum dispositione, & imaginum diligenti natione utemur, facilè ea, quæ uolemus, memoria consequemur. Cùm uerborum similitudines imaginibus exprimere uolemus, plus negotij suscipiemus, & magis ingenium nostrum exercebimus. Id nos hoc modo facere oportebit: Iam domi ultionem reges Atridæ parãt. In loco constituere oportet manus ad cælum tollẽtem Domitium, cùm à regibus Martijs loris cædatur. Hoc erit, Iam domi ultionem reges. In altero loco Aesopum & Cimbrum subornari, ut ad Iphigeniã, Agamemnonem, et Menelaum: hoc erit, Atridæ parant. hoc modo omnia uerba erunt expressa. Sed hæc imaginum conformatio tum ualet, si naturalem memoriam exuscitauerimus hac notatione, ut uersu posito, ipsi nobiscum primùm transeamus bis aut ter eum uersum, deinde cũ imaginibus uerba exprimamus. hoc modo naturæ suppeditabitur doctrina: nam utraq; altera separata minus erit firma. ita tamen ut multo plus in doctrina atq; arte præsidij sit. quod docere non grauaremur, ni metueremus, ne cũ ab instituto nostro receßissemus, minus commodè seruaretur hæc dilucida breuitas præceptionis. Nunc, quoniã solet accidere, ut imagines partim firmæ & acres, & ad mouendum idoneæ sint, partim imbecilles & infirmæ, quæ uix memoriam poßint excitare:*

*domuitionem

qua de caussa utrunq; fiat, considerandum est, ut, cognita caussa, quas uitemus, & quas sequamur imagines, scire poßimus. Docet igitur nos ipsa natura, quid oporteat fieri. nam si quas res in uita uidemus paruas, usitatas, quotidianas, eas meminisse non solemus: propterea quòd nulla nisi noua, aut admirabili re commouetur animus: at, si quid uidemus aut audimus egregiè turpe, aut honestum, inusitatum, magnum, incredibile, ridiculum; id diu meminisse consueuimus. itaq; quas res ante ora uidemus, aut audimus, obliuiscimur plerunque: quæ acciderunt in pueritia, meminimus optimè sæpe: nec hoc alia de caussa potest accidere, nisi quòd usitatæ res facilè è memoria elabuntur, insignes & nouæ manent diutius. Solis exortus, cursus, occasus nemo admiratur, propterea quòd quotidie fiunt: at eclipses Solis, mirantur quia rarò accidunt: & Solis eclipses magis mirantur, quàm Lunæ, quoniam hæ crebriores sunt. Docet ergo se natura uulgari, & usitata re non exuscitari, nouitate uerò & insigni quodam negotio commoueri. Imitetur igitur ars naturam, &, quod ea desiderat, *inueniat; si quod ostendit, sequatur. nihil est enim: quod aut natura extremum inuenerit, aut doctrina primum: sed rerum principia ab ingenio profecta sunt, & exitus disciplina comparantur. Imagines igitur nos in eo genere constituere oportebit, quod genus manere in memoria diutißimè potest: id accidet, si quam maximè notas similitudines constituemus; si non mutas, nec uagas, sed aliquid notũ agentes imagines ponemus: si egregiam pulchritudinem, aut unicam turpitudinem eis attribuemus: si aliqua re exornabimus, ut si coronis, aut ueste purpurea, quò nobis

Ars imitatur naturã. *muniet, si*

bis notior sit similitudo: aut si qua re deformabimus, ut si cruentam, aut cœno oblitam, aut rubrica delibutam inducamus, quò magis insignita sit forma: aut si ridiculas res aliquas imaginibus atribuamus. nam ea res quoq; faciet, ut facilius meminisse poßimus. nam quas res ueras facilè meminimus, easdem fictas & diligenter notatas meminisse non est difficile. Sed illud facere oportebit, ut identidem primos quosq; locos imaginum renouandarum caussa celeriter animo percurramus. Scio plerosque Græcos, qui de memoria scripserunt, fecisse, ut multorum uerborum imagines conscriberēt, uti, qui eas ediscere uellent, paratas haberent, ne quid in quærendo consumerent operæ: quorum rationē aliquot de caußis improbamus. Primùm, quòd in uerborum innumerabilium multitudine riduculum sit mille uerborum imagines comparare. quantulum enim poterunt hæc ualere, cùm ex infinita uerborum copia, modò aliud, modò aliud nos uerbum meminisse oportebit? Deinde cur uolumus ab industria quenquam remouere, ut ne quid ipse quærat, cùm nos illi omnia parata quæsitaq; tradamus? Præterea similitudine alia alius magis commouetur. nam ut sæpe, formam si quam similem cuipiam dixerimus esse, non omnes habemus assensores, quòd alij uidetur aliud, ita fit in imaginibus, ut, quæ nobis diligenter notæ sint, eæ parum uideatur insignes alijs quare sibi quenque suo commodo conuenit imagines comparare. Postremò præceptoris est docere, quemadmodum quæri quidque conueniat, aut unum aliquod aut alterum, non omnia, quæ eius generis erunt, exempli caussa subijcere, quò res poßit esse dulcidior.

ut

ut cùm de proœmijs quærendis disputamus, rationem damus quærendi, non mille proœmiorum genera conscribimus: ita arbitramur de imaginibus fieri conuenire.

Verborum memoria. Nunc ne fortè uerborum memoriam, ut nimis difficilem, aut parum utilem arbitreris, & ipsarum memoria rerum contentus sis, quòd & utiliores sint, & plus habeant facilitatis, admonẽdus es, quare uerborum memoriam non improbemus. nam putamus oportere eos, qui uelint res faciliores sine labore & molestia facilè meminisse, in rebus difficilioribus esse antè exercitatos. nec nos hanc uerborum memoriam inducimus, ut uersus meminisse poßimus; sed ut hac exercitatione illa rerum memoria, quæ pertinet ad utilitatem, confirmetur: ut ab hac difficili consuetudine sine labore ad illam facilitatem transire poßimus. sed cùm in omni disciplina infirma est artis præceptio sine summa aßiduitate exercitationis, tum uerò in μνημονικοῖς minimum ualet doctrina, nisi industria, studio, labore, diligentia comprobetur. Quamplurimos locos ut habeas, & quàm maximè ad præcepta accommodatos, curare debebis. In imaginibus collocandis exerceri quotidie conueniet. non enim sicut in ceteris studijs abducimur nonnunquam occupatione, ita ab hac re nos potest caussa deducere aliqua. nunquam est enim, quin aliquid memoriæ tradere uelimus, & tum maximè, cùm aliquo maiore negotio detinemur. quare cùm sit utile facilè meminisse, non te fallit, quod tantopere utile sit, quanto labore sit appetendum: quod poteris existimare utilitate cognita. Pluribus uerbis ad eam te hortari non est sententia, ne aut tu nostro, aut nos tuo studio dif-

fidere,

fidere; aut minus, quàm res postulat, dixisse uideamur. De quinta parte rhetoricæ deinceps dicemus: tu primas quasq; partes in animo frequenta, & , quod maximè necesse est, exercitatione confirma.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER IIII.

QVONIAM *in hoc libro* C. *Herenni de elocutione conscripsimus, & quibus in rebus opus fuit exemplis uti, nostris exemplis usi sumus, & id fecimus præter cõsuetudinem* Græ*corum, qui de hac re scripserunt, necessariò faciundum est, ut paucis rationem nostri consilij demus: atque hoc nos necessitudine facere, non studio satis erit signi, quòd in superioribus libris nihil, neque ante rem, neq; præter rem locuti sumus. nunc, si pauca, quæ res postulat, dixerimus, tibi id, quod reliquum est artis, ita uti instituimus, persoluemus. sed facilius nostram ratione intelliges, si prius, quid illi dicant, cognoueris.*Compluri*bus de caussis putant oportere, cum ipsi præceperint, quo pacto oporteat ornare elocutionem, uniuscuiusq; generis ab oratore aut poeta probato sumptum ponere exemplum. & primùm se id modestia commotos facere dicunt, propterea quòd uideatur esse ostentatio quædam, non satis habere præcipere de artificio, sed ipsos etiam uideri uelle artificiosè gignere exempla. hoc est, inquiunt, ostentare se, non artem ostendere. quare*

Exempla unde petenda.

pudor

pere ea pars à nobis ad dicendum comparanda est, nō ne gligenter uidetur tota res consideranda. Diuiditur igi-
Figura uocis. tur pronuntiatio in uocis figuram, & corporis motū. Figura uocis est, quæ suum quendam poßidet habitum, ratione & industria comparatum, ea diuiditur in tres partes, magnitudinem, firmitudinem, mollitudinem. Magnitudinem uocis maximè comparat natura: nonnihil hanc auget, sed maximè cura conseruat. Firmitudinem uocis maximè natura comparat: nonnihil adauget, & maximè conseruat exercitatio declamationis. Mollitudinem uocis, hoc est, ut eam torquere in dicendo pro nostro commodo poßimus, maximè faciet exercitatio declamationis. Quapropter de magnitudine uocis & firmitudinis parte, quoniam altera natura, altera cura cōparatur, nihil ad nos attinet commonere, nisi ut ab ijs, qui non inscii sunt eius artificii, ratio curandæ uocis petatur. De ea parte firmitudinis, quæ conseruatur ratione declamationis, & de mollitudine uocis, quæ maximè necessaria est oratori, quoniam ea quoq; moderatione declamationis cōparatur, dicendū uidetur. Firmam igitur quàm maximè poterimus in dicendo uocem conseruare, si quàm maximè sedata & depressa uoce principia dicemus. nam læduntur arteriæ, si antè, quàm leni uoce permulsæ sunt, acri clamore compleantur. Etiam interuallis longioribus uti conueniet. recreatur .n. uox spiritu, & arteriæ reticendo acquiescunt. Et continuum clamorem remittere, & ad sermonē transire oportet: cōmutationes enim faciunt, ut nullo genere uocis effuso, in omni uoce integri simus. Et acutas uocis exclamationes uitare debemus, ictus enim fit, et uulneratur arteriæ acuta atq;

ta atque attenuata nimis acclamatione: & si quis splendor est uocis, consumitur clamore uniuersus. Et uno *spiritu continenter multa dicere in extrema conuenit oratione. fauces enim calefiunt, & arteriæ cõplentur, & uox, quæ uariè tractata est, reducitur in quẽdam sonum æquabilem atq; constantem. Sæpe rerũ naturæ gratia quædam iure debetur, uelut accidit in hac re. nam quæ diximus ad uocem seruandam prodesse, eadem attinent ad suauitatem pronuntiationis: ut quod nostræ uoci prosit. idem uoluptate auditoris probetur.* Vtile *est ad firmitudinem uocis, sedata uox in principio quid insuauius, quàm clamor in exordio caussæ?* Interualla *uocem confirmant, eadem sententias concinniores diuisione reddunt, & auditori spatium cogitandi relinquunt.* Conseruat *uocem continui clamoris remissio. & auditorem quidem uarietas maximè delectat, cum sermone animum eius retinet, aut exuscitat clamore.* Acuta ex*clamatio uocem & fauces uulnerat, eadem lædit auditorem. habet enim quiddam illiberale, & ad muliebrem potius uociferationẽ, quàm ad uirilem dignitatem in dicendo accommodatum.* In *extrema oratione continens uox remedio est uoci. quid? hæc eadem non'ne animum uehementissimè calefacit auditoris, in totius conclusione caussæ?* Quoniam *igitur res eadem uocis firmitudini, & pronuntiationis suauitudini prodest: de utraq; re simul erit in præsentia dictum, de firmitudine, quæ uisa sunt, et de suauitate, quæ cõiũcta fuerũt: cetera suo loco paulò pòst dicemus.* Mollitudo *igitur uocis, quoniam omnis ad rhetoris præceptionẽ ptinet, diligẽtius nobis cõsideranda est.* Eam *diuidimus in sermonẽ, con*

tentionem, amplificationẽ. Sermo eſt oratio remiſſa, & finitima quotidianę locutioni. Contentio eſt oratio acris, & ad confirmandũ & confutandũ accommodata. Amplificatio eſt oratio, quæ aut ad iracundiam inducit, aut ad miſericordiã trahit auditoris animum. Sermo diuiditur in partes quattuor, dignitatẽ, demõſtrationem, narrationẽ, iocationem. Dignitas eſt oratio cum aliqua grauitate, & uocis remiſſione. Demonſtratio eſt, quæ docet remiſſa uoce quo modo quid fieri potuerit, aut non potuerit. Narratio eſt rerum geſtarum aut perinde ut geſtarum expoſitio. Iocatio eſt oratio, quæ ex aliqua re riſum pudentem & liberalem poteſt cõparare. Contentio diuiditur in cõtinuationẽ & diſtributionem. Continuatio eſt orationis enũtiandæ acceleratio clamoſa. Diſtributio eſt in contentione oratio frequens, cũ raris & breuibus interuallis, acri uociferatione. Amplificatio diuiditur in cohortationẽ & conqueſtionem. Cohortatio eſt, quæ aliquod peccatum amplificans, auditorem ad iracundiam adducit. Conqueſtio eſt oratio, quæ incommodorum amplificatione animum auditoris ad miſericordiam perducit. Quoniã igitur mollitudo uocis in tres partes diuiſa eſt, & hæ partes ipſæ in octo partes alias diſtributæ: harum octo partium, quæ cuiuſq; idonea pronuntiatio ſit, demonſtrandum uidetur. Sermo cum eſt in dignitate, plenis faucibus quamſedatiſſima & depreſſiſſima uoce uti conueniet, ita tamen, ut ne ab oratoria cõſuetudine ad tragicam tranſeamus: cùm autem eſt in demonſtratione, uoce paululum attenuata, crebris interuallis & diuiſionibus oportet uti, ut ipſa pronuntiatione eas res, quas demonſtrabimus, in-

ſerere atq; interſecare uideamur in animis auditorum. cùm autem ſermo in narratione eſt, tum uocum uarietate opus eſt, ut quo quidq; pacto geſtum ſit, ita narrari uideatur. Strenuè quod uolumus oſtendere factum, celeriuſculè dicemus: at aliud, otioſè retardabimus. Deinde modò acriter, tum clementer, modeſtè, bilariter in omnes partes commutabimus, ut uerba: ita pronuntiationem. Si qua inciderint in narratione dicta, rogata, reſponſa, ſi quae admirationes, de quibus nos narrabimus, diligenter animaduertemus, ut omnium perſonarũ ſenſus atq; animos uoce exprimamus. Sin erit ſermo in iocatione, leniter tremebunda uoce, cum parua ſignificatione riſus, ſine ulla ſuſpicione nimiæ cachinnationis, leniter oportebit à ſermone ſerio torquere ad liberalem iocum uocem. Cùm autem contendere oportebit, quoniam id aut per continuationem, aut per diſtributionem faciendum eſt, in continuatione adaucto mediocriter ſono uocis, uerbis continuandis, uocem quoque adaugere oportebit, & torquere ſonum, & celeriter clamore uerba conficere, ut uim uolubilem orationis uociferatio conſequi poſsit. In diſtributione uocem ab imis faucibus exclamatione quam clariſsima adhibere oportet: & quantum ſpatij per ſingulas exclamationes ſumpſerimus, tantum in ſingula interualla ſpatij conſumere iubemur. In amplificationibus, cum cohortatione utemur uoce attenuatiſsima, clamore leni, ſono æquabili, commutationibus crebris, maxima celeritate. In conqueſtione utemur uoce depreſſa, inclinato ſono, crebris interuallis, longis ſpatijs, magnis commutationibus. De figura uocis ſatis dictum eſt: nunc de cor-

Motus corporis.

poris motu dicēdum uidetur. Motus est corporis gestus, et uultus moderatio quædam, quæ pronūtianti cōuenit, quæ probabiliora reddit ea, quæ pronūtiantur. Cōuenit igitur in uultu pudorem & acrimoniā esse. In gestu nec uenustatem conspicuam, nec turpitudinem esse, ne aut histriones, aut operarij uideamur esse. Ad easdem igitur partes, in quas uox est distributa, motus quoque corporis ratio uidetur esse accommodanda. nam si erit sermo cum dignitate, stantes in uestigio, leui dexteræ motu loqui oportebit, hilaritate, tristitia, mediocritate uultus ad sermonis sententias accommodata. Sin erit in demonstratione sermo, paululum corpus à ceruicibus demittemus. nam hoc est à natura datum, ut quàm proximè tum uultum admoueamus ad auditores, si quam rem docere eos, & uehementer instigare uelimus. Sin erit in narratione sermo, id motus poterit idoneus esse, qui paulò antè demonstrabatur in dignitate. Sin erit in iocatione, uultu quandam debebimus hilaritatem significare, sine commutatione gestus. Sin contendemus per continuationē, brachio celeri, mobili uultu, acri aspectu utemur. Sin contentio fiet per distributionem, celeri porrectione brachij, inambulatione, pedis dextri rara supplosione, acri & defixo aspectu uti oportet: Sin utemur amplificatione per cohortationem, paulò tardiore & consideratiore gestu conueniet uti, similibus ceteris rebus, atque in contentione per continuationem. Sin utemur amplificatiore per conquestionem, fœmineo plangore; & capitis ictu, nonnunquam sedato & constanti gestu, mœsto, & conturbato uultu uti oportebit. Non sum nescius, quantum susceperim ne

rim negotij, qui motus corporis exprimere uerbis, & imitari scriptura conatus sim uoces. uerùm nec hoc confisus sum posse fieri, ut de his rebus satis commodè scribi posset: nec, si id fieri non posset, hoc, quod feci fore inutile putabam: propterea quòd hic admonere uoluimus, quid oporteret; reliqua trademus exercitationi hoc scire tamen oportet, pronuntiationem bonam id perficere, ut res ex animo agi uideatur. Nunc ad thesaurum inuentorum, atque omnium partium rethoricæ custodem memoriam transeamus.

MEMORIA utrum habeat quiddam artificij, an omnis à natura proficiscatur, aliud dicendi tempus magis idoneum dabitur. nunc perinde atque constet in hac re multùm ualere artem & præceptionem, ita ea de re loquemur. placet enim nobis esse artificium memoriam. quare placeat, aliàs ostendemus: in præsentia cuiusmodi sit ea, aperiemus. Sunt igitur duæ memoriæ, una naturalis, altera artificiosa. Naturalis est ea, quæ nostris animis insita est, & simul cum cogitatione nata. Artificiosa est ea, quam confirmat inductio quædam, & ratio præceptionis. Sed quia in ceteris rebus ingenij bonitas imitatur sæpe doctrinam, ars porrò naturæ commoda confirmat & auget: ita fit in hac re, ut nonnunquã naturalis memoria, si cui data est egregia similis sit huic artificiosæ. Porrò hæc artificiosa naturæ commoda retinet, & amplificat ratione doctrinæ. quapropter et naturalis memoria præceptione confirmanda est, ut sit egregia: & hæc quæ doctrina datur, indiget ingenij. Nec hoc magis, aut minus in hac re, quàm in ceteris artibus fit, ut ingenio, doctrina, præce-

De memoria.

Naturalis.

Artificiosa.

nam ut, si in ordine stantes notos complures uiderimus, nihil nostra intersit, utrum à summo, an ab imo, an ab medio nomina eorum dicere incipiamus: ita in locis ex ordine collocatis eueniet, ut in quamlibet partem quoto quoq; loco libebit, imaginibus commoniti dicere poßimus id, quod locis mandauerimus. Quare placet et ex ordine locos cōparare, & locos, quos asumpserimus, egregiè commeditari oportebit, ut perpetuò nobis hærere poßint. nam imagines, sicut litteræ, delentur, ubi nihil illis utimur: loci, tanquam cera, remanere debent. Et ne fortè in numero locorum falli poßimus, quintum quenq; locum placet notari: quod genus, si in quinto loco manum auream collocemus, & si in decimo aliquem notum, cui prænomen sit Decimo: deindè facile erit similes notas quinto quoque loco collocare. Item commodius est in derelicta: quàm in celebri regione locos comparare: proptereà quòd frequentia & obambulatio hominum conturbat, & infirmat imaginum notas: solitudo conseruat integras simulacrorum figuras: Præterea dißimiles forma atque natura loci comparandi sunt, ut distinctè interlucere poßint: nam si quis multa intercolumnia sumpserit, conturbabitur similitudine locorum, ut ignoret quid in quoquo loco collocarit. Et magnitudine modica, & mediocres locos habere oportet. nam & præter modum ampliuagas imagines reddunt, & nimis angusti sæpe non uidentur posse capere imaginum collocationem. Tum nec nimis illustres, nec uehementer obscuros locos haberi oportet: ne aut obcæcentur tenebris imagines, aut splendore præfulgeant: Interualla locorum mediocria esse placet, ferè paulò

 plus,

plus aut minus pedum tricenum. nam ut aspectus, ita cogitatio minus ualet, siue nimis procul amoueris, siue uehementer prope admoueris, id quod oportet uideri. Sed quanquã facile est ei, qui paulò plura explorauerit, quamuis multos & idoneos locos comparare: tamen si quis ad ista satis idoneos inuenire se non putabit, ipse sibi constituat quàm uolet multos licebit. cogitatio enim quamuis regionem potest amplecti, & in ea situm loci cuiusdam ad suum arbitrium fabricari & architectari, quare licebit, si hac prompta copia cõtenti non erimus, nosmet ipsos nobis cogitatione nostra regionem constituere, & idoneorum locorum commodissimam distinctionem comparare. De locis satis dictum est: nunc ad imaginum rationem transeamus. Quoniam ergo rerum similes imagines esse oportet, & ex omnibus uerbis notas nobis similitudines eligere debemus; duplices similitudines esse debent, unæ rerum, alteræ uerborum. Rerum similitudines exprimuntur, cum summatim ipsorum negotiorum imagines comparamus. Verborum similitudines constituuntur, cùm uniuscuiusq; nominis & uocabuli memoria imagine notatur. Rei totius memoriam sæpe una nota, & imagine simplici comprehẽdemus, hoc modo: Vt si accusator dixerit ab reo hominem ueneno necatum, & hæreditatis caussa factum arguerit, & eius rei multos dixerit testes & conscios esse. Si hoc primum, ut ad defendendum nobis expeditum sit, meminisse uolemus, in primo loco rei totius imaginem conformabimus, ægrotum in lecto cubantem faciemus ipsum illum, de quo agetur, si formam eius detinebimus: si eum non agnouerimus, aliquem ægrotum non de

minimo loco sumemus, ut citò in mentem uenire poßit, & reũ ad lectum eius adstituemus, dextera poculum, sinistra tabulas, medico testiculos arietinos tenentem. Hoc modo & testium, & hæreditatis, & ueneno necati memoriam habere poterimus. Item deinceps cetera crimina ex ordine in locis ponemus, & quotiescunque rem meminisse uolemus, si formarum dispositione, & imaginum diligenti natione utemur, facilè ea, quæ uolemus, memoria consequemur. Cùm uerborum similitudines imaginibus exprimere uolemus, plus negotij suscipiemus, & magis ingenium nostrum exercebimus. Id nos hoc modo facere oportebit: Iam* domi ultionem reges Atridæ parãt. In loco constituere oportet manus ad cælum tollẽtem Domitium, cùm à regibus Martijs loris cædatur. Hoc erit, Iam domi ultionem reges. In altero loco Aesopum & Cimbrum subornari, ut ad Iphigeniã, Agamemnonem, et Menelaum: hoc erit, Atridæ parant. hoc modo omnia uerba erunt expressa. Sed hæc imaginum conformatio tum ualet, si naturalem memoriam exuscitauerimus hac notatione, ut uersu posito, ipsi nobiscum primùm transeamus bis aut ter eum uersum, deinde cũ imaginibus uerba exprimamus. hoc modo naturæ suppeditabitur doctrina: nam utraq; altera separata minus erit firma. ita tamen ut multo plus in doctrina atq; arte præsidij sit. quod docere non grauaremur, ni metueremus, ne cũ ab instituto nostro receßissemus, minus commodè seruaretur hæc dilucida breuitas præceptionis. Nunc, quoniã solet accidere, ut imagines partim firmæ & acres, & ad mouendum idoneæ sint, partim imbecilles & infirmæ, quæ uix memoriam poßint excitare:

*domuitionem

qua de caussa utrunq; fiat, considerandum est, ut, cognita caussa, quas uitemus, & quas sequamur imagines, scire poßimus. Docet igitur nos ipsa natura, quid oporteat fieri. nam si quas res in uita uidemus paruas, usitatas, quotidianas, eas meminisse non solemus: propterea quòd nulla nisi noua, aut admirabili re commouetur animus: at, si quid uidemus aut audimus egregiè turpe, aut honestum, inusitatum, magnum, incredibile, ridiculum; id diu meminisse consueuimus. itaq; quas res ante ora uidemus, aut audimus, obliuiscimur plerunque: quæ acciderunt in pueritia, meminimus optimè sæpe: nec hoc alia de caussa potest accidere, nisi quòd usitatæ res facilè è memoria elabuntur, insignes & nouæ manēt diutius. Solis exortus, cursus, occasus nemo admiratur, propterea quòd quotidie fiunt: at eclipses Solis, mirantur quia rarò accidunt: & Solis eclipses magis mirantur, quàm Lunæ, quoniam hæ crebriores sunt. Docet ergo se natura uulgari, & usitata re non exuscitari, nouitate uerò & insigni quodam negotio commoueri. Imitetur igitur ars naturam, &, quod ea desiderat, *inueniat; si quod ostendit, sequatur. nihil est enim: quod aut natura extremum inuenerit, aut doctrina primum: sed rerum principia ab ingenio profecta sunt, & exitus disciplina comparantur. Imagines igitur nos in eo genere constituere oportebit, quod genus manere in memoria diutißimè potest: id accidet, si quam maximè notas similitudines constituemus; si non mutas, nec uagas, sed aliquid notū agentes imagines ponemus: si egregiam pulchritudinem, aut unicam turpitudinem eis attribuemus: si aliqua re exornabimus; ut si coronis, aut ueste purpurea, quò nobis

Ars imitatur naturā.

inuenit, si

bis

bis notior sit similitudo: aut si qua re deformabimus, ut si cruentam, aut cœno oblitam, aut rubrica delibutam inducamus, quò magis insignita sit forma: aut si ridiculas res aliquas imaginibus atribuamus. nam ea res quoq; faciet, ut facilius meminisse poßimus. nam quas res ueras facilè meminimus, easdem fictas & diligenter notatas meminisse non est difficile. Sed illud facere oportebit, ut identidem primos quosq; locos imaginum renouandarum caussa celeriter animo percurramus. Scio plerosque Græcos, qui de memoria scripserunt, fecisse, ut multorum uerborum imagines conscriberēt, uti, qui eas ediscere uellent, paratas haberent, ne quid in quærendo consumerent operæ: quorum rationē aliquot de caußis improbamus. Primùm, quòd in uerborum innumerabilium multitudine riduculum sit mille uerborum imagines comparare. quantulum enim poterunt hæc ualere, cùm ex infinita uerborum copia, modò aliud, modò aliud nos uerbum meminisse oportebit? Deinde cur uolumus ab industria quenquam remouere, ut ne quid ipse quærat, cùm nos illi omnia parata quæsitaq; tradamus? Præterea similitudine alia alius magis commouetur. nam ut sæpe, formam si quam similem cuipiam dixerimus esse, non omnes habemus assensores, quòd alij uidetur aliud, ita fit in imaginibus, ut, quæ nobis diligenter notæ sint, eæ parum uideatur insignes alijs quare sibi quenque suo commodo conuenit imagines comparare. Postremò præceptoris est docere, quemadmodum quæri quidque conueniat, aut unum aliquod aut alterum, non omnia, quæ eius generis erunt, exempli caussa subijcere, quò res poßit esse dulcidior.

ut

ut cùm de procemijs quærendis disputamus, rationem damus quærendi, non mille procemiorum genera conscribimus: ita arbitramur de imaginibus fieri conuenire.

Verborum memoria. *Nunc ne fortè uerborum memoriam, ut nimis difficilem, aut parum utilem arbitreris, & ipsarum memoria rerum contentus sis, quòd & utiliores sint, & plus habeant facilitatis, admonēdus es, quare uerborum memoriam non improbemus. nam putamus oportere eos, qui uelint res faciliores sine labore & molestia facilè meminisse, in rebus difficilioribus esse antè exercitatos. nec nos hanc uerborum memoriam inducimus, ut uersus meminisse poßimus; sed ut hac exercitatione illa rerum memoria, quæ pertinet ad utilitatem, confirmetur: ut ab hac difficili consuetudine sine labore ad illam facilitatem transire poßimus. sed cùm in omni disciplina infirma est artis præceptio sine summa aßiduitate exercitationis, tum uerò in μνημονικοῖς minimum ualet doctrina, nisi industria, studio, labore, diligentia comprobetur. Quamplurimos locos ut habeas, & quàm maximè ad præcepta accommodatos, curare debebis. In imaginibus collocandis exerceri quotidie conuenit. non enim sicut in ceteris studijs abducimur nonnunquam occupatione, ita ab hac re nos potest caussa deducere aliqua. nunquam est enim, quin aliquid memoriæ tradere uelimus, & tum maximè, cùm aliquo maiore negotio detinemur. quare cùm sit utile facilè meminisse, non te fallit, quod tantopere utile sit, quanto labore sit appetendum: quod poteris existimare utilitate cognita. Pluribus uerbis ad eam te hortari non est sententia, ne aut tu nostro, aut nos tuo studio diffidere,*

fidere; aut minus, quàm res postulat, dixisse uideamur. De quinta parte rhetoricæ deinceps dicemus: tu primas quasq; partes in animo frequenta, & , quod maximè necesse est, exercitatione confirma.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER IIII.

QVONIAM *in hoc libro* C. Herenni *de elocutione conscripsimus, & quibus in rebus opus fuit exemplis uti, nostris exemplis usi sumus, & id fecimus præter cōsuetudinem* Græcorum, *qui de hac re scripserunt, necessariò faciundum est, ut paucis rationem nostri consilij demus. atque hoc nos necessitudine facere, non studio satis erit signi, quòd in superioribus libris nihil, neque ante rem, neq; præter rem locuti sumus. nunc, si pauca, quæ res postulat, dixerimus, tibi id, quod reliquum est artis, ita uti instituimus, persoluemus. sed facilius nostram rationē intelliges, si prius, quid illi dicant, cognoueris.* Compluribus *de caussis putant oportere, cum ipsi præceperint, quo pacto oporteat ornare elocutionem, uniuscuiusq; generis ab oratore aut poeta probato sumptum ponere exemplum. & primùm se id modestia commotos facere dicunt, propterea quòd uideatur esse ostentatio quædam, non satis habere præcipere de artificio, sed ipsos etiam uideri uelle artificiosè gignere exempla. hoc est, inquiunt, ostentare se, non artem ostendere. quare*

Exempla unde petenda.

pudor

pudor in primis est ad eam rem impedimento, ne nos solos probare, nos amare, alios contemnere: & deridere uideamur. etenim cùm poßimus ab Ennio sumptum, aut à Graccho ponere exemplum, uidetur esse arrogantia illa relinquere, & ad sua deuenire. Praeterea exempla testimoniorum locum obtinent: id enim, quod admonuerit, & leuiter fecerit praeceptio, exemplo sicut, testimonio comprobatur. non igitur ridiculus sit, si quis in lite, aut in iudicio domestico pugnat. et sui ipsius testimonio abutatur? ut enim testimonium, sic exemplum rei confirmandae caussa sumitur. non ergo oportet hoc, nisi à pbatißimo sumi, ne quod aliud confirmare debeat, egeat ipsum confirmationis. etenim necesse est, aut se omnibus anteponant, & sua maximè probent: aut negent optima esse exempla, quae à probatißimis oratoribus, aut poetis sumpta sunt si se omnibus anteponãt, intolerabili arrogantia sunt: si quos sibi praeponant, & eorũ exempla suis exemplis non putent praestare, non poßunt dicere, quare sibi illos anteponant, quid igitur ipsa auctoritas antiquorum? nã cùm res probabiliores, tum hominum studia ad imitandũ alacriora reddit, imò erigit omniũ cupiditates, & acuit industriã, cùm spes iniecta est posse imitando Gracchi aut Craßi consequi facultatem. Postremò hoc ipsum est summum artificium, res uarias & dispares in tot poematibus & orationibus sparsas, & uagè disiectas, ita diligenter eligere, ut unumquodq; genus exemplorũ sub singulos artis iocos subiicere poßis. hoc si industria solum fieri poßet; tamen eßemus laudandi, cùm talem laborem non fugißemus: nũc uerò sine summo artificio non potest fieri

*ri. quis est enim, qui*non, cum summè teneat artem, possit ea, quae iubeat ars, de tanta & tam diffusa scriptura notare & separare? ceteri, cùm legunt orationes bonas, aut poemata, probant oratores & poetas, neque intelligunt qua re commoti probent, quod scire non possunt ubi sit, nec quid sit, nec quo modo factum sit id, quod eos maximè delectet. at is, qui & haec omnia intelligit, & idonea maximè eligit, & omnia in arte maximè scribenda redigit in singulas rationes praeceptionis, necesse est eius rei summus artifex sit.* Hoc igitur ipsũ ma*ximum artificium est, in arte sua posse & alienis exemplis uti.* Haec *illi cùm dicunt, magis nos auctoritate sua commouent, quàm uarietate disputationis. illud enim ueremur, ne cui satis sit ad contrariam rationem probandam, quòd ab ea steterint ij, qui & inuentores huius artificij fuerunt, & uetustate iam satis omnibus probati sunt.* Quòd *si illorum auctoritate remota, *res omnes uolent cum re comparare: intelligent non omnia esse cõcedenda antiquitati.* Primùm igitur quod *ab eis modestia dicitur, uideamus, ne nimiùm inutiliter & pueriliter proferatur. nam si tacere, & nihil scribere modestia est: cur quidquam scribunt, aut loquuntur? sin aliquid suum scribunt: cur quò secius omnia scribant, impediuntur modestia? quasi si quis ad* Olympiacum *uenerit cursum, & steterit ut mittatur, impudentesq; illos dicat esse, qui currere coeperit, ipse intra carcerem stet, & narret alijs, quomodo* Ladas *aut* Boius *cum* Sicyoniis *cursitarint: sic isti, cùm in artis curriculum descenderunt, illos, qui in eo, quod est artificij, elaborent, aiunt facere immodestè: ipsi ali-*

quem

* *nisi summa*

* *rē omnino*

quem antiquum oratorem, aut poetam laudant, aut scriptorē, sic ut in * studium rhetoricæ artis prodire non audeant. non ausim dicere, sed tamen uereor, ne, qua in re laudem modestiæ uenentur, in ea ipsa re sint impudentes. Quid enim tibi uis, aliquis inquiet? artem tuam scribis, gignis nobis nouas præceptiones, eas ipse confirmare non potes, ab alijs exempla sumis: uide ne facias impudenter, qui tuo nomini uelis ex aliorum laboribus libare laudem nam si eorum uolumina prehenderint antiqui oratores, & poetæ, & suum quisque de libris suis tulerint. nihil istis, quod suum uelint, relinquetur. At exempla, quoniam testimoniorum similia sunt, item conuenit, ut testimonia, ab hominibus probatissimis. sumi Primùm omniū exempla ponuntur hic non confirmandi, neque testificandi caussa, sed demonstrandi. non enim, cùm dicimus esse exornationem, quæ, uerbi caußa, constet ex similiter desinentibus uerbis, & ponimus hoc exemplum à Craßo, Quod poßumus & debemus, testimonium collocamus, sed exemplum. Hoc igitur interest inter exemplum & testimonium. Exemplo demōstratur id, quod dicimus, cuiusmodi sit. Testimonio eße illud ita, ut nos dicimus, confirmatur. Præterea oportet testimonium cum re conuenire: aliter enim rem non potest confirmare. at id, quod illi faciunt, cum re non conuenit. Quid ita? quia pollicentur artem se scribere, & exempla proferunt ab ijs plerunque, qui artem nescierunt. Tum quis est qui poßit id, quod de arte scripserit, comprobare, nisi aliquid scribat ex arte? Cōtraq; faciunt, quàm polliceri uidentur. nam cùm scribere artem instituūt, uidentur dicere: se excogitaße quod alios docerent:

studium,

Exemplū, & testimonium differunt.

docerent: cùm uerò ſcribunt, oſtendunt nobis, quid alij excogitarint. At hoc ipſum difficile eſt, inquiunt, eligere de multis. Quid dicitis difficile? utrum laborioſum, an artificioſum? ſi laborioſum, non ſtatim præclarum. ſunt enim multa laborioſa, quæ ſi faciatis, non continuò gloriemini, niſi etiam ſi ueſtra manu fabulas, aut orationes totas trãſcripſiſsetis, glorioſum putaretis ſi nautem iſtud artificium egregium dicitis: uidete, ne inſueti rerum maiori uideamini; ſi nos parua res, ſicuti magna, delectat. nam iſto modo eligere rudis quidem nemo poteſt, ſed ſine ſummo artificio multi. quiſquis enim audierit de arte paulò plus, in elocutione præſertim; omnia uidere poterit, quæ ex arte dicuntur: facere nemo poterit, niſi eruditus. ita ut, ſi de tragœdijs Ennij uelis ſententias eligere, aut de Pacuuianis periodos; ſed quia planè rudis id facere nemo poterit, cùm feceris, te litteratiſsimũ putes; ineptus ſis: propterea q id facilè faciat quiuis medioeriter litteratus. Item, ſi cùm ex orationibus, aut poematibus elegeris exempla, quæ certis ſignis artificij notata ſunt, quia rudis id nemo facere poſsit, artificioſiſsimè te feciſſe putes, erras: propterea quòd iſto ſigno uidemus te nõnihil eius ſcire, alijs ſignis te ſcire multa intelligimus. Quòd ſi artificioſũ eſt intelligere quæ sũt ex arte ſcripta, multò eſt artificioſius ipsũ ſcribere ex arte. qui enim ſcribit artificioſè, ab alijs cõmodè ſcripta facile intelligere poterit: qui eliget facilè, nõ cõtinuò ipſe cõmodè ſcribit. Etſi eſt maximè artificioſum, alio tẽpore utantur ea facultate, non tum cùm parere ipſi, & gignere, & proferre debent. Poſtremò in eo uim artificij conſumant, ut ipſi ab

alijs potius eligendi, quam aliorum boni electores existimentur. Contra ea quæ ab alijs dicuntur, quid dicunt alienis se exẽplis uti oportere, satis est dictum. Nunc, quæ separatim dici possunt, consideremus. Dicimus ergo eos omnes, ideo quòd alienis utantur, peccare: tũ etiã magis delinquere, quòd à multis exempla sumant: est de eo, quod posteà diximus, ante uideamus. Si concederem aliena oportere assumere exempla, uincerẽ unius oportere. Primùm, quòd contra hoc nulla staret eorum ratio, liceret enim eligerent, & probarent quemlibet, qui sibi in omnes res suppeditaret exempla, uel poetam, uel oratorẽ, cuius auctoritate niteremur. Deinde interest magni eius qui discere uult, utrum unum omnia, an omnia neminem, sed aliud alium putet consequi posse. Si enim putabit posse omnia penes unum consistere, ipse quoq; ad omnium nitetur facultatem: si id desperat, in paucis se exercebit, ipsis etiam contentus erit: nec mirum, cum ipse præceptor artis omnia panes unum reperire non poterit. Allatis igitur exemplis à Catone, à Gracchis, à Lælio à Scipione, Galba, Procina, Crasso, Antonio, ceterisq;, item sumptis alijs à poetis, & historiarum scriptoribus, necesse erit eum qui discet, ab omnibus putare omnia ab uno pauca uix potuisse sumi. Quare si unius alicuius esse similem satis habebit, omnia quæ omnes habuerint, solum habere se posse diffidet. ergo inutile est ei, qui discere uult, putare non unum omnia posse. Igitur nemo in hanc incidet opinionem, si ab uno exempla sumpsissent nunc hoc signi est ipsos artis scriptores non putasse unum potuisse in omnibus elocutionis partibus enitere, quoniam neque

sua protulerunt, neque unius alicuius, aut denique duorum, sed ab omnibus oratoribus & poetis exempla sumpserunt. Deinde, *si quis uelit artem demonstrare nihil prodesse ad dicendum, non male utatur hoc adiumento, quòd unus omnes artis partes consequi nemo potuerit.* Quod *igitur iuuat horum rationem, qui omnino improbent artem, id non ridiculum est ipsum scriptorem artis suo iudicio comprobare?* Ergo *ab uno sumenda fuisse docuimus exempla; si semper aliunde sumerentur.* Nunc *omnino aliunde sic intelligemus sumenda non fuisse:* Primùm omnium, *quod ab artis scriptore affertur exemplum, de eius artificio debet esse, non ut si quis purpuram, aut aliud quippiam uendens, dicat,* Sume à me, *sed huius exemplum aliunde rogabo, tibi quod ostendam. si merces ipsi qui uenditant, aliunde exemplum quæritent aliud mercis: aut si aceruos se dicant tritici habere, & eorum exemplum pugno non habeant quod ostendant: si* Triptolemus, *cùm omnibus semen largiretur, ipse ab alijs hominibus id mutuaretur: at si* Prometheus, *cum mortalibus igne diuidere uellet, ipse à uicinis cum testa ambulans, carbunculos corrogaret, non ridiculum uideretur? isti magistri omnium dicendi præceptores non uidentur sibi ridiculè facere, cum id quod alijs pollicentur, ab alijs quærunt. si qui se fontes maximos penitus absconditos aperuisse dicat, & hæc sitiens quàm maximè loquatur, neque habeat quo sitim sedet; non irrideatur? isti cum non modò dominos se fontium, sed seipsos fortes esse dicant, & omnium rigare debeant ingenia; non putant fore ridiculum; si, cum id polliceantur alijs, arescant ipsi*

 siccitate

ficciate Chares à Lysippo statuas facere non isto modo didicit, ut Lysippus caput ostenderet Mironiũ, brachia Praxitelea, pectus Policletiũ: sed omnia corã magistrũ facientem uidebat; ceterorum opera uel sua sponte considerare poterat. isti credunt, eos, qui hæc uelint discere, alia ratione doceri posse commodius. Præterea *ne possunt quidem ea, quæ sumuntur ab alijs, exempla, tam esse accommodata ad artem, quàm propria. propterea quòd in dicendo leuiter unusquisque locus plerunque tangitur, ne ars appareat; in præcipiendo expreßè conscripta ponere oportet, exempla, ut in artis formam conuenire poßint; & pòst in dicendo, ne poßit ars eminere, & ab omnibus uideri, facultate oratoris occultatur.* Ergo *etiam ut magis ars cognoscatur, suis exẽplis melius est uti.* Postremò *hæc quoque res nos duxit ad hanc rationem, quòd nomina rerum græca, quæ cõuertimus, ea remota sunt à consuetudine. quæ enim res apud nostros non erant, earum rerum nomina non poterant esse usitata.* Ergo *hæc asperiora primò uideantur necesse est, idq; fiet rei non nostra difficultate.* Reliquum *scripturæ consumetur in exemplis. hæc aliena si posuissemus, factum eßet, ut quod commodius eßet in hoc libro, id, nostrum non eßet; quod asperius & inusitatum, id propriè nobis attribueretur.* Ergo *hanc quoque incommoditatem fugimus.* His *de caußis, cùm artis inuentionem Græcorum probassemus, exemplorum rationẽ secuti non sumus.* Nunc *tempus postulat, ut ad elocutionis præcepta transeamus.* Bipertita *erit igitur nobis elocutionis præceptio. primùm dicemus, quibus in generibus semper omnis oratoria elocutio debeat esse. deinde*

osten-

ostendemus, quas res semper habere debeat.

SVNT igitur *tria genera, quæ nos figuras appellamus, in quibus omnis oratio non uitiosa consumitur: unam grauem, alteram mediocrem, tertiam extenuatam uocamus. Grauis est, quæ constat ex uerborum grauium magna & ornata cōstructione. Mediocris est, quæ constat ex humiliore, neq; tamen ex infima, & peruulgatissima uerborum dignitate. Attenuata est, quæ demissa est usq; ad usitatißimam puri sermonis consuetudinem. In graui figura consumetur oratio, si quæ cuiusq; rei poterunt ornatißima uerba reperiri, siue propria, siue translata, ad unamquanque rem accommodabuntur, et si graues sentētiæ, quæ in amplificatione et commiseratione tractantur, eligentur: & si exornationes sententiarum aut uerborum, quæ grauitatem habebunt, de quibus pòst dicemus, adhibebuntur. In hoc genere figuræ erit hoc exemplum: Nam quis est uestrum iudices, qui satis idoneam poßit in eum pœnam excogitare, qui prodere hostibus patriā cogitarit? quod maleficium cum hoc scelere comparari? quod huic maleficio dignum supplicium potest inueniri? In ijs, qui uiolassent in genuam, matrem familias constuprassent, pulsaßent aliquem, aut postremò necassent. maxima supplicia maiores nostri consumpserunt: huic truculentißimo ac neffario facinori singularem pœnam non reliquerunt? Atq; in alijs maleficijs ad singulos aut ad paucos ex alieno peccato iniuria peruenit, huius sceleris qui sūt affines, uno cōsilio uniuersis ciuibus atrocißimas calamitates machinantur. O feros animos, ò crudeles cogitationes, ò derelictos ab humanitate homines, qui agere ausi sunt, aut cogitare*

Tres dicendi figuræ.

potuerent, quo pacto hostes reuulsis maiorum sepulchris, deiectis mœnibus, ouantes irruerent in ciuitatem; quo modo Deum spoliatis templis, optimatibus trucidatis, alijs abreptis in seruitutē matribus familias & ingenuis sub hostilem libidinem subiectis, urbs acerbißimo cōcidat incendio conflagrata: qui se non putant id quod uoluerint, ad exitum perduxisse, nisi sanctißimæ patriæ miserandū scelerati uiderint cinerem. Nequeo uerbis consequi, iudices, indignitatem rei: sed negligētius id fero, quia uos mei non indigetis. uester enim uos animus amantißimus reip. facilè edocet, ut eum, qui fortunas omnium uoluerit prodere, præcipitē perturbetis ex ea ciuitate, quam iste spurcißimorum hostium dominatu nefario uoluerit obruere. In mediocri figura uersabitur oratio, si hæc, ut antè dixi, aliquantulum demiserimus, neque tamen ad infimum descenderimus, sic: Quibuscum bellum gerimus iudices uidetis, cum socijs, qui pro nobis pugnare, & imperium nostrū nobiscū simul, uirtute & industria conseruare soliti sunt. Hic cum se, & opes suas, & copiam necessariorū norunt, tum uerò nihilo minus propter propinquitatē, & omniū rerū societatē, q d in omnibus rebus Populus R. posset, scire & æstimare poterant. Hi, cum deliberassent nobiscum bellum gerere, quæso quæ res erat, qua freti bellū suscipere conarentur? cum multò maximam sociorum partem in officio manere intelligerent; cum sibi non multitudinē militum, non idoneos Imperatores, non pecuniā publicā præsto esse uiderent, non deniq; ullā rem, quæ res pertineat ad bellū administrandū. Si cum finitimis de finibus bellum gererent; si totum certamen in uno prælio po-

situm

situm putarent, tamen omnibus rebus instructiores ac paratiores uenirent, nedum illud imperium orbis terræ, cui imperio omnes gentes, reges, nationes partim ui, partim uoluntate consenserunt, cum aut armis, aut liberalitate à Populo R. superati essent ad se transferre tātulis uiribus conarentur. Quæret aliquis: Quid Fregellani, non sua spōte conati sunt? Eò quidem minus isti facilè conarētur quod illi, quemadmodum descissent, uidebant: nam rerum imperiti, qui uniuscuiusque rei de rebus antè gestis exempla petere non poßunt, ij per imprudentiam facilè deducuntur in fraudem. At ii, qui sciunt quid alijs acciderit, facilè ex aliorum euentu, suis rationibus possunt prouidere. Nulla igitur re inducti, nulla spe freti arma sustulerunt? Quis hoc credat, tantam amentiam quenquam tenuisse, imperium Populi R. tentare audiret nullis copiis fretus? Ergo aliquid fuisse necesse est: quid aliud, nisi id quod dico potest esse? In attenuato figuræ genere, quod ad infimum & quotidianū sermonē demissum est, hoc erit exemplum: Nā, ut fortè hic in balneas uenit, cœpit, post quā, perfusus est, defricari. deinde, ubi usum est ut in alueum descenderet, ecce ibi iste de transuerso, Heus, inquit, adolescens, pueri tui modò me pulsarunt, satis facias oportet, Hic qui id ætatis ab ignotu præter cōsuetudinē appellatus esset, erubuit. Iste clarius eadem & alia dicere cœpit. Hic uix tandem inquit, Sine me considerare. Tum uerò iste cœpit clamare uoce ista, quæ facilè cui uis rubores eijcere posset: Ita petulans es atque acer, ut non ad solarium quidem, ut mihi uidetur, sed penes scenam, & in eiusmodi locis exercitus sis? Conturbatus est adolescens, nec mirum, cui

etiam nunc pædagogi lites ad auriculas uersarentur, im perito eiusmodi conuiciorum. ubi enim iste uidißet scurram exhausto rubore, qui se putaret nihil habere, quod de existimatione perderet, ut omnia sine famæ detrimento facere poßet? Igitur genera figurarum ex ipsis exemplis intelligi poterunt. erit enim & attenuata uerborum constructio quædam, & item alia in grauitate, alia posita in mediocritate. Est autem cauendum, ne, dum hæc genera consectemur, in finitima & propinqua uitia ueniamus. nam graui figuræ, quæ laudanda est, propinqua est ea, quæ fugienda est: quæ rectè uidebitur appellari, si sufflata nominabitur. nam ut corporis bonā habitudinem tumor imitatur sæpe: ita grauis oratio sæpe imperitis uidetur ea, quæ turget & inflata est, cùm aut nouis, aut priscis uerbis, aut duriter aliunde translatis, aut grauioribus, quàm res postulat, aliquid dicitur, hoc modo: Nam qui perduellionibus uenditat patriam, non satis supplicij dederit, si præceps in Neptunias depulsus erit lacunas. Pœnitet igitur istum, qui montes belli fabricatus est, campos sustulit pacis. In hoc genus plerique cùm declinassent, & ab eo, quò profecti sunt, aberrauerunt, & specie grauitatis falluntur, nec prospicere possunt orationis tumorem. Qui in mediocre genus orationis profecti sunt, si peruenire eò non potuerunt, errantes perueniunt ad confine genus eius generis, quod appellamus fluctuans & dissolutum, eò quòd sine neruis & articulis fluctuat huc & illuc, nec potest confirmare, nec uiriliter sese expedire. id est huiusmodi: Socij nostri cùm belligerare nobiscum uellent, profectò ratiocinati essent etiam atque etiam quid possent

Vitia abutentium figuris dicendi.

facere

facere, si quidem sua sponte facerent, & non haberent hic adiutores multos, & malos homines, & audaces. solent enim diu cogitare omnes, qui magna negotia uolunt agere. Non *potest huiusmodi sermo tenere attentum auditorem: diffluit enim totus, atque quicquam comprehendens perfectis uerbis amplectitur.* Qui *non possunt in illa facetißima uerborum attenuatione commodè uersari, ueniunt ad aridum & exangue genus orationis, quod non alienum est exile nominari, cuiusmodi est hoc:* Nam *istic ille in balneas accesßit: ad hunc postea dixit,* Hic *tuus seruus me pulsauit. postea dixit hic illi,* Considerabo.*pòst ille con uicium fecit, & magis magisq; præsentibus multis clamauit.* Friuolus *hic quidem iam, & illiberalis est sermo. non enim adeptus est id, quod habet attenuata figura, puris uerbis & electis compositam orationem.* Omne *genus orationis, & graue, & mediocre, & attenuatum dignitate afficiunt exornationes, de quibus pòst loquemur: quæ si raræ disponentur, distinctam sicuti coloribus; si crebræ collocabuntur, oblitam reddunt orationem.* Sed *figuram in dicendo commutari oportet, ut grauem mediocris, mediocrem excipiat attenuata. deinde identidem commutentur, ut facilè satietas uarietate uitetur.*

QVONIAM *quibus in generibus elocutio uersari debeat, dictum est, uideamus nunc quas res debeat habere elocutio commoda & perfecta.* Quæ *maximè admodum oratori accõmodata est, tres res in se debet habere, elegantiam, compositionem, dignitatem.* Elegantia *est, quæ facit, ut unũquodque purè & apertè dici uideatur.* Hæc *distribuitur in latinitatẽ & explanationem.* Latinitas *De ornamentis.*

est,quæ sermonem purum conseruat ab omni uitio remo tum: Vitia in *sermone,quò minus is latinus sit, duo pos sunt esse, solœcismus & barbarismus. solœcismus est, cum in uerbis pluribus, consequens uerbum superiori non accommodatur.* Barbarismus *est,cum uerbum ali quod uitiose effertur.* Hæc *qua ratione uitare possimus, in arte grammatica dilucidè discemus.* Explanatio *est, quæ reddit apertam & dilucidam orationem.* Ea *com paratur duabus rebus, usitatis uerbis & proprijs.* Vsi*tata sunt ea, quæ uersantur in sermone, & consuetudi ne quotidiana.* Propria,*quæ eius rei uerba sunt, aut esse possunt, qua de loquemur.* Compositio, *est uerborum cōstructio,quæ facit omnes partes orationis æqualiter perpolitas.*Ea *conseruabitur, si fugiemus crebras uoca lium concursiones,quæ uastam atque hiantem orationē reddunt,ut hoc est:*Baccæ *æneæ amœnissimæ impende bant.*Et *si uitabimus eiusdem literæ nimiam assiduitatē, cui uitio uersus hic erit exemplo : nam hic nihil probi bet in uitijs,alienis exēplis uti:* O Tite tute Tati *tibi tanta tyranne tulisti.* Et *hic eiusdem poetæ.*Quicquam *quisquam cuiquam quod conueniet,neget.* Et *si eiusdem uerbi assiduitatem nimiam fugiemus, ea est huiusmodi:* Nā *cuius rationis ratio non extet;ei rationi ratio nō est fidem habere.*Et *si non utemur continenter similiter ca dentibus uerbis,hoc modo:*Flentes,*plorantes, lacryman tes,obtestantes.* Et *si uerborum transiectionem uitabi mus,nisi quæ erit cōcinna,quade re posterius loquemur. quo in uitio est* Lucilius *assiduus, ut hoc est in priore libro:*Has *res ad te scriptas* Luci *missimus* Aeli. Itē,*fu gere oportet longā uerborū continuationē,quæ & audi*

toris

toris aures, & oratoris spiritum lædit. His uitijs in compositione uitatis, reliquum operis consumendum est in dignitate. Dignitas est, quæ reddit ornatam orationẽ uarietate distinguens. Hæc & in uerborum, & sententiarum exornationem diuiditur. Verborum exornatio est, quæ ipsius sermonis insignita continenter perpolitione. Sententiarum exornatio est, quæ non in uerbis, sed in ipsis rebus quandam habet dignitatem.

REPETITIO est, cũ continenter ab uno, atq; eodem uerbo in rebus similibus & diuersis principia sumuntur, hoc modo: Vobis istud attribuendum est, uobis gratia habenda, uobis res ista erit honori. Item, Scipio Numantiã sustulit, Scipio Carthaginẽ deleuit, Scipio pacem peperit, Scipio ciuitatem seruauit. Item: Tu in forum prodire, tu lucem conspicere, tu in horum conspectum uenire conaris? Audes uerbum facere, audes quicquam ab istis petere, audes supplicium deprecari? Quid est, quod possis defendere? quid est, quod audeas postulare? quid est, quod tibi putes concedi oportere? Non insiurandum reliquisti? non amicos prodidisti? non parenti manus intulisti? non denique in omni dedecore uolutatus es? Hæc exornatio, cum multum uenustatis habet, tum grauitatis & acrimoniæ plurimum. Quare uidetur esse adhibenda & ad exornandam, & ad augendam orationem. Conuersio est, per quam non, ut antè, primam repetimus uerbum, sed ad postremum continenter reuertimur, hoc modo: Pœnos Populus R. iustitia uicit, armis uicit, liberalitate uicit. Item: Ex quo tempore concordia de ciuitate sublata est, libertas sublata est, fides sublata est, amicitiã sublata est.

Item

Item, C. Lælius homo nauus erat, ingeniosus erat, doctus erat, bonis uiris & studiosis amicus erat, ergo in ciuitate primus erat. Item, *Nam cũ istos, ut absoluant te, rogas; ut perirent, rogas; ut existimationem negligant, rogas; ut leges populi R. tuæ libidini largiantur, rogas.*

Complexio. *Complexio est, quæ utranque complectitur exornationem, et hanc, & quam ante exposuimus; ut & repetatur idem primum uerbum sæpius, & crebrò ad idem postremum reuertamur, hoc modo:* Qui sunt qui fœdera sæpe ruperunt? Carthaginienses. qui sunt, qui crudele bellum in Italia gesserunt? Carthaginienses. qui sunt, qui Italiam deformauerunt? Carthaginienses. qui sunt, qui sibi postulant ignosci? Carthaginienses. uidete ergo, quid conueniat eos impetrare. *Item, Quem senatus damnarit, quem populus Ro. damnarit, quem omnium existimatio damnarit, eum uos sententijs uestris absoluetis?*

Traductio. *Traductio est, quæ facit ut cùm idem uerbum crebrius ponatur, non modo non offendat animum, sed etiã concinniorem orationem reddat, hoc pacto:* Qui nihil habet in uita iucundius uita, is cum uirtute uiam non potest colere. *Item, Eum tu hominem appellas, qui si fuisset homo, nunquam tam crudeliter uitam hominis petijsset. At erat inimicus: ergo inimicum si ulcisci uoluit, ut ipse sibi reperiretur inimicus. Itẽ diuitias sine diuitum esse, tu uerò uirtutem præfer diuitijs. nam si uoles diuitias cum uirtute comparare: uix satis idoneæ tibi uidebuntur diuitiæ, quæ uirtutis pedißequæ sint.* Ex eodem genere exornationis, cùm idem uerbum modò ponitur in hac, modò in altera re, hoc modo: Cur eam rem tam studiosè curas, quæ multas tibi dabit curas?

Item, Amari iucundum est, si curetur ne quid insit amari. Item, Veniam ad uos, si mihi senatus det ueniam. In his quattuor generibus exornationum, quæ ad huc propositæ sunt, nō inopia uerborum fit, ut ad idem uerbum redeatur sæpius: sed inest festiuitas quædam, quæ facilius auribus diiudicari, quàm uerbis demōstrari potest. Cōtentio est, cùm ex cōtrarijs uerbis oratio conficitur, hoc pacto: Habet assentatio iucunda principia eadē exitus amarissimos affert. Item, Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem præbes. Item, In otio tumultuaris, in tumultu solus es otiosus: in re frigidissima cales, in feruētissima friges. Tacito cùm opus est, clamas: cùm loqui conuenit, obmutescis. Ades, abesse uis: abes, reuerti cupis. In pace bellum quæritas, in bello pacem desideras, In concione de uirtute loqueris, in prælio præ ignauia tubæ sonitū præferre nō potes. Hoc genere si destinguemus orationem, & ornati & graues poterimus esse. Exclamatio est, quæ cōficit significationem doloris, aut indignationis alicuius, per hominis, aut urbis, aut loci, aut rei cuiuspiā compellationē, hoc modo Te nunc alloquor Africane, cuius mortui quoque nomen splendori ac decori est ciuitati. tui clarissimi nepotes suo sanguine aluerunt inimicorum crudelitatem. Itē, O perfidiosæ Fregellæ, quam facilè scelere uestro contabuistis: ut cuius nitor urbis Italiam nuper illustrauit, eius nūc uix fundamentorum reliquiæ maneant. Item, Bonorum insidiatore latrocinio uitam innocentissimi cuiusque petistis: tantam'ne ex iniquitate iudiciorum uestris calumnijs assumitis facultatē? Hac exclamatione si loco utemur, et rarò, & cū rei magnitudo pustulare uidebitur: ad quā

Contentio.

Exclamatio.

uolemus

uolemus indignationem animum auditoris adducemus.

Interrogatio. Interrogatio nō omnis grauis est, neque concinna, sed hæc, quæ cum enumerata sunt ea, quæ obsunt caussæ aduersariorum, confirmet superiorem orationem, hoc pacto: Cum igitur hæc omnia faceres, diceres, administrares, utrum animos sociorum ab repub. remouebas & alienabas? an non? & utrum ne aliquem exornari oportuit, qui ista probiberet: ac fieri non sineret; an non? *Ratiocinatio.* Ratiocinatio est, per quam nos ipsi à nobis rationem poscimus quare quidque dicamus, & crebro nosmet à nobis petimus uniuscuiusque propositionis explanationem. Ea est huiusmodi: Maiores nostri siquam unius peccati mulierem damnabant, simplici iudicio multorum maleficiorum conuictam putabant. Quo pacto? quoniam quam impudicam iudicarant, eam ueneficij quoque damnatā existimabant. Quid ita? quia necesse est eam, quæ suum corpus addixerit turpissime cupiditati, timere per multos. Quos istos? uirum, parentes, ceteros, ad quos uidet sui dedecoris infamiam pertinere. Quid postea? quos tā topere timeat, eos necesse est, ut quoquo modo possit, ueneficio petat. Cur? quia nulla potest honesta ratio retinere eam, quam magnitudo peccati facit timidam, intemperātia audacem natura muliebris inconsideratum. Quid ueneficij damnatam? quid? putabant impudicam quoque necessariò. Quare? quia nulla facilius ad id maleficium caussa, quàm turpis amor, & intēperans libido commouere potuit: cum cuius animus mulieris esset corruptus, eius corpus castum esse non putarint. Quid in uiris? idem ne hoc obseruabant? minimè. Quid ita? quia uiros ad unumquodq; maleficiū singulæ cupiditates impellunt,

pellunt: mulieres ad omnia maleficia cupiditas una ducit. item: bene maiores nostri hoc comparauerunt, ut neminẽ regem, quẽ armis cepissent, uita priuarẽt. Quid ita? quia quam nobis facultatem fortuna dedisset, iniquũ erat in eorum supplicio consumere, quos eadem fortuna paulò antè in amplißimo statu collocarat. Quid, quòd exercitum contra duxit? desino meminisse. Quid, ita? quia uiri fortis est, qui de uictoria contendant, eos hostes putare, qui uicti sunt, eos homines iudicare, ut poßit bellum fortitudo minuere, pacem humanitas augere. At ille, si uicisset, num idem fecisset? non profectò tam sapiens fuisset. Quid igitur ei parcis? talẽ stultitiam contemnere, non imitari consueui. Hæc exornatio ad sermonem uehementer accommodata est, & animum auditoris retinet tum uenustate sermonis, tum rationum expectatione. Sententia est oratio sumpta de uita, quæ aut quid sit, aut quid esse oporteat in uita, breuiter ostendit, hoc modo: Difficile est primùm uirtutem reuereri. qui semper secũda fortuna sit usus. Itẽ: liber est is existimandus, qui nulli turpitudine seruit. Item: Egens æquè est is qui nõ satis habet, & is, cui nihil satis potest esse. Item: Optima uiuendi ratio est eligenda: eam iucundam consuetudo reddet. Huiusmodi sententiæ simplices non sunt improbandæ: propterea quòd habet breuis expositio, si rationis nullius indiget, magnam delectationem. Sed illud quoq; probandum est genus sententiæ, quod confirmatur subiectione rationis, hoc modo: Omnes bene uiuendi rationes in uirtute sunt collocandæ: propterea quòd sola uirtus in sua potestate est, omnia præter eam subiecta sunt fortunæ dominationi

Sententia.

nationi. Item, Qui fortunis alicuius inducti amicitiam eius secuti sunt, hi, simul ac fortuna dilapsa est, deuolãt omnes. cùm enim recessit ea res, quæ fuit consuetudinis caussa, nihil superest, quare possint in amicitia retineri. Sunt item sententiæ, quæ duplices efferuntur, hoc modo sine ratione: Errant qui in prosperis rebus omnes impetus fortunæ se putant fugisse. Sapienter cogitant, qui temporibus secundis casus aduersos reformidant. Cum ratione, hoc pacto: Qui adolescentium, peccatis ignosci putant oportere, falluntur, propterea quòd ætas illa nõ est impedimento bonis studiis. at hi sapienter faciunt, qui adolescẽtes maximè castigant, ut quibus uirtutibus omnem uitam tueri possint, eas in ætate maturissima uelint comparare. Sententias interponi rarò conuenit, ut rei actores, non uiuendi præceptores esse uideamur. cùm ita interponentur, multum afferent ornamenti. nam necesse est animo eam comprobet tacitus auditor, cùm ad caussam uideat accommodari rem certam ex uita & moribus sumptam. Contrarium idem ferè est, quod contentio. Contrarium est, quòd ex rebus diuersis duabus, alteram breuiter & facilè confirmat, hoc pacto: Nam qui suis rationibus inimicus fuerit semper, eum quomodo alienis rebus amicum fore speres? Item, Nam quem in amicitia perfidiosum cognoueris, eum quare putes inimicitias cum fide habere posse? Et qui priuatus intolerabili superbia fuerit, eum commodum & sui cognoscentem uidere in potestate quis speret? Et qui in sermonibus & conuentu amicorum uerum dixerit nunquam, eum sibi in concionibus credis à mendacio temperaturum? Item, Quos ex colli-

Contrariũ.

collibus deiecimus, cum his in campo metuimus dimicare? Qui cũ plures erã, paucis nobis exæquari non poterant: hic postquam pauciores sunt, metuimus, ne sint superiores? Hoc exornationis genus breuibus & continuatis uerbis perfectum esse debet, & cùm commodum est auditu, propter breuem & absolutam conclusionem, tum uerò uehementer, id quod opus est oratori, comprobat contrariare, & ex eo, quòd dubium non est, expedit illud, quod dubium est, ut aut dilui non poßit, aut multo difficillime poßit. Membrum orationis appellatur res breuiter absoluta sine totius sententiæ demonstratione, quæ denuo alio membro orationis excipitur, hoc modo: Et inimico proderas, id est, unum, quod appellatur membrum: deinde hoc excipiatur oporter ab altero, & amicum lædebas. Ex duobus membris his hæc exornatio potest constare: sed commodißima & absolutißima est, quæ ex tribus constat hoc pacto: Et inimico proderas & amicum lædebas, & tibi ipsi non consulebas. Item, Nec reip. consuluisti, nec amicis profuisti, nec inimicis restitisti. Articulus dicitur, cùm singula uerba interuallis destinguentur cæsa oratione, hoc modo: Acrimonia, uoce, uultu aduersarios perterruisti. Item, inimicos inuidia, iniurijs, potentia, perfidia sustulisti. Inter huius generis & illius superioris uehementiam hoc interest, quòd illud tardius & rarius uenit, hoc crebrius & celerius peruenit. Itaq; in illo genere ex remotione brachij & contortione dextræ gladius ad corpus afferri, in hoc autem crebro & celeri uulnere corpus consauciari uidetur. Continuatio est densa & continens frequentatio

Membrum

Articulus.

Continuatio.

uerborum cum absolutione sententiarum ea utemur commodissimè tripertitò, in sententia, in contrario, in conclusione. In sententia, *hoc pacto:* Ei non multum potest obesse fortuna, qui sibi firmius in uirtute, quàm in casu præsidium collocauit. In contrario, *hoc modo:* Nam si quis spei non multum collocarit in casu, quid est, quod ei magnopere cassus obesse poßit? In conclusione, *hoc pacto:* Quòd si in eos plurimùm fortuna potest, qui suas rationes omnes in casum contulerunt, non sunt omnia committenda fortunæ, ne magnam nimis in nos habeat dominationem. *In his tribus generibus ad continuationis uim adeò frequentatio est necessaria, ut infirma facultas oratoris uideatur, nisi sententiam, & contrarium, & conclusionem frequentibus efferat uerbis. Sed & alias quoque nonnunquam non alienum est, tametsi necesse non est, eloqui res aliquas per*

Compar. *huiuscemodi continuationes.* Compar appellatur, quod *habet in se membra orationis, de quibus antè diximus, quæ constat ex pari ferè numero syllabarum. hoc non de enumeratione nostra fiet: nam id quidem puerile est, sed tantum affert usus & exercitatio facultatis, ut animi quondam sensu par membrum superiori referri poßimus, hoc modo:* In prælio mortem pater oppetebat, domi filius nuptias comparabat: hæc omnia graues casus administrabant. *Item,* Illi fortuna felicitatem dedit, huic industria uirtutem comparauit. *In hoc genere sæpe fieri potest, ut non planè par sit numerus syllabarum, & tamen esse uideatur, si una aut etiam altera syllaba est alterum breuius: aut si cum in altero plures sunt, in altero lõgior aut longiores, plenior aut*

pleniores

pleniores syllabæ erunt: ut longitudo aut plenitudo harum, multitudinem alterius aßequatur & exæquet. Similiter cadens, exornatio dicitur, cùm in eadē constructione uerborum duo aut plura sunt uerba, quæ similiter iisdem casibus efferuntur, hoc modo: Hominē laudas egentem uirtutis, abundantem felicitatis. Item, Cuius omnis in pecunia spes est, eius à sapientia est animus remotus. Diligentia comparat diuitias, negligentia corrumpit animum: & tamen, cùm ita uiuit, neminem præ se ducit hominem. Similiter desinens est, cùm tametsi casus non insunt in uerbis, tamen similes exitus sunt, hoc pacto: Turpiter audes facere, nequiter studes dicere. Viuis inuidiose, delinquis studiose, loqueris odiose. Item, Audacter territas, humiliter placas. Hæc duo genera, quorum alterum in exitus, alterum in casus similitudine uersatur, inter se uehementer conueniunt, & ea re, qui his bene utuntur, plerunque simul ea collocant in iisdē partibus orationis. Id hoc pacto facere oportet: Perditißima ratio est amorē petere, pudorē fugere, diligere formā, negligere famā. Hic & ea uerba, quæ casus habent, ad casus similes; et illa, quæ nō habēt, ad similes exitus ueniūt. Annominatio est, cùm ad idem uerbū acceditur commutatione uel additione unius litteræ, aut litterarū, syllabæ, aut syllabarū; aut ad res dissimiles similia uerba accommodatur. Ea multis & uariis rationibus conficitur. Attenuatione aut complexione eiusdem litteræ, sic: Hic, qui se magnificè iactat atq; ostētat, uenijt à te antè, quàm Romam uenit. Ex contrario, Hic quos homines alea uincit, eos ferro statim uincijt. Productione eiusdem litteræ, hoc modo: Hunc auiū dul-

Similiter cadens.

Similiter desinens.

Annominatio.

cedo ducit ad auium. Breuitate eiusdem litteræ, hoc modo: Hic tametsi uidetur esse honoris cupidus; tamen non tantùm curiam diligit, quantùm Curiam. Addendis litteris, hoc pacto: Hic sibi posset temperare, nisi amori mallet obtemperare. Demendis litteris, sic: Si lenones, tanquam leones, uitasset, uitæ se tradidisset. Trãsferendis litteris, sic: Videte iudices, utrum homini nauo, an uano credere malitis. Item, Nolo esse laudator, ne uidear adulator. Commutandis, hoc modo: Deligere oportet, quem uelis diligere. Hæ sunt annominationes, quæ in litterarum cõmutatione, breuitate, aut productione, aut trãslatione, aut aliquo huiusmodi genere uersantur. Sunt autem aliæ, quæ non habent tam propinquam in uerbis similitudinem, & tamen dissimiles non sunt: quibus de generibus unum est huiusmodi, Quid ueniam, qui sim, quare ueniam, quem insimulem, cui prosim, quem postulem, breui cognoscetis. Nam hic est in quibusdam uerbis quædam similitudo non tam affectanda, quàm illæ superiores, sed tamen adhibenda nonnũquã. Alterum genus huiusmodi: Demus operam, Quirites, ne omnino P. C. circumscripti putentur. Hæc annominatio magis accedit ad similitudinem, quàm illa superior, sed minus, quàm illæ superiores: propterea quòd non solùm additæ, sed uno tempore demptæ quoque litteræ sunt. Tertium genus est, quod uersatur in casuum commutatione, aut unius aut plurium nominum. Vnius nominis, hoc modo: Alexander Macedo summo labore animum ad uirtutes à pueritia confirmauit. Alexandri uirtutes per orbem terræ cum laude & gloria uulgatæ sunt. Alexandrum omnes maximè metue-

runt,

runt, item plurimùm dilexerunt. Alexandro si uita data lõgior esset; trãs Oceanũ Macedonũ gloria transuolasset. Variè hic unum nomen in commutatione casuum uolutatũ est. Plura nomina, casibus commutatis, hoc modo facient annominationem: Tib. Gracchum, rem administrantem, indigna prohibuit nex diutius in ea commorari. C. Graccho similiter occasio oblata est, quæ uirum reip. amãtißimum subitò de sinu ciuitatis eripuit. Saturninum fide captũ malorum perfidia per scelus uita priuauit. Tuus, ò Druse, sanguis domesticos parietes, & uultum parentis aspersit. Sulpicio, cui paulò antè omnia cõcedebant, eum breui spatio non modò uiuere, sed etiam sepeliri prohibuerunt. Hæc tria genera proxima exornationum, quorum unum in similiter cadentibus, alterum in similiter desinentibus uerbis, tertium in annominationibus positum est, per rarò sumenda sunt, cùm in ueritate dicemus: propterea quòd non hæc uidentur reperiri posse sine elaborttione & operæ cõsumptione. Eiusmodi autẽ studia ad delectationẽ, quàm ad ueritatẽ, uidẽtur accõmodatiora. Quare fides & grauitas & seueritas oratoria minuitur his exornationibus frequenter collocatis: & non modò tollitur auctoritas dicẽdi, sed offenditur quoque in eiusmodi oratione auditor: propterea quòd est in his lepos & festiuitas, non dignitas neq; pulchritudo. quare quæ sunt ampla & pulchra, diu placere poßunt: quæ lepida & concinna, citò satietate afficiunt aurium sensum fastidiosißimum. Quo modo igitur, si crebra his generibus utemur, puerili uidebitur elocutione delectari: ita si rarò has interseremus exornationes, & in caussa tota uariè disperge-

mus: commodè luminibus distinctis illustrabimus oratio

Subiectio. *nem.* Subiectio *est, cùm interrogamus aduersarios, aut quærimus ipsi, quid ab illis, aut quid contra nos dici pos sit: deinde subijcimus id, quod dici oportet, aut quod nõ oportet, aut nobis adiumento futurum sit, aut obfuturũ illis è contrario, hoc modo. Quæro igitur unde iste tam pecuniosus sit factus.* Amplum *patrimonium relictum est? at patris bona uenierunt:* Hæreditas *aliqua obuenit? nõ potest dici sed etiam à necessarijs omnibus exhæredatus est.* Præmium *aliquod ex lite aut iudicio cepit? non modò id non fecit sed etiam insuper ipse grandi spõ sione uictus est.* Ergo *si his rationibus locupletatus non est, sicut omnes uidetis, aut isti domi nascitur aurum, aut unde licitum non est, pecunias accepit.* Item, *Sæpe iu dices animaduerti multos aliqua ex honesta re, quam ne inimici quidem criminari possint, sibi præsidium petere quorũ nihil potest aduersarius facere.* Nam *utrum ad patris eius uirtutem confugiet? at cum uos iurati capite damnastis.* An *ad suam reuertetur antiquam uitam alicu bi honestè tractatam? non: nam hic quidem ante oculos uestros quomodo uixerit scitis omnes. An cognatos suos enumerabit, quibus uos conueniat commoueri? at hi quidem nulli sunt.* Amicos *proferet? at nemo est, qui sibi non putet turpe, istius amicum nominari.* Item, Credo *ini micum, quem nocentem putabas, in iudiciũ adduxisti? nõ: nã indemnatum necasti* Leges: *quæ id facere prohibent, ueritus es? at ne scriptas quidem iudicasti. Cum ipse te ueteris amicitiæ commonefaceret, commotus es? at nihi lo minus, sed etiam studiosis occidisti. Quid? cùm tibi pueri ad pedes uolutarentur, misericordia motus es? at eo*

rum

rum patrem crudelißimè sepultura quoque prohibuisti. Multum inest *acrimoniæ & grauitatis in hac exornatione: propterea quòd cùm quæsitum est quid oporteat, subijcitur id non esse factum. quare facillimè fit, ut augeatur indignitas negotij.* Ex eodem genere ut ad *nostram quoque personam referamus subiectionem, sic:* Nam *quid me facere conueniret, cùm à tanta multitudine* Gallorum *circunsederer? an dimicarem? at cùm parua manu tum prodiremus, locum quoque inimicißimum habebamus.* Sederem *in castris? at neque subsidium, quod expectarem, habebamus, neque erat quò uitam produceremus.* Castra *relinquerem? at obsidebamur.* Vitam *militum negligerem? at ea uidebar eos accepisse condicione, ut quoad possem, incolumes patriæ & parentibus conseruarem.* Hostium *condicionem repudiarem? at salus antiquior est militum, quàm impedimentorum.* Huiusmodi *consequuntur identidem subiectiones, ut ex omnibus ostendi uideatur, nihil potius, q̃ quòd factũ sit, faciundum fuisse.* Gradatio *est, in qua non antè ad consequens uerbum descenditur, quàm ad superius conscensum est, hoc modo:* Nam *quæ reliqua spes manet libertatis, si illis & quod libet: licet, & quod licet, possunt: &, quod possunt, audent: &, quòd audent, faciunt: & quod faciunt, uobis molestum non est?* Itẽ, Non *sensi hoc: & non suasi: neq; suasi, & non ipse statim facere cœpi: neque facere cœpi, & non perfeci: neque perfeci & & non probaui.* Item, Africano *industria uirtutẽ, uirtus gloriam gloria, æmulos comparauit.* Item, Imperium Græciæ *fuit apud* Athenienses, Atheniensium *potiti sunt* Spartiatæ, Spartiatas *superauere* Thebani, Thebanos

Gradatio.

nos Macedones uicerunt, qui ad imperium Græciæ breui tempore adiunxerunt Asiam bello subactam. Habet in sequendā leporē superioris cuiusque crebra repetitio uerbi, quæ propria est huius exornationis. Definitio

Definitio. est, quæ rei alicuius proprias amplectitur potestates breuiter & absolutè, hoc modo: Maiestas reip. est, in qua continetur dignitas & amplitudo ciuitatis. Item, Iniuriæ sunt, quæ aut pulsatione corpus, aut conuicio aures, aut aliqua turpitudine uitam cuiuspiam uiolant. Item, Non est ista diligentia, sed auaritia: ideo quòd diligentia, est accurata conseruatio suorum, auaritia iniuriosa appetitio alienorum. Item, Non est ista fortitudo, sed temeritas: propterea quòd fortitudo est cōtemptio laboris & periculi cum ratione utilitatis, & compensatione commodorum: temeritas est cum inconsiderata laborum perpeßione gladiatoria periculorum susceptio. Hæc igitur commoda putantur exornatio, quòd omnem rei cuiuspiam uim & potestatem ita dilucidè proponit, & breuiter explicat, ut neque pluribus uerbis oportuisse dici uideatur, neq; dilucidius potuisse dici

Transitio. putetur. Trāsitio uocatur, quæ cū ostēdit breuiter quod dictum sit, proponit itē breui quod consequatur, hoc modo: In patriam cuiusmodi fuerit, habetis: nunc in parentes qualis extiterit, considerate. Item, Mea in istum beneficia cognoscitis: nunc quomodo iste mihi gratiam retulerit, accipite. Proficit hæc aliquantùm exornatio ad duas res: nam & quid dixerit, commonet, & ad reliquū comparata auditorem. Correctio est, quæ tollit id,

Correctio. quod dictum est, & pro eo id, quod magis idoneum uidetur, reponit: hoc pacto: Quòd si iste suos hospites rogasset,

ſet, imò inuidiſſet modò, hoc facilè perfici poßet. Item, *Nã poſtquam iſti uicerunt, atq; adeò uicti ſunt eam quo modo uictoriam appellem, quæ uictoribus plus calamitatis, quã boni dederit? O' uirtutis comes inuidia, quæ bonos inſequeris plerunque, atque adeò inſectaris*. Commouetur hoc genere animus auditoris. *res enim commu ni uerbo elata tantummodo dicta uideatur: ea poſt ipſius oratoris correctionem magis idonea fit pronuntiatione. Nõ igitur ſatius eſſet, dicet aliquis, ab initio, præſertim cùm ſcribas, ad optimum & electißimum uerbũ deuenire? eſt, cùm non eſt ſatius, ſi commutatio uerbi id erit demonſtratura, eiuſmodi rem eſſe; ut, cùm eam cõmu ni uerbo apppellaris, leuius dixiſſe uidearis: cùm ad electius uerbum accedas, inſigniorem rem facias*. Quòd ſi *continuò ueniſſes ad id uerbum: nec rei, nec uerbi gratia animaduerſa eſſet*. Occupatio eſt, *cum dicimus nos præterire, aut non ſcire, aut nolle dicere id, quod tunc maxi mè dicimus, hoc modo: Nã de pueritia quidem tua, quam tu omni intemperantiæ addixiſti, dicerẽ: ſi hoc tempus idoneum putarẽ: nunc conſultò relinquo. & illud prætereo, q rei militaris te infrequentẽ tradidiſti. deinde, quòd iniuriarũ ſatis feciſti* L. Labeoni, *nihil ad rẽ pertinere puto*. Horũ *nihil dico: reuertor ad illud, de quo iudiciũ eſt*. Itẽ, Nõ *dico te ab ſocijs pecunias accepiſſe non ſum in eo occupatus, quòd ciuitates, regna, domos omnium depeculatus es: furta, rapinas omnes tuas omitto*. Hæc *utilis eſt exornatio, ſi aut rẽ, quã nõ pertineat alijs oſtẽdere occultè admonuiße prodeſt: aut ſi longum eſt, aut ignobile, aut planum, aut non poteſt fieri, aut facilè poteſt reprehendi; ut utilius ſit occultè feciſſe ſuſpicionẽ,* Occupatio.

 quàm

quàm huiusmodi intẽdisse orationem, quæ redarguatur.]

Disiunctio. Disiunctio est, cùm eorum de quibus dicimus, aut utrumque, aut unũquodque certo cõcluditur uerbo, sic: populus R. Numantiam deleuit, Carthaginem sustulit, Corinthum disiecit; Fragellas euertit. Nihil Numantinis uires corporis auxiliatæ sunt, nihil Carhaginiensibus sciẽtia rei militaris adiumẽto fuit, nihil Corinthijs erudita calliditas præsidij tulit, nihil Fragellanis morum & sermonis societas opitulata est. Item, Formæ dignitas aut morbo deflorescit, aut uetustate extinguitur. Hic utrunq;, & in superiore exẽplo unamquanq; rem certo uerbo concludi uidemus.

Cõiunctio. Coniunctio est, cum interpositione uerbi & superiores orationis partes comprehendũtur & inferiores, hoc modo Formæ dignitas aut morbo deflorescit, aut uetustate.

Adiunctio Adiunctio est, cùm uerbum, quo res comprehenditur, non interponimus, sed aut primum aut postremum collocamus. Primum, hoc pacto. Deflorescit formæ dignitas, aut morbo, aut uetustate. Postremum, sic: Aut morbo aut uetustate formæ dignitas deflorescit. Ad festiuitatem disiunctio est apposita. quare rarius utemur ea, ne satietatem pariat. Ad breuitatem coniunctio. quare sæpius adhibenda est. Hæ tres exornationes de simplici genere manant.

Conduplicatio. Cõduplicatio est, cũ ratione amplificationis, aut cõmiserationis, eiusdem unius, aut plurium uerborũ iteratio, hoc modo: Tumultus C. Gracchi, tumultus domesticos & intestinos comparat. Itẽ, Commotus non es, cũ tibi mater pedes amplexaretur, non es commotus. Item, Nunc etiam audes in horum conspectum uenire proditor patriæ, proditor, in quam, patriæ uenire audes in horum conspectum? Vehementer

menter auditorem commouet eiusdem redintegratio uerbi, & uulnus maius efficit in contrario caussæ, quasi aliquod telum sæpius perueniat in eandem partem corporis. Interpretatio est, quæ non iterans idem redintegrat uerbum, sed id commuttat, quod positū est, alio uerbo, quod idem ualeat, hoc modo: Rēp. radicitus euertisti, ciuitatem funditus deiecisti. Item, Patrem nefariè uerberasti; parenti manus sceleratè intulisti. Necesse est eius, qui audit, animum commoueri, cùm grauitas prioris dicti renouatur interpretatione uerborum. Commutatio est, cum duæ sententiæ inter se discrepantes ex transiectione ita efferuntur, ut à priore posterior, contraria priori proficiscatur, hoc modo. Esse oportet ut uiuas, non uiuere ut edas. Item, Eare poemata non facio, quia cuiusmodi uolo, non possum: cuiusmodi possum, nolo. Item, Quæ de illo dicuntur, dici non possunt: quæ dici possunt, non dicuntur. Item, si poema loquens pictura est: pictura tacitum poema debet esse. Item, Quia stultus es, ea re taces: non tamen quia taces, ea re stultus es. Non potest dici quia commodè fiat, cùm contrariæ sententiæ translatione uerba quoque conuertantur. Plura subiecimus exempla, ut quoniam difficile est hoc genus exornationis inuentu, dilucidum esset, ut, cùm bene esset intellectum, facilius in dicendo inueniretur. Permißio est, cùm ostendimus in dicendo nos aliquam rem totam tradere & concedere alicuius uoluntati, sic: Quoniam; omnibus ereptis, solum mihi superest animus et corpus, hæc ipsa, quæ mihi de multis sola relicta sunt, uobis & uestræ condono potestati. uos me, quo pacto uobis uidetur, ut animi, atque abutamini licebit impunè: in me-

Interpretatio.

Commutatio.

Permißio, Compar.

in me, quicquid libet, statuite: dicite, atque obtemperabo. Hoc genus tametsi aliàs quoque nonnunquam tractandum est; tamen ad misericordiam commouendam uehementissimè est accommodatum. Dubitatio, cùm quære re uidetur orator, utrum de duobus potius, aut quid de pluribus potissimum dicat, hoc modo: Obfuit eo tempore plurimum reip. consulum, siue stultitiam, siue malitiam dicere oportet, siue utrunque. Item, Tu istud ausus es dicere homo omnium mortalium? quæro, quo nam te digno moribus tuis appellem nomine? Expeditio est, cùm, rationibus compluribus enumeratis, quibus aliqua res aut fieri, aut non fieri potuerit; ceteræ tolluntur, una relinquitur, quam nos intendimus, hoc modo: Necesse est, cùm constet istum nostrum fundum fuisse, ostendas te aut uacuum possedisse, aut usu tuum fecisse, aut emisse, aut hæreditate tibi uenisse. Vacuum, cùm ego adessem, possidere non potuisti, tuum usu fecisse etiam nunc non potes: emptio nulla profertur: hæreditate tibi me uino mea pecunia uenire non potuit. relinquitur ergo, ut me uide meo fundo deieceris. Hæc exornatio plurimùm iuuabit coniecturales argumẽtationes, sed non erit tanquam in plerisque ut cùm uelimus, ea possimus uti. nam facere id non poterimus, nisi nobis ipsa negotij natura dabit facultatem. Dissolutio est, quæ, coniunctionibus uerborum è medio sublatis, separatis partibus effertur, hoc modo: Gere morem parenti, pare cognatis, obsequere amicis, obtempera legĩbus Item, Descende in integram defensionẽ, noli quicquam recusare, da seruos in quæstionem, stude uerum inuenire. Hoc genus & acrimoniam habet in se, & uehe

Marginal notes: Dubitatio. Expeditio. Dissolutio.

mentiſsimum eſt,& ad breuitatem accommodatum. Præciſio eſt,cum dictis quibuſdam reliquum, quod cœptum eſt dici,relinquitur in audientiũ iudicium ſic: Mihi tecum par certatio nõ eſt,ideo quòd populi R.me:nolo dicere,ne cui fortè arrogans uidear:te autẽ ſæpe ignominia dignũ putauit. Itẽ,Tu iſta nunc audes dicere,qui nuper alienæ domui? non auſim dicere, ne cum te digna dixero, me indignum quidpiam dixiſſe uidear. Hic atrocior tacita ſuſpicio;quam diſerta explanatio facta eſt. Cõcluſio eſt,quæ breui argumentatione ex ijs,quæ antè dicta ſunt,aut facta, conficit id, quod neceſſariò conſequatur,hoc modo:Quòd ſi Danais datum erat oraculum non poſſe capi Troiam an ſine Philoctetæ ſagittis, hæ autem nihil aliud fecerunt, niſi Alexandrum perculerunt: hunc extinguere,id nimirum capi fuit Troiam.

Præciſio.

Concluſio.

RESTANT etiã decẽ exornationes uerborũ, quas ic circo non uagè diſperſimus,ſed à ſuperioribus ſeparauimus,quòd omnes in uno genere poſitæ ſunt. nam earum omniũ hoc proprium eſt: ut ab uſitata uerborũ poteſtate recedatur,atq; in aliam rationem cum quadã uenuſtate oratio cõferatur. De quibus exornationibus Nominatio eſt prima,quæ nos admonet:ut cui rei nomẽ aut nõ ſit,aut ſatis idoneũ nõ ſit:eã noſmet idoneo uerbo nominemus,aut imitationis aut ſignificationis cauſſa. Imitationis hoc modo,ut maiores rudere,& uagire, & mugire,& murmurare,& ſibilare appellauerunt. Significandæ rei cauſſa,ſic:Poſtquã iſte in remp.fecit impetũ, fragor ciuitatis in primis eſt auditus. Hoc genere raro eſt utendũ,ne noui uerbi aſsiduitas odiũ pariat:ſed ſi cõmodè quis eo utatur et raro,nõ modo nõ offendet nouitate,

Exornationes uerborum.

Nominatio

ſed

Pronominatio. *sed etiam exornabit orationem.* Pronominatio *est, quæ sicuti cognomine quodam extraneo demonstrat id, quod suo nomine appellari non potest, ut si quis, cùm loquatur de Gracchis,* At non Africani nepotes, *inquiet, istiusmodi fuerunt.* Item, *si quis de aduersario dicat:* Videte nunc, *inquit,* iudices, *quemadmodum me,* Plagiosippus *iste tractarit.* Hoc *pacto non inornatè poterimus & in laudando, & in lædendo aut in corpore, aut in animo, aut in extraneis rebus dicere, sicuti cognomen, quod pro certo nomine collocamus.*

Denominatio. Denominatio *est, quæ à propinquis & finitimis rebus trahit orationem, qua poßit intelligi res, quæ non suo uocabulo sit appellata.* Id *aut ab inuentore conficitur, ut si quis de* Tarpeio *loquens, cùm* Capitolinum *nominet:* Aut *ab inuento, ut si quis pro* Libero *uinum, pro* Cerere *frugem appellet:* Aut *ab instrumento dominum, ut si quis* Macedonas *appellarit: hoc modo:* Non *tam citò* Sarisse *Græcia potitæ sunt.* Aut *idem* Gallos *significans dicat:* Nec *tam facilè ex* Italia *materis transalpina depulsa est.* Aut *id, quod fit ab eo, qui facit, ut si quis, cum bello uelit ostendere aliquid quempiam fecisse, dicat:* Mars *istud neceßariò te facere coegit.* Aut *si quod facit, ab eo, quod fit, ut cũ desidiosam artem dicemus, quia desidiosos facit; & frigus pigrum, quia pigros facit.* Ab *eo, quod continet, id, quod continetur, hoc modo denominabitur:* Armis Italia *non potest uinci. nec* Græcia *disciplinis: nam hic pro* Græcis *&* Italis, *quæ continent, notata sunt.* Ab *eo, quod continetur, id, quod cõtinet, ut si quis aurũ uel argentum, aut ebur nominet, cùm diuitias uelit nominare.* Harũ *omniũ denominationum magis in præcipiendo diuisio, quàm in*

quærendo difficilis inuentio est, ideo quod plena consuetudo est non modò poetarum & oratorum, sed etiam quotidiani sermonis, huiusmodi denominationum. Circuitio est oratio rem simplicem assumptam circunscribens elocutione hoc pacto: Scipionis prouidentia Carthaginis opes fregit. Nam hic: nisi ornandi ratio quædam esset habita, Scipio potuit & Carthago simpliciter appellari. Transgreßio est, quæ uerborum perturbat ordinē peruersione aut transiectione. Peruersione sic: Hoc uobis deos immortales arbitror dedisse uirtute pro uestra. Transiectione hoc modò: Instabilis in istum plurimum fortuna ualuit. Item omnes inuidiose eripuit tibi bene uiuēdi casus facultates. Huiusmodi transiectio, quæ rem nō reddit obscurā, multùm proderit ad continuationes, de quibus antè dictū est: in quibus oportet uerba sicuti ad poeticū in quendā extruere numerū, ut perfectè & perpolitißimè poßint esse absolutæ. Superlatio est oratio superans ueritatem alicuius augendi, minuendi ue caussa. Hæc sumitur separatim, aut cum cōparatione. Separatim sic: Quòd si concordiam retinebimus in ciuitate, imperij magnitudinem Solis ortu atq; occasu metiemur: Cum comparatione, aut à similitudine, aut à præstantia superlatio sumitur. A similitudine sic: Corpore niueum candorem, aspectu igneum ardorē assequebatur. A' præstantia hoc modo: Cuius ore sermo melle dulcior profluebat. Eodem genere hoc est: Tantus erat in armis splendor, ut Solis fulgor obscurio uideretur. Intellectio est cū res tota parua de parte cognoscitur, aut de toto pars. De parte totū sic intelligitur: Nō illæ te nuptiales tibiæ eius matrimonij cōmonebant? Nā

Circuitio. Transgreßio. Superlatio. Intellectio.

hic omnis sanctimonia nuptiarum, uno signo tibiarum intelligitur. De *toto pars, ut si quis ei, qui uestitum aut ornatum sumptuosum ostentet: dicat,* O*stentas mihi diuitias, & locupletes & copias iactas.* Ab *uno plura intelliguntur, hoc modo:* P*œno fuit* Hi*spanus auxilio, fuit immanis ille transalpinus, in* Italia *quoq; idem non nemo togatus, sensit.* A' *pluribus unum sic intelligitur:* A*trox calamitas pectora mœrore pulsabit: itaq; anhelans ex imis pulmonibus præ cura spiritus ducebatur.* Nã *in superioribus plure* Hi*spani, &* Galli, *& togati, & hic unum pectus & unus pulmo intelligitur: & erit illic diminutus numerus festiuitatis, hic adauctus grauitatis gratia.* Abu*sio est, quæ uerbo simili & propinquo pro certo et proprio abutitur; hoc modo:* V*ires* H*ominis breues sũt, aut parua statura, aut longũ in homine consiliũ, aut oratio magna, aut uti pauco sermone.* N*am hic facile est intellectu, finitima uerba rerum dißimilium, ratione abusionis esse traducta.* T*ranslatio est, cum uerbum in quandam rem transfertur ex alia re, quod propter similitudinem rectè uidetur posse transferri. ea utimur rei ante oculos ponendæ caussa, sic:* H*ic* I*taliam tumultus expergefecit terrore subito.* B*reuitatis caußa, sic:* R*ecens aduentus exercitus subitò ciuitatem extinxit.* O*bscænitatis uitandæ caussa, sic:* C*uius mater quotidianis nuptijs, delectatur.* A*ugendi caussa: sic:* N*ullius mæror, & calamitas istius explere inimicitias, & nefariam saturare crudelitatem potuit.* M*inuendi caussa, sic:* M*agno se prædicat auxilio fuisse, quia paululum in rebus difficillimis aspirauit.* O*rnandi caußa, sic:* A*liquando reip. rationes, quæ malitia nocentum exaruerunt,*

Abusio.

Translatio.

runt, uirtute optimatum reuirescunt. Translationẽ dicunt pudentem esse oportere, ut cum ratione in consimilem rẽ transeat; ne sine delectu temerè & cupidè uideatur in dissimilem transcurrisse. Permutatio est oratio aliud uerbis, aliud sententia demonstrans. Ea diuiditur in tres, partes similitudinẽ: argumentũ, contrarium. Per similitudinem sumitur, cum translationes una aut plures frequenter ponuntur à simplici ratione ductæ, sic: Nã cũ canes fungãtur officijs luporum, cuinam præsidio pecuaria credemus? Per argumentũ tractatur, cũ à persona, aut à loco, aut à re aliqua à similitudo augendi aut minuendi caussa ducitur: u si quis Drusum, Gracchum, Numitorem obsoletũ dicat. Ex contrario ducitur, sic ut si quis hominem prodigũ & luxuriosum illudens, parcum et diligentẽ appellet. Et in hoc postremo, quod ex contrario sumitur, & illo primo, quod à similitudine ducitur, per translationem argumento poterimus uti. Per similitudinem, sic: Quid ait hic rex atque Agamemnõ noster: siue ut crudelitas est, potius Atreus? Ex contrario, si quem impiũ, qui patrem uerberauerit, Aeneam uocemus, intemperantem & adulterũ, Hippolytũ nominemus. Hæc sunt ferè, quæ dicenda uidebantur de uerborum exornationibus. Nunc res ipsa monet, ut deinceps ad sententiarum exornationes transeamus.

Permutatio.

Exornationes sententiarum.

Distributio

DISTRIBVTIO est, cùm in plures res aut personas certas negotia quædam dispertiuntur, hoc modo: Qui uestrũ iudices nomẽ senatus diligit, hunc oderit necesse est: petulãtissimè enim semper iste oppugnauit senatũ. Qui equestrem locũ splendidissimũ cupit esse in ciuitate, is oportet istũ maximas pœnas dedisse uelit, ne* ista iste

ſua turpitudine ordini honeſtiſſimo maculę atque dede cori ſit. Qui parentes habetis, oſtendite iſtius ſupplicio uobis homines impios non placere. Quibus liberi ſunt, ſta uitę exemplum, quantæ pœnæ in ciuitate ſint hominibus huiuſmodi comparatæ. Item, Senatus officium eſt, conſilio ciuitatem iuuare. Magiſtratus officium eſt, opera & diligentia conſequi ſenatus uoluntatem. Populi officium eſt res optimas & homines idoneos maximè ſuis ſententijs eligere & probare. Accuſatoris officium eſt, inferre crimina: Defenſoris, diluere et propulſare. Teſtis eſt, dicere quæ ſcierit, aut audierit. Quæſitoris eſt, unumquenq; horũ & officio ſuo cõtinere. Quare, L. Caſſi, ſi teſtem, præterquam quod ſciat, aut audierit: argumentari, & coniectura proſequi patieris, ius accuſatoris cum iure teſtimonij commiſcebis, teſtis improbi cupiditatem confirmabis, reo duplicem defenſionem parabis. Eſt hæc exornatio copioſa. comprehendit enim breui multa, & ſuum cuiq; tribuens, officium

Licentia. *ſeparat, & res diuidit plures. Licentia eſt, cùm apud eos, quos aut uereri, aut metuere debemus, tamen aliquid pro iure noſtro dicimus, quod eos minimè offendat, aut quos hi diligunt, cùm in aliquo errato uerè reprehendi poſſe uideatur. hoc modo: Miramini Quirites, quòd ab omnibus ueſtræ rationes deſerãtur, quòd cauſſã ueſtram nemo ſuſcipiat, quòd ſe nemo ueſtri defenſorem profiteatur: id tribuite ueſtræ culpæ, atq; deſinite iſtud mirari. quid enim eſt, quare non omnes iſtam rem fugere ac uitare debeant? recordamini, quos habueritis defenſores, ſtudia eorum uobis ante oculos proponite: deinde omnium exitus conſiderate: tum uobis ueniet in*

mentem,

mentem, ut uerè dicam, negligentia uestra, siue ignauia potius, illos omnes ante oculos uestros trucidatos esse, inimicos eorū uestris suffragijs in amplissimum locum peruenisse. Item, Nam quid fuit iudices, quare in sententijs ferendis dubitaueritis, aut istum hominem nefarium ampliaueritis? non apertissimæ res erant crimini datæ? non omnes hæ testibus comprobatæ? non contrà tenuiter, & nugatoriè responsum? Hic uos ueriti estis, si primo cœtu condemnassetis, ne crudeles existimaremini. Dum eam uitastis uituperationem, quæ longè à uobis erat abfutura, eam inuenistis, ut timidi atque ignaui putaremini. Maximas & priuatas & publicas calamitates accepistis: cùm etiam maiores impendere uideantur, sedetis & oscitamini. Luce noctem, nocte lucem expectatis. Aliquid quotidie acerbi atq; incommodi nuntiatur, & eum, cuius opera uobis hæc accidunt, remoramini diutius et alitis, ac reip. perniciem retinetis, quoad potestis, in ciuitate. Eiusmodi licentia si nimium uidebitur acrimoniæ habere, multis mitigationibus lenietur: nam continuò aliquid huiusmodi licebit inferre: Hic ego uirtutem uestram quæro, sapientiam desidero, ueterem consuetudinem requiro, ut, quod erat commotum licentia, id laude mitigetur, ut altera res ab iracundia & molestia remoueat, altera res ab errato deterreat. Hæc res sicut in amicitia, ita in dicendo, si loco fit, maximè facit, ut & illi, qui audient, à culpa absint, & nos, qui dicimus, amici eorum, & ueritatis esse uideamur. Est autem quoddam genus licentiæ in dicendo, quod astutiore ratione comparatur: cùm aut ita obiurgamus eos, qui audiunt, quomodo ipsi se cupiūt obiurgari: aut id, quod scimus fa

*cilè omnes audituros,dicimus nos timere quomodo acci piāt:sed tamē ueritate cōmoueri, ut nihilo secius dicamus.*Horum amborū generū *exempla subijciemus.* Prio*ris,huiusmodi:* Nimium Quirites *animis estis simplicibus & mansuetis,nimium creditis unicuiq; existimatis unumquēq; eniti, ut perficiat quæ uobis pollicitus sit: erratis,& frustra falsa spe iam diu detinemini:stultitia uestra est,quia,quod erat in uestra potestate,ab alijs petere,quā ipsi sumere maluistis.*Posterioris *licentiæ hoc erit exēplū:*Mihi *cum isto,iudices,fuit amicitia,sed ista tamen amicitia, tametsi uereor quomodo accepturi sitis,uos me priuastis.quid ita?quia ut uobis essem probatus,eum.qui uos oppugnabat,inimicum,quàm amicū,habere malui.*Ergo *hæc exornatio,cui licentiæ nomen est, sicuti demonstrauimus,duplici ratione tractabitur:acrimonia,quæ si nimium fuerit aspera, mitigabitur laude, & assimulatione:de qua superius diximus: quæ non indiget mitigationis:propterea quòd imitatur licentiam,*

Diminutio. *& sua sponte ad animū auditoris se accōmodat.*Diminu*tio est,cū aliqđ esse in nobis aut in iis,quos defendimus, aut natura,aut fortuna,aut industria dicemus egregiū: quod, ne qua significetur arrogans ostentatio, diminuitur,& attenuatur ratione:hoc modo:*Nam *hoc pro meo iure, iudices, dico me labore, & industria curasse, ut disciplinam militarem non in postremis tenerem* Hic *si quis dixisset,ut optimè tenerem, tametsi uerè dixisset, tamen arrogans uisus esset: nunc & ad inuidiam uitandā,& ad laudem comparandam satis dictum est.* Item, *Vtrum igitur auaritiæ caussa, aut egestatis accessit ad maleficiū?* A *uaritiæ?at largissimus fuit in amicos,q; signum*

gnum liberalitatis est, quæ contraria auaritiæ est. Egestatis? at huic quidem pater, nolo nimium dicere, non tenuissimum patrimonium reliquit. Hic quoque uitatum est, ne magnum aut maximum diceretur. Hoc igitur in nostris, aut eorum, quos defendemus; egregijs commodis proferendis obseruabimus. nam eiusmodi res & inuidiam contrahunt in uita, & odium in oratione; si inconsideratè tractes. Quare quemadmodum ratione in uiuendo fugitur inuidia, sic in dicẽdo consilio uitatur odium.

Descriptio. Descriptio nominatur, quæ rerum consequentium continet perspicuam & dilucidam cum grauitate, expositionem, hoc modo: Quòd si istum, iudices, uestris sententijs liberaueritis, statim sicut è cauea leo missus, aut aliqua teterrima bellua soluta ex catenis uolitabit, & uagabitur in foro, acuens dẽtes multos in cuiusque fortunas, in omnes amicos atq; inimicos, notos atque ignotos incursans, aliorum famam de peculans, aliorum caput oppugnans, aliorum domum ac omnem familiam perfringens, remp. funditus labefactans. Quare iudices eijcite eũ de ciuitate, libertate omnes formidine, uobisq; ipsis consulite. nam si istũ impunitum dimiseritis; nosmet ipsos: mihi credite; feram & truculentam bestiam iudices immiseritis. Item, Nam si de hoc iudices grauem sententiam tuleritis; uno iudicio simul multos iugulaueritis. grandis natu parẽs, cuius spes senectutis omnis in huius adolescentia posita est, quare uelit in uita manere, non habebit: filij parui priuati patris auxilio ludibrio. et despectui paternis inimicis erunt oppositi: tota domus huius indigna concidet calamitate: at inimici statim sanguinolenta palma crudelissima uictoria potiti

insultabunt, in horum miserias superbi re simul: et uerbis inuehentur. Item, *Nam neminem uestrum fugit, Quirites, capta urbe, quæ miseriæ consequi soleant: arma qui contra tulerint, statim crudelissimè trucidantur: ceteri, qui possunt per ætatem & uires laborem ferre, rapiuntur in seruitutem: qui non possunt, uita priuantur: uno deniq;, atq; eodem tempore domus hostili flagrat incendio: & quos natura aut uoluntas necessitudine aut beneuolentia coniunxerit, distrahuntur: liberi partim è gremijs parentum diripiuntur, partim in sinu iugulantur, partim ante pedes constuprantur. nemo iudices est, qui posit satis rem consequi uerbis, nec referre oratione magnitudinem calamitatis.* Hoc genere exornationis, *uel indignatio, uel misericordia potest commoueri; cùm res consequentes comprehensæ uniuersæ perspicua breuiter exprimuntur oratione.* Diuisio *est, quæ rem summouens à re, utranq; absoluit ratione subiecta, hoc modo:* Cur *ego nunc tibi quicquam obijciā? si probus es, non meruisti: sin improbus, non commoueris.* Item, Quid *nunc ego de meis proprijs meritis prædicem? si meministis, obtundam: sin obliti estis, cùm re nihil egerim, quid est: quod uerbis proficere posim?* Itē, Duæ *res sunt, quæ possunt homines ad turpe compendium commouere, inopia atq; auaritia: te auarum in fraterna diuisione cognouimus, inopem atq; agentem nunc uidemus: qui potes igitur ostendere caussa maleficij nō fuisse? inter hāc diuisionem, & illam, quæ de partibus orationis tertia est, de qua in libro primo diximus secūdum narrationem: hoc interest:* Illa *diuidit p enumerationē, aut per expositionem, quibus de rebus in tota oratione disputatio futura sit:*

Diuisio.

sit:hæc se statim explicat, & breui duabus, aut pluribus partibus subijciens rationes, exornat orationem. Frequentatio est, cùm res in tota caussa dispersæ coguntur unum in locum, quò grauior, aut acrior, aut criminosior oratio sit: hoc pacto: A quo tandem abest iste uitio? quid est iudices, cur uelitis eum liberare? suæ pudicitiæ proditor est, insidiator alienæ, cupidus, intemperans, petulans, superbus, impius in parẽtes, ingratus in amicos, infestus in cognatos, in superiores cõtumax, in æquos & pares fastidiosus, in inferiores crudelis, deniq; in omnes intolerabilis. Eiusdem generis est illa frequentatio, quæ plurimum coniecturalibus caußis opitulatur, cùm suspiciones, quæ seperatim dictæ, minutæ & infirmæ erant, unum in locum coactæ rem uidentur perspicuam facere, non suspiciosam hoc pacto: Nolite igitur iudices: nolite ea, quæ dixi, separatim spectare: sed omnia colligite, & conferte in unum. Si & commodum ad istum ex illius morte ueniebat, & uita hominis est turpißima, animus auarißimus, fortuna familiaris rei attenuatißima, & res ista bono nemini præter istum fuit, neq; alius quisquam æquè commodè, neq; iste cõmodioribus alijs rationibus facere potuit: neq; præteritum quicquam est ab isto, quod opus fuerit ad maleficium: neq; factum, quod opus non fuerit: & cùm locus idoneus maximè quæsitus, tum occasio aggrediendi cõmoda, tempus adeundi opportunißimum, spatium conficiendi longißimũ sumptum est, non sine maxima occultandi & perficiendi maleficij spe: et præterea antè, quã occisus homo is est, iste uisus est in eo loco, in quo est occisio facta, solus. Paulò pòst in ipso loco maleficij, uox

Frequentatio.

illius, qui occidebatur, audita est: deinde post occisionem istum multa nocte domum redijsse constat postera die titubanter & inconstanter de occisione illius locutum: (hæc partim testimonijs, partim quæstionibus & argumentis omnia comprobantur, & rumore populi, quem ex argumentis natum, necesse est esse uerum) Vestrũ, iu*dices, est his in unum locũ collatis, certam sumere scientiam, non suspicionem maleficij.* Nam *unum aliquid aut alterum potest in istum casu cecidisse suspiciosè, ut omnia inter se à primo ad postremum coueniant malefi cia, necesse est casu nõ posse fieri.* Vehemẽs *est hæc exornatio, & in coniecturali constitutione caussæ fermè semper necessaria, et in ceteris generibus caussarum, & in omni oratione adhibenda nonnunquam.* Expoli*tio est, cùm in eodem loco manemus, & aliud atque aliud dicere uidemur.* Ea *dupliciter fit, si aut eandem planè dicimus, rem aut de eadem re.* Eadem *rem dicimus non eodem modo: nam id quidem obtundere auditorem est, non rem expolire, sed commutare.* Commutabimus *tripliciter, uerbis, pronuntiando, tractando.* Verbis *commutabimus, cum, re semel dicta, iterum aut sæpius alijs uerbis, quæ idem ualeant, eadem res proferetur, hoc modo:* Nullum *tantum est periculum, quod sapiẽs pro salute patriæ uitandũ arbitretur.* Cùm *agetur incolumitas perpetua ciuitatis, qui bonis erit rationibus præditus, profecto nullum uitæ discrimen sibi pro fortunis reip. fugiendum putabit: & erit in ea sententia semper, ut pro patria studiose quamuis in magnam descendat uitæ dimicationem.* Pronuntiando *commutabimus, si tũ in sermone, tũ in acrimonia, tũ in alio atq; alio genere uocis*

Expolitio

atque gestus, eadem uerbis commutando, pronuntiatione quoq; uehementius immutabimus. Hoc neq; commodiſsime *scribi potest, neque parum est apertum: quare non eget exempli.* Tertium *genus est commutationis, quod tractando conficitur, si sentẽtiam traijciemus, aut ad sermocinationem, aut ad exuscitationem;* Sermocinatio *est, de qua planius paulò pòst suo loco dicemus.* Nunc *breuiter, ad hanc rem quod satis sit, attingemus, in qua constituetur alicuius personæ oratio accomodata ad dignitatem, hoc modo, ut quò facilius res cognosci poßit, ne ab eadẽ sententia recedamus:* Sapiens, *qui omnia reip. causa suscipienda pericula putabit, sæpe ipse secũ loquitur:* Nõ *mihi soli, sed etiã atq; adeò multò potius natus sũ patriæ: uita, quæ fato debetur saluti patriæ potißimùm soluatur.* Aluit *hæc me tutè atque honestè produxit usque ad hanc ætatem, munijt, meas rationes bonis legibus optimis moribus, honestißimis disciplinis.* Quid *est, qđ à me satis ei persolui poßit unde hæc accepta sũt?* Quia *hæc loquitur secum sapiens, sæpe ego in periculis reip. nullum ipse periculum fugi.* Item *mutatur res tractando, si traducitur ad exuscitationem, cùm & nos commoti dicere uideamur, & auditoris animum commouemus, sic:* Quis *est tã tenui cogitatione præditus, cuius animus tantis angustijs inuidiæ continetur, qui non hunc hominem studiosißimè laudet, & sapientißimum iudicet? qui pro salute patriæ, pro incolumitate ciuitatis, pro reip. fortunis, quamuis magnum atque atrox periculum studiosè suscipiat, & libenter subeat?* Equidem *hunc hominem magis cupio satis laudare, quam poßum, idemq; hoc certò scio uobis omnibus usu uenire.*

Eadem res igitur his tribus in dicendo commutabitur rebus, uerbis, pronuntiando, tractando: sed tractando dupliciter, sermocinatione & excusatione. Sed de eadem re cùm dicemus, pluribus utemur commutationibus. Nam cùm rem simpliciter pronuntiauerimus, rationem poterimus subijcere. Deinde duplicem, uel sine rationibus, uel cum rationibus pronuntiare sententiam. Deinde afferre contrarium. de quibus omnibus diximus in uerborum exornationibus. Deinde simile & exemplum, de quo suo loco plura dicemus. Deinde conclusionem, de qua in secundo libro, quæ opus fuerunt, diximus, demonstrantes argumentationem quemadmodum concludere oporteat; in hoc libro docuimus, cuiusmodi esset exornatio uerbi, cui conclusioni nomen est. Ergo huiusmodi uehementer ornata poterit esse expolitio, quæ constabit ex frequentibus uerborum exornationibus & sententiarum. Hoc modo igitur septem partibus tractabitur: sed ab eiusdem sententiæ non recedamus exemplo, ut scire possis quàm facilè præceptione rhetorica res simplex multiplici ratione tractetur. Sapiens nullum pro repub. periculum uitabit, ideo quòd sæpe fit, ut cùm pro rep. perire noluerit, necessario cũ rep. pareat. Et quoniam sunt omnia commoda à patria accepta, nullum incõmodum pro patria graue putandum est. Ergo qui fugiunt id periculum, quod pro rep. subeundum est, stultè faciũt. nam neq; effugere incommoda possunt, & ingrati in ciuitatem reperiuntur. at qui patriæ pericula suo periculo expetunt, hi sapientes putandi sunt, cùm & eum quem debent, honorem reip. reddunt, & pro multis perire malunt, quàm cum multis. Etenim uehementer

est iniquum, uitam, quam à natura acceptam propter patriam conseruaueris, naturæ, cùm cogat, reddere; patriæ, cùm roget, non dare: & cùm poßis cum summa uirtute & honore pro patria interire, malle per dedecus et ignauium uiuere: & cùm pro amicis & parentibus & ceteris necessariis adire periculum uelis, pro republica, in qua & hoc illud sanctißimum nomen patriæ continetur, nolle in discrimen uenire, itaque uti contemnendus est, qui in nauigãdo se, quàm nauim, mauult incolumem: ita uituperandus, qui in reip. discrimine, suæ plus quàm communi saluti consulit. naue enim fracta multi incolumes fuerunt, ex naufrago patriæ saluus nemo potest enatare. quod mihi bene uidetur Decius *intellexisse, qui se deuouisse dicitur, & pro legionibus in hostes immisisse medios. amisit uitam, at non perdidit: re enim uilißima & parua maximam redemit: dedit uitam, accepit patriam: amisit animam, potitus est gloria; quæ cum summa laude prodita uetustati quotidie magis enitescit:* Quòd *si pro reip. debere accedere ad periculum & ratione demonstratum est, & exemplo comprobatum; ij sapientes sunt existimandi, qui nullum pro salute patriæ periculum uitant.* In *his igitur generibus expolitio uersantur: de qua producti sumus, ut plura diceremus, quòd non modò cum caussam dicimus, adiuuat, & exornat orationem: sed multò maximè per eam exercemur ad elocutionis facultatem.* Quare *conueniet extra caussam in exercendo rationes adhibere expolitionis; in dicendo uti, cùm exornabimus argumentationem: de qua diximus in libro secundo.* Commoratio *est, cùm in loco firmißimo, quo tota caussa continetur, ma-* **Commoratio.**

netur

netur diutius; & eodē sæpius reditur, hac ut maximè cō uenit: & id est oratoris boni maximè propriam, non.n. datur auditori potestas animum de re firmißima dimouendi. Huic exemplum satis idoneum subijci non potuit propterea quòd hic locus non est è tota caussa separatus, sicut membrum aliquod, sed tanquam sanguis, perfusus est per totum corpus orationis. Contentio est, per quam contraria referuntur. Ea est in uerborum exornationibus, ut antè docuimus, eiusmodi: Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem præbes. In sententiarum, huiusmodi: Vos huius in commodis lugetis: iste reipub. calamitate lætatur. Vos uestris fortunis diffiditis, iste solus suis eò magis confidit. Inter hæc duo contentionum genera hoc interest: illud ex uerbis celeriter relatis constat, hic sententiæ contrariæ ex comparatione referantur oportet. Similitudo est oratio traducens ad rem quampiam aliquid ex re dispari simile. Ea sumitur aut ornandi caussa, aut probandi, aut apertius dicendi, aut ante oculos ponendi. Quo modo igitur quattuor de caussis sumitur, ita quattuor modis dicitur per contrarium, per negationē per breuitatē, per collationem. Ad unamquanque sumendæ caussam similitudinis accommodabimus singulos modos pronuntiandi. Ornandi caussa sumitur per cōtrarium, sic. Non enim quemadmodum in palæstra qui tedas cādentes accipit, celerior est in cursu continuo, quàm ille, qui tradit; ita melior imperator nouus, qui accipit exercitum, quàm ille, qui decedit, propterea quòd defatigatus cursor integro facem, hic peritus imperator imperito exercitum tradit. Hoc sine simili satis planè, & perspicuè, & probabiliter dici potuit,

Contentio.

Similitudo.

Per contrarium.

tuit,hoc modo: Dicitur minus bonos imperatores à me lioribus exercitum accipere solere. Sed ornandi caussa simile sumptũ est,ut orationi dignitas quædam compararetur. Dictum est autem per contrarium nam tunc similitudo sumitur per contrarium,cũ ei rei,quam nos probamus,aliquam rem negamus esse similem,ut paulò ante ; cùm de cursoribus differebamus. Per negationem dicetur probandi caussa, hoc modo : Neque equus indomitus, quamuis natura bene compositus sit, idoneus potest esse ad eas utilitates, & aptus quæ desiderantur ab equo : neque homo indoctus, quamuis sit ingeniosus, ad uirtutem potest peruenire. Hoc probabilius factum est,quod magis est uerisimile, non posse uirtutem sine doctrina comparari; quoniam nec equus quidem indomitus idoneus poßit esse : ergo sumptum est probandi caussa. Dictum est autem per negationem : id enim perspicuũ est de primo similitudinis uerbo. Aperti u dicẽdi caussa similitudo dicitur per breuitatem,hoc modo : In amicitia gerenda, sicut in certamine currendi non ita conuenit exerceri,ut; quoad necesse, sit peruenire posßis;sed ut productus studio, & uiribus ultrà facilè procurras. Nam hoc simile est,ut apertius intelligatur,mala ratione facere qui reprehẽdãt eos,qui uerbi caussa post mortem amici liberos eius custodiant : propterea q; in cursore tantum uelocitatis esse oporteat, ut efferatur usq; ad finem:in amico tantum beneuolentiæ studium, ut ultra quàm amicus sentire poßit,procurrat amicitiæ studio. Dictum autem simile est per breuitatem. non enim ita ut in ceteris rebus res ab re separata est, sed utræq; res coniunctè & confuse pronuntiatæ. Ante oculos

Per negationem.

Per breuitatem.

Per collationem. los ponendi negotij caussa sumetur similitudo per collationem, sic: Vti citharœdus, cùm prodierit optimè uestitus, palla inaurata indutus, cũ chlamyde purpurea coloribus uarijs intexta, & cum corona aurea magnis fulgentibus gemmis illuminata, citharam tenens exornatissimã, auro & ebore distinctam, ipse præterea forma & specie sit, & statura opposita ad dignitatem, si, cùm magnam populo commouerit his rebus expectationem, repentè silentio facto uocem emittat acerbissimam cum turpissimo corporis motu: quò melius ornatus, & magis fuerit expectatus, eò magis derisus & cõtemptus eijcitur: ita si quis in excelso loco, & in magnis ac locupletibus copijs collocatus, fortunæ muneribus, & naturæ cõmodis omnibus abũdabit, si uirtutis & artium, quæ uirtutis magistræ sunt, egebit: quò magis ceteris rebus erit copiosus, & illustris, & expectatus, eò uehemẽtius derisus, & cõtemptus ex omni cõuentu bonorũ eijcietur. Hoc simile exornatione utriusq; rei, & alterius inscitia artificij, alterius stultitia simili ratione collata, sub aspectu omniũ rem subiecit. Dictum autẽ est per collationem: propterea quòd proposita similitudine, paria sunt omnia relata. In similibus obseruare oportet diligẽter, ut cùm rẽ afferamus similem, cuius rei caussa similitudinem attulerimus, uerba quoque ad similitudinem habeamus accommodata. id est huiusmodi: Ita ut hirundines æstiuo tempore præstò sunt, frigore pulsæ recedunt: ex eadẽ similitudine non per translationem uerba sumimus: ita falsi amici sereno uitæ tempore præstò sunt, simul atque hyemem fortunæ uiderint, deuolant omnes. Sed inuentio similium facilis erit, si

quis sibi omnes res animatas & in animatas, mutas & loquentes, feras & mansuetas: terrestes & cælestes et maritimas, artificio, casu, natura comparatas, usitatas, at que inusitatas, frequenter ante oculos poterit ponere, & ex his aliquam uenari similitudinrm, quæ aut ornare, aut docere, aut apertiorem rem facere, aut ponere ante oculos posit. non enim res tota toti rei necesse est similis sit; sed ad ipsum, ad quod cõferetur, similitudinẽ habeat, oportet. Exemplum est alicuius facti, aut dicti præteriti cum certi auctoris nomine proposito. id sumitur ijsdem de caussis, quibus similitudo. Rem ornatiorẽ facit, cùm nullius rei nisi dignitatis caussa sumitur: Apertiorem, cum id, quod sit obscurius, magis dilucidum reddit: Probabiliorem. cùm magis uerisimilem facit. ante oculos ponit, cùm exprimit omnia per spicuè, ut res dicta propè manu tentari posit. Vniuscuiusq; generis singula subiecißemus exẽpla, nisi exem plũ quod genus esset, in expolitione demonstrassemus, & caussas sumendi in similitudine aperuissemus: quare noluimus, neque pauca, quò minus intelligeretur, neque re intellecta, plura conscribere. Imago est forme cũ forma cum quadam similitudine collatio. Hæc sumitur aut laudis, aut uituperationis caussa. Laudis caussa, sic: Ibãt in præliũ corpore tauri ualidißimi, impetu leonis acerrimi similes. Vituperationis, ut in odium, aut in inuidiã, aut in contẽptionẽ adducat. Vt in odiũ: hoc modo: Iste quotidie per foriũ mediũ, tanquã iubatus draco serpit, aspectu uenenato, spiritu rabido, circũspectãs huc et illuc, si quem reperiat, cui aliquid mali faucibus afflare, quem ore attingere, dẽtibus insecare, lingua aspergere posit. Exẽplum. Imago.

Vt in

Vt in inuidiam adducat, hoc modo: Iste, qui diuitias suas iactat, sicut gallus è Phrygia aut ariolus quispiam depressus, & oneratus auro clamat, & deierat. Vt in contẽptionem adducat, sic: Iste, qui tanquam cochlea abscondens, retentat sese tacitus, quò sit tutus, comeditur cum domo sua, & aufertur. Effictio. *Effictio est, cùm exprimitur & effingitur uerbis corporis cuiuspiam forma, quod satis sit ad intelligendum, hoc modo:* Hunc dico iudices *rubrum, breuem, incuruum, canum subcrispum, cæsium, cui sanè magna est in mento cicatrix, si quo modo potest uobis in memoriam redire.* Habet hæc exornatio cùm *utilitatem, si quẽ uelis ostendere, tum uenustatẽ, si breuiter et dilucidè facta est.* Notatio. Notatio *est, cũ alicuius natura certis describitur signis, quæ, sicuti notæ quædã, naturæ sunt attributa.* Vt *si uelis nõ diuitem, sed ostentatorem pecuniosum describere,* Iste, *inquies, iudices, qui, se dici diuitẽ, putat esse præclarum, primum nunc uidete, quo uultu uos intueatur: non'ne uobis uidetur dicere,* Darẽ, *si mihi molesti non essetis? cùm uerò sinistra mentum subleuat, existimat se gemmæ nitore, & auri splendore aspectus omnium perstringere.* Cùm *puerum respicit hunc unum, quem ego noui, uos non arbitror nouisse, alio nomine appellat, deinde alio atq; alio.* Heus *tu inquit, ueni Sannio; ne quid isti barbari perturbent, ut ignoti, qui audiunt, unum putent eligi de multis. ei dicit in aurem, aut ut domi lectuli sternantur, aut ab auunculo rogetur* Aethiops, *qui ad balneas ueniat, aut* Asturconi *locus ante ostium suum detur, aut aliquid fragile falsæ choragium gloriæ comparetur.* Deinde *exclamat, ut omnes audiant:* Videto, *ut diligenter enumeretur, si potest*

test ante noctem. Puer, qui iam bene hominis naturam nouit, tu illo plures mittas oportet, inquit, si hodie uis trãsnumerari. Age, inquit, duc tecum Libanum & Sosiam. Sanè. Deinde casu ueniunt hospites hominis, qui istũ splendidè, dum peregrinaretur, receperunt, ex ea re homo hercle sanè conturbatur, sed tamen à uitio naturæ non recedit. Bene, inquit, facitis, cũ uenitis: sed rectius fecissetis, si ad me domum recta abijssetis. Id fecissemus, inquiũt illi, si domum nouissemus. At istud quidem facile fuit undelibet inuenire. uerùm ite mecum. sequuntur illi. sermo interea huius consumitur omnis in ostentatione. quærit; in agris cuiusmodi frumenta sint? negat se, quia uillæ incensæ sint, accedere posse, nec ædificare etiam nunc audere: tametsi in Tusculano quidem cœpi insanire, & in ijsdem fundamentis ædificare. Dum hæc loquitur, uenit in ædes quasdam, in quibus sodalitiũ erat eodem die futurum, quo iste pro notitia domini ædium ingreditur cum hospitibus. Hic, inquit, habito: perspici argentum, quod erat expositum, uisit tricliniũ stratum, probat, accedit seruulus, dicit homini clarè, dominum iam uenturum, si uelit exire. Ita'ne, inquit? Eamus hospites, frater uenit ex Salerno, ego illi obuiã pergam: uos huc decima uenitote. hospites discedunt. iste se raptim domum suam conijcit: illi decima, quò iesserat, ueniunt: quærunt hunc, reperiunt, domus cuia sit: in diuersoriũ derisi conferunt sese uident hominem postera die, narrant, expostulant, accusant. ait iste eos similitudine loci deceptos, angiportu toto deerrasse, cõtra ualetudinem suam se ad multam noctem expectasse. Sannioni puero negotiũ dederat, ut uasa, uestimẽta, pueros corro

ille: Quin illum mihi datis, ac uos auribus meis opplorare desinitis, non daibit. Illi nuntiantur interea uenisse istum, & clamore maximo mortem minari. Quod simul ut audiuit, Heus, inquit, Gorgia pedissequa puerorum, absconde pueros, defende, fac ut incolumes ad adolescentiam perducas. Vix hæc dixerat, cum ecce iste præsto, Sedes, inquit, audax? non uox mea tibi uitam ademit? exple inimicitias meas, & iracundiam satura tuo sanguine. Ille cum magno spiritu, Metuebam, inquit, ne plane uictus essem: nunc uide in iudicio mecum contendere non uis, ubi separari turpissimum est, superare pulcherrimum: interficere me uis: occidar equidem, sed uictus non peribo. At ille, In extremo uitæ tempore etiam setentiose loqueris, neq; ei, quem uides dominari, uis supplicare? tum mulier, Imo quidem iste rogat & supplicat: sed tu quæso commouere, & tu per deos, inquit, hunc amplexare. dominus est, uicit hic te, uince tu nunc animum. Cur non desinis, inquit, uxor loqui, quæ me digna non sunt? tace, & quæ curanda sunt, cura: tu cessas mihi uitam, tibi omnem bene uiuendi spem mea morte eripere? Iste mulierem repulit ab se lamentantem, illi nescio quid incipienti dicere, quod dignum uidelicet illius uirtute esset, gladium in latere defixit. Puto in hoc exemplo datos esse unicuiq; sermones ad dignitatem accommodatos, quod oportet in hoc genere obseruare. Sunt item sermocinationes consequentes hoc genus: Nam quid putamus illos dicturos, si hoc iudicaueritis? non ne hac omnes utentur oratione? deinde subiicere sermonem. Conformatio est, cum aliqua, quæ non adest, persona confingitur quasi adsit,

Conformatio.

adsit, aut cùm res muta, aut informis fit eloquens, & formata, & ei oratio attribuitur ad dignitatem accommodata, aut actio quædam, hoc pacto: Quòd si nunc hæc urbs inuictissima uocem emitat, non hoc pacto loquatur? Ego illa plurimis trophæis ornata, triumphis ditata certissimis, clarissimis locupletata uictorijs, nunc uestris seditionibus, ò ciues, uexor. quam dolis maliciosa Carthago, uiribus probata Numantia, disciplinis erudita Corinthus labefactare non potuit, eam patiemini nūc ab homunculis deterrimis proteri atq; conculcari? Item, Quòd si nunc L. ille Brutus reuiuiscat, & hic ante pedes uestros adsit, non hac utetur oratione? Ego reges ieci, uos tyrannos introducitis: ego libertatem, quæ non erat, peperi; uos partam seruare non uultis: ego capitis mei periculo patriam liberaui; uos liberi sine periculo esse non curatis. Hæc confirmatio, licèt in plures res mutas atq; inanimatas transferatur, proficit plurimum in amplificationis partibus & commiseratione. Significatio est, quæ plus in suspicione relinquit, quàm positum est in oratione. ea fit per exuperationem, ambiguum: consequentiam, abscisionem, similitudinem. Per exuperationem, cùm plus dictum est, quàm patitur ueritas, augēdæ suspicionis caussa, sic: Hic de tanto patrimonio tam citò testā, qua sibi petat ignē, non reliquit. Per ambiguum, cùm uerbum potest in duas plures ue sententias accipi, sed accipitur in eam partē, quam uult is, qui dixit: ut de eo si dicas, qui multas hæreditates adierit, Prospice tu, qui plurimum cernis. Ambigua quemadmodum uitanda sunt, quæ obscuram reddunt orationem; ita hæc consequenda, quæ conficiūt huiusmodi

Significatio.

iusmodi

iusmodi significationem. Ea reperientur facilè, si nouerimus & animaduerterimus uerborum ancipites aut multiplices potestates. Per consequentiam significatio fit, cum res, quae sequuntur aliquam rem, dicuntur, ex quibus tota res relinquetur in suspicione, ut si salsamentarij filio dicas: Quiesce tu, cuius pater cubito se emungere solebat. Per abscisionem, si cum incipimus aliquid dicere, praecidimus, & ex eo, quod iam diximus, satis relinquitur suspicionis, sic: Qui ista forma & aetate nuper alienae domui, nolo plura dicere. Per similitudinem, cum aliqua re simili allata, nihil amplius dicimus, sed ex ea significamus quid sentiamus, hoc modo: Noli Saturnine nimium populi frequentia fretus esse: inulti iacent Gracchi. Haec exornatio plurimum festiuitatis habet interdum & dignitatis. sinit enim quiddam tacito oratore ipsum auditorem suspicari. Breuitas est res ipsis tantummodo uerbis necessarijs expedita, hoc modo: Lemnum praeteriens cepit, inde Tarsi praesidium reliquit, pòst urbem in Bithynia sustulit, inde pulsus in Hellespõtum, statim potitur Abydo. Item, Modò cõsul, quondam tribunus, deinde primus erat ciuitatis. Item, Tum proficiscitur in Asiam, deinde exul, & hostis est dictus, pòst Imperator, postremò consul factus est. Habet paucis comprehensa breuitas, multarum rerum expeditionem. quare adhibenda saepe est, cùm aut res non egent longae orationis, aut tempus non sinit commorari. Demonstratio est, cùm ita res uerbis exprimitur, ut geri negotium, & res ante oculos esse uideatur. id fieri poterint, si quae antè & pòst, & in ipsa re facta erunt, comprehendemus, aut à rebus consequentibus, aut

Consequentia.

Breuitas.

Demõstratio.

nosmet ipsi nobis instemus; res enim communis agitur, ut frequenter & assiduè consequamur artis rationem studio & exercitatione: quod alij cum molestia tribus de caussis maximè faciunt: aut si cum quibus libenter exerceantur, non habent: aut si sibi diffidiunt: aut si nesciunt quam uitam sequi debeant, quæ à nobis absunt omnes difficultates. nam & simul libenter exercemur propter amicitiam, cuius initium cognatio fecit, cetera philosophiæ ratio confirmauit: et nobis non diffidimus, propterea quòd & aliquantulum processimus: & alia meliora sunt, quæ multo intentius petimus in uita, ut etiam si nō peruenerimus in dicēdo, quò uolumus, parua pars uitæ perfectissimæ desideretur: et uiam, quam sequamur, habemus: propterea quòd in his libris nihil præteritum est rhetoricæ præceptionis. Demonstratum est enim, quo modo res in omnibus generibus caussarum inueniri oporteat. Dictum est, quo pacto eas disponere conueniat. Traditum est, qua ratione esset pronuntiandum. Præceptum est, qua uia meminisse possemus. Demonstratum est, quibus modis perfecta elocutio comparetur. Quæ si sequamur, acutè & citò reperiemus, distinctè & ordinatè disponemus, grauiter et uenustè pronuntiabimus, firmè & perpetuò meminerimus, ornatè & suauiter eloquemur. Ergo in arte rhetorica nihil est amplius, hæc omnia adipiscemur, si rationes præceptionis diligentia consequemur & exercitatione.

M. T. CICERONIS
DE INVENTIONE
LIBER PRIMUS.

SAEPE & multum hoc mecum cogitaui, boni'ne an mali plus attulerit hominibus, & ciuitatibus copia dicendi, ac summũ eloquentiæ studium. nam & cum nostræ reip. deterimenta considero, & maximarum ciuitatum ueteres animo calamitates colligo; non minimam uideo per disertißimos homines inuectam esse partem incommodorũ. cum autem res ab nostra memoria propter uetustatem remotas ex literarum monumentis repetere instituo; multas urbes constitutas, plurima bella restincta, firmißimas societates, sanctißimas amicitias intelligo cum animi ratione, tum facilius eloquentia comparatas. Ac me quidem diu cogitantem ratio ipsa in hanc potißimum sententiam ducit, ut existimen sapientiam sine eloquentia parum prodesse ciuitatibus, eloquentiam uerò sine sapientia nimium obesse plerunq; prodesse nunquã. quare si quis, omißis rectißimis atq; honestißimis studijs rationis & officij, consumit omnem operam in exercitatione dicendi; is inutilis sibi, perniciosus patriæ ciuis alitur: qui uerò ita sese armat eloquentia, ut nõ oppugnare cõmoda patriæ, sed pro his pugnare poßit; is mihi uir & suis & publicis rationibus utilißimus, atq; amicißimus

Copia dicendi.

Sapientia sine elo-

ciuis

tius fore uidetur. Ac si uolumus huius rei, quæ uocatur eloquẽtia, siue artis, siue studij, siue exercitationis cuiusdã, siue facultatis à natura profectæ considerare principiũ; reperiemus id ex honestißimis caußis natum, atq; optimis rationibus profectum. nam fuit quoddam tempus: cùm in agris homines paßim bestiarum more uagabantur, & sibi uictu ferino uita propagabant; nec *ratione animi quicquam, sed pleraque uiribus corporis administrabant. non dum diuinæ religionis, non humani officij ratio colebatur: nemo legitimas uiderat nuptias, non certos quisquam inspexera liberos: non ius æquabile, quid utilitatis haberet, acceperat. ita propter errorẽ atq; inscitiam, cæca ac temeraria dominatrix animi cupiditas ad se explendam uiribus corporis abutebatur pernicioßißimis satellitibus. quo tempore quidam, magnus uidelicet uir & sapiens, cognoui quæ materia esset, & quanta & maximas res opportunitas in animis inesset hominum, si quis eã posset elicere, & præcipiendo meliorem reddere: qui dispersos homines in agris, & in tectis syluestribus abditos ratione quadam compulit in unum locum, & congregauit; & eos in unamquanque rem inducens utilem atq; honestam, primò propter insolentiam reclamantes, deinde propter rationem atque orationem studiosius audientes, ex feris & immanibus, mites reddidit & mansuetos ac mihi quidem uidetur hoc nec tacita, nec inops dicendi sapientia perficere potuisse, ut homines à consuetudine subitò conuerteret, & ad diuersas uitæ rationes traduceret. Age uerò, urbibus constitutis, ut fidem colere, & iustitiam retinere discerent, & alijs parere sua uoluntate consuescerent

*rationi.

 rent

quentiam comparasset, fiebat ut & multitudinis, & suo iudicio dignus, qui remp. gerret, uideretur. hinc nimirum non in iniuria, cùm ad gubernacula reip. temerarij atque audaces homines accesserant, maxima ac miserrima naufragia fiebant. quibus rebus tantum odij atque inuidiæ suscepit eloquentia, ut homines ingeniosissimi, quasi ex aliqua turbida tempestate in portum, sic ex seditiosa ac tumultuosa uita se in studium aliquod traderent quietum. quare mihi uidentur postea cetera studia recta atque honesta per otium concelebrata ab optimis enituisse; hoc uerò à plerisq; eorum desertum obsoluisse eo tempore, quo multò uehementius erat retinendum, & studiosius adaugendum. nam quò indignius rem honestissimam & rectissimam uiolabat stultorum & improborum temeritas & audacia summo cum reip. detrimento, eò studiosius & illis resistendum fuit, & reip. consulendum. quod nostrum illum non fugit Catonem, neq; Lælium, neq; horum, ut uerè dicam, discipulum Africanum, neque Gracchos Africani nepotes: quibus in hominibus erat summa uirtus, & summa uirtute amplificata auctoritas, et, quæ his rebus ornamēto, & reip. præsidio esset, eloquentia. quare meo quidem animo nihilo minus eloquentiæ studendum est, etsi ea quidem et priuatim & publicè peruerse abutuntur, sed eo quidem uehementius, ne mali magno cum detrimento bonorum. & communi omnium pernicie plurimùm possint, cum præsertim hoc unum sit, quod ac omnes res & priuatas & publicas maximè pertineat: hoc tuta, hoc honesta, hoc illustris, hoc eodem uita iucunda fiat. nam hinc ad remp. plurima commoda ueniunt, si moderatrix omnium rerum

præstò est sapientia: hunc ad ipsos, qui eam adepti sunt laus, honor, dignitas confluit: hinc amicis quoq; eorum certissimum ac tutissimum præsidium comparatur. ac mihi quidem uidentur homines, cùm multis rebus humiliores et infirmiores sint, hac re maximè bestijs præstare, quòd loqui possunt. quare præclarum mihi quiddam uidetur adeptus is, quare homines bestijs præstent, ea in re hominibus ipsis antecellat. hoc si fortè non natura modò, neque exercitatione cōficitur, uerùm etiam artificio quodam comparatur; non alienum est uidere quæ dicant ij, qui quædam eius rei præcepta nobis reliquerunt. Sed antequam de præceptis oratoris dicamus, uidetur dicendum de genere ipsius artis, de officio, de fine, de materia, de partibus. nam, his rebus cognitis, facilius et expeditius uniuscuiusq; animus ipsam rationem, ac uiam artis considerare poterit.

Eloquētiæ laus.

De iure ciuili & partibus eius.

CIVILIS *quædā ratio est, quæ multis & magnis ex rebus constat. Eius quædam magna & ampla pars est artificiosa eloquentia, quā Rhetoricam uocant. nā neq; cum ijs sentimus, qui ciuilē scientiam eloquentia non putant indigere, & ab is, qui eam putant omnem rhetoris ui & artificio contineri magnopere dissentimus. quare hanc oratoriam facultatem in eo genere ponemus, ut eā ciuilis scientiæ partem esse dicamus. Officium autē eius facultatis uidetur esse, dicere appositè ad persuasionē: Finis, persuadere dictione. Inter officium autem & finē hoc interest, quòd in officio quid fieri, in fine qd officio cōueniat, consideratur: ut medici officium dicimus esse, curare appositè ad sanandum; finem, curatione sanare. Item oratoris quid officium, & quid finem esse dicamus,*

Officium & finis oratoris.

mus, intelligemus, cùm id, quod facere debet, officium esse dicemus, illud, cuius caussa facere debet, finem appellabimus. Materiam artis eam dicimus, in qua omnis ars, & ea facultas, quæ conficitur ex arte, uersatur, ut si medicinæ materiam dicamus morbos ac uulnera, quòd in his omnis medicina uersetur: item quibus in rebus uersatur ars, & facultas oratoria, eas res materiam artis rhetoricæ nominamus. Has autem res alij plures, alij pauciores existimauerunt. nam Gorgias Leontinus, antiquißimus ferè rhetor omnibus de rebus oratorem optimè posse dicere existimauit. Hic infinitam & immensam huic artificio materiam subijcere uidetur. Aristoteles autem, qui huic arti plurima adiumenta atq; ornamenta subministrauit, tribus in generibus rerum uersari rhetoris officium putauit, demonstratiuo, deliberatiuo, iudiciali. Demonstratiuum est, quod tribuitur in alicuius certæ personæ laudem, aut uituperationem. Deliberatiuum est, quòd positum disceptatione, & consultatione ciuili, habet in se sententiæ dictionem. Iudiciale est quod positum in iudicio habet in se accusationem & defensionem, aut petitionem & recusationem. et, quemadmodum nostra quidem fert opinio, oratoris ars, & facultas in hac materia tripartita uersari existimanda est. nam Hermagoras quidem, nec quid dicat, attendere, nec quid polliceatur, intelligere uidetur, qui oratoris materiam in caussam, et in quæstionem diuidat. Caussam esse dicit rem, quæ habeat in se controuersiam in dicendo positam cũ personarũ ceterarum interpositione: quã nos quoq; oratori dicimus eße attributam. nam ei tres partes, quas antè diximus, supponimus, iudiciale,

Materia et subiectum.

nem accommodatio. Memoria est firma animi rerum ac uerborũ ad inuentionẽ perceptio. Pronuntiatio est ex rerũ & uerborum dignitate, uocis, & corporis modera tio. Nunc his rebus breuiter constitutis, eas rationes, qui bus ostendere possimus genus, & officiũ, & finem huius artis, alíud in tempus differemus. nã & multorũ uerbo rum indigent, & non tantopere ad artis descriptionẽ, et præcepta tradenda pertinẽt. Eũ autem, qui artem rheto ricam scribat, de duabus reliquis rebus, de materia artis. ac partibus scribere oportere existimamus. Ac mihi qui dẽ uidetur cõiunctè agẽdũ de materia ac partibus. quare inuentio, quæ princeps est omniũ partium, potissimũ in omni caussarum genere, qualis debeat esse, consideretur. *intentionem*

OMNIS res, quæ habet in se positam in dictio ne, aut disceptatione aliquam controuersiam, aut fa cti, aut nominis, aut generis, aut actionis, continet quæstionem. Eam igitur quæstionem, ex qua caussa na scitur, constitutionem appellamus. Constitutio est pri ma conflictio caussarum, ex depulsione intentionis pro fecta, hoc modo: Fecisti, non feci, aut iure feci. Cum fa cti controuersia est, quoniam coniecturis caussa firma tur, constitutio coniecturalis appellatur. Cum autem no minis, quia uis uocabuli definienda uerbis est, constitu tio definitiua nominatur. Cũ uero, qualis sit res, quæri tur, quia & de ui genere negotij controuersia est, consti tutio generalis uocatur. At cum caussa ex eo pendet, quòd nõ aut is agere uidetur, quem oportet, aut non cũ eo, qui cũ oportet, aut non apud quos, quo tempore, qua lege, quo crimine, qua pœna oportet; translatiua dicitur constitutio: quia actio translationis & commutationis *De inuentione.*

indi-

mediocre peccatum reprehendendum uidetur, uerùm breui;ne aut, si taciti præteriemus, sine caussa non secuti eum putemur; aut si diutius in hoc constiterimus, moram atq; impedimentum reliquis præceptis intulisse uideamur. Si deliberatio, & demonstratio genera sunt caussarum, non possunt rectè partes alicuius generis caussæ putari. eadem enim res alij genus esse, alij pars potest, eidem genus esse & pars non potest. Deliberatio autem et demonstratio, genera sunt caussarum. nam aut nullum caussæ genus est, aut iudiciale solùm, aut & iudiciale, & demonstratiuum, & deliberatiuum. nullum dicere caussæ esse genus, cum caussas esse multas dicat, & in eas præcepta det, amentia est. unum autem iudiciale solũ esse qui potest? cũ deliberatio et demonstratio neque ipsæ similes inter se sint, & ab iudiciali genere plurimùm dissideant & suum quæque finem habeat, quò referri debeat. Relinquitur ergo, ut omnia tria genera sint caussarum. Deliberatio igitur & demonstratio nõ possunt rectè partes alicuius generis; caussæ putari. Malè igitur eas generalis constitutionis partes esse dixit. Quòd si generis caussæ partes non possunt rectè putari, multò minus rectè partis caussæ partes putabuntur. Pars autem caussæ constitutio est omnis. non enim caussa ad constitutionem, sed constitutio ad caussam accommodatur: sed demonstratio & deliberatio generis caussæ partes non possunt rectè putari, quòd ipsa sunt genera. Multò igitur minus rectè partis eius, quòd hic dicit, partes putabuntur. Deinde si constitutio, & ipsa, & pars constitutionis eius quælibet, intentionis depulsio est, quæ intentionis depulsio non est, ea nec con-

Non est quattuor partes generis.

ſtitutio, nec pars conſtitutionis eſt. At ſi quæ intentionis depulſio non eſt, ea nec conſtitutio, nec pars conſtitutionis eſt: demonſtratio, & deliberatio neque conſtitutio, nec pars conſtitutionis eſt. Si igitur conſtitutio & ipſa & pars eius intentionis depulſio eſt: deliberatio, & demonſtratio neque conſtitutio, neque pars conſtitutionis eſt. Placet autem ipſi conſtitutionem intentionis eſſe depulſionem. Placeat igitur oportet, deliberationem, & demonſtrationem non eſſe conſtitutionem, nec partem conſtitutionis. Atque hoc eodem urgebitur, ſiue conſtitutionem primam cauſſe accuſatoris confirmationem dixerit, ſiue defenſoris primam deprecationem. nam eum eadem omnia incommoda ſequentur. Deinde coniecturalis cauſſa non poteſt ſimul ex eadem parte, eodem in genere et coniecturalis eſſe, & definitiua. Rurſus nec definitiua cauſſa poteſt ſimul ex eadem parte eodem in genere & definitiua eſſe & tranſlatiua. Et omnino nulla conſtitutio, nec pars conſtitutionis poteſt ſimul & ſuam habere, & alterius in ſe uim continere: ideo quòd unaquæque ex ſe & ex ſua natura ſimpliciter conſideratur. Altera aſſumpta, numerus conſtitutionum duplicatur, non uis conſtitutionis augetur. At deliberatiua cauſſa ſimul ex eadem parte, eodem in genere et coniecturalem, et generalem, & definitiuam, translatiuam ſolet habere conſtitutionem, et unam aliquam, & plures nonnunquam: ergo ipſa nec conſtitutio eſt, nec pars conſtitutionis. Idem in demonſtratione ſolet uſu euenire. Genera igitur, ut antè diximus, hæc cauſſarum putanda ſunt, non partes alicuius conſtitutionis.

Conſtitutio generalis. Hæc ergo conſtitutio, quam generalem nominamus, partes nobis uidetur duas habere, iuridicialẽ et negotialem.

Iuri-

Iuridicialis est, in qua æqui & recti natura, aut præmij, aut pœnæ ratio quæritur. Negotialis est, in qua quid iuris ex ciuili more, et æquitate sit, consideratur: cui diligentiæ præesse apud nos iurisconsulti existimantur. Ac iuridicialis quidem ipsa in duas distribuitur partes, absolutam et assumptiuam. Absoluta est, quæ ipsa in se continet iuris & iniuriæ quæstionem. Assumptiua est quæ ipsa ex se nihil firmi dat ad recusationem; foris autem aliquid defensionis assumit. Eius partes sunt quattuor, concessio, remotio criminis, relatio criminis, comparatio. Concessio est, cum reus non id, quod factum est, defendit sed, ut ignoscatur, postulat. Hæc in duas partes diuiditur, purgationem & deprecationem. Purgatio est, cum factum conceditur, culpa remouetur. Hæc partes habet tres, imprudētiam, casum, necessitatē. Deprecatio est, cū & peccasse, et consultò peccasse reus se confitetur; & tamen, ut ignoscatur, postulat: quod genus perraro potest accidere. Remotio criminis est, cum id crimen, quod infertur, abs se & à sua culpa, ui & potestate in alium reus remouere conatur. Id dupliciter fieri poterit, si aut caussa, aut factum in alium transferetur. Caussa transferetur, cū aliena dicitur ui, et potestate factum. Factum autem, cū alius aut debuisse, aut potuisse facere dicitur. Relatio criminis est, quod ideo iure factum dicitur, quod aliquis antè iuria lacessierit. Cōparatio est, cū aliud aliquod factum rectum, aut utile cōtenditur, quod ut fieret, illud, quod arguitur, dicitur esse commissum. In quarta constitutione, quā translatiuā nominamus, eius constitutionis est controuersia, cū aut quem, aut quicum, aut quomodo, aut apud quos, aut quo

Constitutio trāslatiua.

iure, aut quo tempore agere oporteat, quæritur, aut omnino aliquid de commutatione, aut infirmatione actionis agitur. Huius *constitutionis* Hermagoras *inuentor esse existimatur, non quò non usi sint ea ueteres oratores sæpe multi, sed quia nõ animaduerterint artis scriptores eam superiores, nec retulerint in numerum constitutionum.* Pòst *autem ab hoc inuentam multi reprehenderunt, quos non tam imprudentia falli putamus, (res enim perspicua est) quàm inuidia atque obtrectatione quadam impediri.* Et *constitutiones quidem, & earum partes exposuimus: exempla autem cuiusque generis tunc commodius exposituri uidemur, cùm in unumquodque eorum argumentorum copiam dabimus. nam argumentandi ratio dilucidior erit, cùm & ad genus, & ad exemplum caussæ statim poterit accommodari.* Con*stitutione caussæ reperta, statim placet considerare, utrũ caussa sit simplex an coniuncta: & si cõiuncta erit, utrũ sit ex pluribus quæstionibus iũcta, an ex aliqua cõparatione.* Simplex *est, quæ absolutam in se continet unam quæstionem, hoc modo:* Corinthijs *bellum indicamus, an non? coniuncta ex pluribus quæstionibus, in qua plura quæruntur hoc pacto:* Vtrum Car*thago diruatur, an* Carthaginiensibus *reddatur, an eò colonia deducatur.* Ex *comparatione, in qua per contentionem, utrum potius, aut quid potißimum sit, quæritur, ad hunc modum:* Vtrum *exercitus in* Ma*cedoniam contra* Philippum *mittatur, qui socijs sit auxilio, an teneatur in* Italia*, ut quammaximæ contra* Hannibalem *copiæ sint.* Deinde *considerandum est, in oratione, an in scripto sit controuersia. nam scripti*

Caussa simplex & cõiuncta.

Controuersia scripti.

con-

controuersia est ea, quæ ex scriptionis genere nascitur. eius autem genera, quæ sunt separata à constitutionibus, quinque sunt. nam tum uerba ipsa uidentur cum sententia scriptoris dißidere, tum inter se duæ leges, aut plures discrepare, tum id, quod scriptum est, duas aut plures res significare: tum ex eo, quod scriptum est, aliud quoq;, quod non scriptum est, inueniri: tum uis uerbi quasi in diffinitiua constitutione, in quo posita sit, quæri. quare primum genus de scripto & sententia, secundum ex contrarijs legibus, tertium ambiguum, quartum ratiocinatiuum, quintum diffinitiuum nominamus. Ratio est autẽ, cùm omnis quæstio nõ in scriptione est, sed in aliqua argumentatione consistit. Ac tum considerato genere caussæ, & cognita constitutione, cùm simplex'ne, an coniuncta sit intellexeris, &, scripti an rationis habeat controuersiam, uideris, deinceps erit uidendum, quæ quæstio, quæ ratio, quæ iudicatio, quod firmamentum caussæ sit: quæ omnia à constitutione proficiscantur oportet. Quæstio est ea, quæ ex conflictione caussarum gignitur controuersia, hoc modo: Non iure fecisti, iure feci. Caussarum autem hæc est conflictio, in qua cõstitutio constat. Ex ea igitur nascitur controuersia, quam quæstionem dicimus, hoc modo: Iure'ne fecerit. Ratio est ea, quæ continet caussam, quæ si sublata sit, nihil in caussa controuersiæ relinquetur, hoc modo: ut docendi caussa in facili et peruulgato exẽplo consistamus. Orestes si accusetur matricidii, nisi hoc dicat, Iure feci, illa enim patrẽ meũ occiderat, nõ habet defensionẽ: qua sublata, omnis quoq; controuersia sublata sit. Ergo eius caussæ ratio est, quòd illa Agamemnonem occiderit. Iudi-

Quæstio.

catio est, quæ ex infirmatione & confirmatione rationis nascitur controuersia. nam sit ea nobis exposita ratio, quàm paulò antè exposuimus. Illa enim, inquit patrem occiderat. At nō, inquit aduersarius, abs te filio matrem necari oportuit. potuit enim sine tuo scelere illius factū puniri. Ex hac deductione rationis, illa summa nascitur controuersia, quam iudicationem appellamus. Ea est huiusmodi: Rectum'ne fuerit ab Oreste matrem occidi, cum illa Orestis patrem occidisset. Firmamentum est firmissima argumentatio defensoris, & aptissima ad iudicationem: ut si uelit Orestes dicere, eiusmodi animum matris suæ fuisse in patrem suum, in se ipsum, in sorores, in regnum, in famam generis & familiæ, ut ab ea pœnas liberi sui potissimùm petere debuerint. Et in ceteris quidem constitutionibus ad hunc modum iudicationes reperiuntur: in coniecturali autem constitutione, quia ratio non est, (factum enim non conceditur) non potest ex deductione, rationis nasci iudicatio. Quare necesse est eandem esse quæstionem et iudicationem, ut factum est, non est, factum'ne sit. Quot autem in caussa constitutiones aut eorum partes erunt, totidem necesse erit quæstiones, rationes, iudicationes, firmamenta reperiri. His omnibus in caussa repertis, tunc denique singulæ partes totius caussæ considerandæ sunt. nam non ut quidque dicendum primum, ita primum animaduertendum uidetur: ideo quòd illa, quæ prima dicuntur, si uehementer uelis congruere & cohærere cū caussa, ex eis ducas oportet, quæ pòst dicenda sunt. quare cùm iudicatio, & ea, quæ ad iudicationem oportet inueniri argumenta, diligenter erunt artificio reperta, cura & cogi-

Firmamentum.

tatione

tatione pertractata, tum denique ordinandæ sunt ceteræ partes orationis. Hæ partes sex esse omnino nobis uidentur; exordium, narratio, partitio, confirmatio, reprehensio, conclusio. Nunc quoniam exordium princeps omnium esse debet; nos quoque primùm in ratione exordiendi præcepta dabimus. Paates orationis.

EXORDIVM *est oratio animum auditoris idoneè comparans ad reliquam dictionem: quod eueniet, si eum beneuolum, attentum, docilem fecerit. quare qui bene exordiri caussam uolet, eum necesse est genus suæ caussæ diligenter antè cognoscere.* Genera *caussarum sunt quinq; honestum, admirabile, humile, anceps, obscurum.* Honestum *genus est, cui statim sine oratione nostra auditoris fauet animus.* Admirabile, *à quo alienatus est animus eorum, qui audituri sunt.* Humile, *quod negligitur ab auditore, et non magnopere attendendum uidetur.* Anceps, *in quo aut iudicatio dubia est, aut caussa & honestatis & turpitudinis particeps, aut beneuolentiam pariat & offensionem.* Obscurum, *in quo aut tardi auditores sunt, aut difficilioribus ad cognoscendum negotijs caussa implicita est. Quare, cum tam diuersa sint genera caussarum, exordiri quoq; dispari ratione in uno quoq; genere necesse est.* Igitur *exordium in duas partes diuiditur, in principium & insinuationem.* Principium *est oratio perspicuè & protinus perficiens auditorem beneuolum, aut docilem, aut attentum.* Insinuato *est oratio quadam dissimulatione & circuitione obscurè subiens auditoris animum in admirabili genere caussæ. si non omnino infesti auditores erunt, principio beneuolẽtiam comparare licebit: sin erunt uehemẽter abalienati* Exordium. Caussarum genera. Priacipiũ. Insinuatio.

confugere necesse erit ad insinuationem. nam ab iratis si perspicuè pax & beneuolentia petitur, non modò ea non inuenitur, sed augetur atque inflammatur odium. In humili autem genere caussæ, contemptionis tollendæ caussa, necesse erit attentum efficere auditorẽ. Anceps genus caussæ, si dubiam iudicationem habebit, ab ipsa iudicatione exordiendum est: sin autem partem turpitudinis, & partẽ honestatis habebit, beneuolentiam captare oportebit, ut in genus honestum caussa translata uideatur. cùm autem erit honestum caussæ genus, uel præteriti principium poterit: & si commodum fuerit, aut à narratione incipiemus, ut à lege, aut ab aliqua firmißima ratione nostræ dictionis: uel si uti principio placebit, beneneuolentiæ partibus utendum est, ut id, quod est, augeatur. In obscuro caussæ genere, per principium dociles auditores efficere oportebit. Nunc, quoniam, quas res exordio conficere oporteat, dictum est, reliquum est, ut ostendatur, quibus quæque res rationibus confici poßit. Beneuolentia quattuor ex locis comparatur, ab nostra, ab aduersariorum, ab iudicũ persona, à caussa. Ab nostra, si de nostris factis & officijs sine arrogantia dicemus: si crimina illata, & aliquas minus honestas suspiciones iniectas diluemus: si quæ incommoda acciderunt, aut quæ instent difficultates, proferemus: si prece et obsecratione humili ac supplici utemur. Ab aduersariorum autem, si eos aut in odium, aut in inuidiam, aut in contemptionem adducemus. In odium adducentur, si qd eorum spurcè, superbè, crudeliter, maliciosè factum proferetur. In inuidiam, si uir eorum, potẽtia, diuitiæ, cognatio, pecuniæ proferentur, atque eorum

Beneuolentia.

usus

usus arrogans & intolerabilis, ut his rebus magis uideantur, quàm caussæ suæ confidere. In *contemptionem adducentur, si eorum inertia, negligentia, ignauia, desidiosum studium, & luxuriosum otium proferetur.* Ab *auditorum persona beneuolentia captabitur, si res ab his fortiter, sapienter, mansuetè gestæ proferētur, ut ne qua assentatio nimia significetur: & si de his quam bone sta existimatio, quantaq; eorum iudicij & auctoritatis expectatio sit, ostendetur.* Ab *ipsis rebus, si nostram caussam laudando extollemus, aduersariorum caussam per contemptionem deprimemus.* Attentos *autem faciemus, si demonstrabimus ea, quæ dicturi erimus, magna, noua, incredibilia esse, aut ad omnes, aut ad eos, qui audiunt, aut ad aliquos illustres homines, aut ad eos immortales, aut ad summam reip. pertinere: & si pollicebimur nos breui nostram caussam demonstraturos, atque exponemus iudicationem, aut iudicationes, si plures erunt.* Dociles *auditores faciemus, si apertè & breuiter summam caussæ exponemus, hoc est, in quo consistat controuersia. nam & cùm docilem uelis facere, simul attentum facias oportet. nam is maximè docilis est qui attentißimè est paratus audire.* Nunc *insinuationes quemadmodum tractari conueniat, deinceps dicendum uidetur.*

Insinuatione quando utendum.

In*sinuatione igitur utendum est, cùm admirabile genus caussæ est, hoc est, ut antè diximus, cùm animus auditoris infestus est. id autem tribus ex caußis fit maximè: si aut inest in ipsa caussa quædam turpitudo, aut si ab ijs, qui antè dixerunt, iam quiddam auditori persuasum uidetur, aut eo tempore locus dicendi datur, cùm iam illi, quos audire oportet, defeßi sunt audiendo. nam*

præstò est sapientia: hunc ad ipsos, qui eam adepti sunt laus, honor, dignitas confluit: hinc amicis quoq; eorum certissimum ac tutissimum præsidium comparatur. ac mihi quidem uidentur homines, cùm multis rebus humiliores et infirmiores sint, hac re maximè bestijs præstare, quòd loqui possunt. quare præclarum mihi quiddam uidetur adeptus is, quare homines bestijs præstent, ea in re hominibus ipsis antecellat. hoc si fortè non natura modò, neque exercitatione cõficitur, uerùm etiam artificio quodam comparatur; non alienum est uidere quæ dicant ij, qui quædam eius rei præcepta nobis reliquerunt. Sed antequam de præceptis oratoris dicamus, uidetur dicendum de genere ipsius artis, de officio, de fine, de materia, de partibus. nam, his rebus cognitis, facilius et expeditius uniuscuiusq; animus ipsam rationem, ac uiam artis considerare poterit.

Eloquẽtiæ laus.

De iure ciuili & partibus eius.

CIVILIS *quædã ratio est, quæ multis & magnis ex rebus constat. Eius quædam magna & ampla pars est artificiosa eloquentia, quã Rhetoricam uocant. nã neq; cum ijs sentimus, qui ciuilẽ scientiam eloquentia non putant indigere, & ab is, qui eam putant omnem rhetoris ui & artificio contineri magnopere dissentimus. quare hanc oratoriam facultatem in eo genere ponemus, ut eã ciuilis scientiæ partem esse dicamus.* Officium *autẽ eius facultatis uidetur esse, dicere appositè ad persuasionẽ: Finis, persuadere dictione.* Inter *officium autem & finẽ hoc interest, quòd in officio quid fieri, in fine q̃d officio cõueniat, consideratur: ut medici officium dicimus esse, curare appositè ad sanandum; finem, curatione sanare.* Item *oratoris quid officium, & quid finem esse dicamus,*

Officium & finis oratoris.

mus,intelligemus,cùm id,quod facere debet,officium esse dicemus,illud,cuius caussa facere debet, finem appellabimus. Materiam *artis eam dicimus,in qua omnis ars,& ea facultas,quæ conficitur ex arte,uersatur,ut si medicinæ materiam dicamus morbos ac uulnera, quòd in his omnis medicina uersetur:item quibus in rebus uersatur ars, & facultas oratoria,eas res materiam artis rhetoricæ nominamus.Has autem res alij plures,alij pauciores existimauerunt.nam* Gorgias Leontinus,*antiquissimus ferè rhetor omnibus de rebus oratorem optimè posse dicere existimauit.* Hic *infinitam & immensam huic artificio materiam subijcere uidetur.* Aristoteles *autem,qui huic arti plurima adiumenta atq; ornamenta subministrauit, tribus in generibus rerum uersari rhetoris officium putauit, demonstratiuo, deliberatiuo, iudiciali.* Demonstratiuum *est, quod tribuitur in alicuius certæ personæ laudem,aut uituperationem.* De*liberatiuum est, quòd positum disceptatione, & consultatione ciuili,habet in se sententiæ dictionem.* Iudiciale *est quod positum in iudicio habet in se accusationem & defensionem, aut petitionem & recusationem. et, quemadmodum nostra quidem fert opinio,oratoris ars, & facultas in hac materia tripartita uersari existimanda est.nam* Hermagoras *quidem,nec quid dicat, attendere, nec quid polliceatur,intelligere uidetur, qui oratoris materiam in caussam,et in quæstionem diuidat.*Caus*sam esse dicit rem, quæ habeat in se controuersiam in dicendo positam cũ personarũ ceterarum interpositione:quã nos quoq; oratori dicimus esse attributam: nam ei tres partes,quas antè diximus,supponimus,iudiciale,*

Materia et subiectum.

delibe-

*nem accommodatio. Memoria est firma animi rerum ac uerborũ ad*inuentionẽ perceptio. Pronuntiatio est ex rerũ & uerborum dignitate, uocis, & corporis moderatio. Nunc his rebus breuiter constitutis, eas rationes, quibus ostendere possimus genus, & officiũ, & finem huius artis, aliud in tempus differemus. nã & multorũ uerborum indigent, & non tantopere ad artis descriptionẽ, et præcepta tradenda pertinẽt. Eũ autem, qui artem rhetoricam scribat, de duabus reliquis rebus, de materia artis. ac partibus scribere oportere existimamus. Ac mihi qui dẽ uidetur cõiunctè agẽdũ de materia ac partibus: quare inuentio, quæ princeps est omniũ partium, potißimũ in omni caussarum genere, qualis debeat esse, consideretur.*

*intentionem

De inuentione.

OMNIS *res, quæ habet in se positam in dictione, aut disceptat ione aliquam controuersiam, aut facti, aut nominis, aut generis, aut actionis continet quæstionem. Eam igitur quæstionem, ex qua caussa nascitur, constitutionem appellamus. Constitutio est prima conflictio caussarum, ex depulsione intentionis profecta, hoc modo: Fecisti, non feci, aut iure feci. Cum facti controuersia est, quoniam coniecturis caussa firmatur, constitutio coniecturalis appellatur. Cum autem nominis, quia uis uocabuli definienda uerbis est, constitutio definitiua nominatur. Cũ uerò, qualis sit res, quæritur, quia & de ui generc negotij controuersia est, constitutio generalis uocatur. At cum caussa ex eo pendet, quòd nõ aut is agere uidetur, quem oportet, aut non cũ eo, qui cũ oportet, aut non apud quos, quo tempore, qua lege, quo crimine, qua pœna oportet; translatiua dicitur constitutio: quia actio translationis & commutationis*

indi-

mediocre peccatum reprehendendum uidetur, uerùm breui;ne aut, si taciti præteriemus, sine caussa non secuti eum putemur; aut si diutius in hoc constiterimus, moram atq; impedimentum reliquis præceptis intulisse uideamur. Si deliberatio, & demonstratio genera sunt caussarum, non possunt rectè partes alicuius generis caussæ putari. eadem enim res alij genus esse, alij pars potest, eidem genus esse & pars non potest. Deliberatio autem et demonstratio, genera sunt caussarum. nam aut nullum caussæ genus est, aut iudiciale solùm, aut & iudiciale, & demonstratiuum, & deliberatiuum. nullum dicere caussæ esse genus, cum caussas esse multas dicat, & in eas præcepta det, amentia est. unum autem iudiciale solũ esse qui potest? cũ deliberatio et demonstratio neque ipsæ similes inter se sint, & ab iudiciali genere plurimùm dissideant & suum quæque finem habeat, quò referri debeat. Relinquitur ergo, ut omnia tria genera sint caussarum. Deliberatio igitur & demonstratio nõ possunt rectè partes alicuius generis, caussæ putari. Malè igitur eas generalis constitutionis partes esse dixit. Quòd si generis caussæ partes non possunt rectè putari, multò minus rectè partis caussæ partes putabuntur. Pars autem caussæ constitutio est omnis. non enim caussa ad constitutionem, sed constitutio ad caussam accommodatur: sed demonstratio & deliberatio generis caussæ partes non possunt rectè putari, quòd ipsa sunt genera. Multò igitur minus rectè partis eius, quòd hic dicit, partes putabuntur. Deinde si constitutio, & ipsa, & pars constitutionis eius quælibet, intentionis depulsio est, quæ intentionis depulsio non est, ea nec constitutio,

Non esse quattuor partes generis.

stitutio, nec pars constitutionis est. At si quæ intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est: demonstratio, & deliberatio neque constitutio, nec pars constitutionis est. Si igitur constitutio & ipsa & pars eius intentionis depulsio est: deliberatio, & demonstratio neque constitutio, neque pars constitutionis est. Placet autem ipsi constitutionem intentionis esse depulsionem. Placeat igitur oportet, deliberationem, & demonstrationem non esse constitutionem, nec partem constitutionis. Atque hoc eodem urgebitur, siue constitutionem primam causse accusatoris confirmationem dixerit, siue defensoris primam deprecationem. nam eum eadem omnia incommoda sequentur. Deinde coniecturalis caussa non potest simul ex eadem parte, eodem in genere et coniecturalis esse, & definitiua. Rursus nec definitiua caußa potest simul ex eadem parte eodem in genere & definitiua eße & translatiua. Et omnino nulla constitutio, nec pars constitutionis potest simul & suam habere, & alterius in se uim continere: ideo quòd unaquæque ex se & ex sua natura simpliciter consideratur. Altera aßumpta, numerus constitutionum duplicatur, non uis constitutionis augetur. At deliberatiua caußa simul ex eadem parte, eodem in genere et coniecturalem, et generalem, & definitiuam, translatiuam solet habere constitutionem, et unam aliquam, & plures nonnunquam: ergo ipsa nec constitutio est, nec pars constitutionis. Idem in demonstratione solet usu euenire. Genera igitur, ut antè diximus, hæc caussarum putanda sunt, non partes alicuius constitutionis.

Constitutio generalis

Hæc ergo constitutio, quam generalem nominamus, partes nobis uidetur duas habere, iuridicialẽ et negotialem.

Iuri-

Iuridicialis est, in qua æqui & recti natura, aut præmij, aut pœnæ ratio quæritur. Negotialis est, *in qua quid iuris ex ciuili more, et æquitate sit, consideratur : cui diligentiæ præesse apud nos iurisconsulti existimantur.* Ac *iuridicialis quidem ipsa in duas distribuitur partes, absolutam et assumptiuam.* Absoluta est, *quæ ipsa in se continet iuris & iniuriæ quæstionem.* Assumptiua est *quæ ipsa ex se nihil firmi dat ad recusationem; foris autem aliquid defensionis assumit.* Eius partes sunt *quattuor, concessio, remotio criminis, relatio criminis, comparatio.* Concessio est, *cum reus non id, quod factum est, defendit sed, ut ignoscatur, postulat.* Hæc in duas *partes diuiditur, purgationem & deprecationem.* Purgatio est, *cum factum conceditur, culpa remouetur.* Hæc *partes habet tres, imprudētiam, casum, necessitatē.* Deprecatio est, *cū & peccasse, et consultò peccasse reus se confitetur; & tamen, ut ignoscatur, postulat: quod genus perrarò potest accidere.* Remotio criminis est, *cum id crimen, quod infertur, abs se & à sua culpa, ui & potestate in alium reus remouere conatur.* Id *dupliciter fieri poterit, si aut caussa, aut factum in alium transferetur.* Caussa *transferetur, cū aliena dicitur ui, et potestate factum.* Factum *autem, cū alius aut debuisse, aut potuisse facere dicitur.* Relatio criminis *est, quod ideo iure factum dicitur, quod aliquis antè iuria lacessierit.* Cōparatio *est, cū aliud aliquod factum rectum, aut utile cōtenditur, quod ut fieret, illud, quod arguitur, dicitur esse commissum.* In *quarta constitutione, quā translatiuā nominamus, eius constitutionis est controuersia, cū aut quem, aut quicum, aut quomodo, aut apud quos, aut quo* Constitut o trāslatiua.

iure, aut quo tempore agere oporteat, quæritur, aut omnino aliquid de commutatione, aut infirmatione actionis agitur. Huius constitutionis Hermagoras inuentor esse existimatur, non quò non usi sint ea ueteres oratores sæpe multi, sed quia nõ animaduerterint artis scriptores eam superiores, nec retulerint in numerum constitutionum. Pòst autem ab hoc inuentam multi reprehenderunt, quos non tam imprudentia falli putamus, (res enim perspicua est) quàm inuidia atque obtrectatione quadam impediri. Et constitutiones quidem, & earum partes exposuimus: exempla autem cuiusque generis tunc commodius exposituri uidemur, cùm in unumquodque eorum argumentorum copiam dabimus. nam argumentandi ratio dilucidior erit, cùm & ad genus, & ad exemplum caussæ statim poterit accommodari. Constitutione caussæ reperta, statim placet considerare, utrũ caussa sit simplex an coniuncta: & si cõiuncta erit, utrũ sit ex pluribus quæstionibus iũcta, an ex aliqua cõparatione. Simplex est, quæ absolutam in se continet unam quæstionem, hoc modo: Corinthijs bellum indicamus, an non? coniuncta ex pluribus quæstionibus, in qua plura quæruntur hoc pacto: Vtrum Carthago diruatur, an Carthaginiensibus reddatur, an eò colonia deducatur. Ex comparatione, in qua per contentionem, utrum potius, aut quid potißimum sit, quæritur, ad hunc modum: Vtrum exercitus in Macedoniam contra Philippum mittatur, qui socijs sit auxilio, an teneatur in Italia, ut quammaximæ contra Hannibalem copiæ sint. Deinde considerandum est, in oratione, an in scripto sit controuersia. nam scripti con-

Caussa simplex & cõiuncta.

Controuersia scripti.

controuersia est ea, quæ ex scriptionis genere nascitur. eius autem genera, quæ sunt separata à constitutionibus, quinque sunt. nam tum uerba ipsa uidentur cum sententia scriptoris dissidere, tum inter se duæ leges, aut plures discrepare, tum id, quod scriptum est; duas aut plures res significare: tum ex eo, quod scriptum est, aliud quoq;, quod non scriptum est, inueniri: tum uis uerbi quasi in diffinitiua constitutione, in quo posita sit, quæri. quare primum genus de scripto & sententia, secundum ex contrarijs legibus, tertium ambiguum, quartum ratiocinatiuum, quintum diffinitiuum nominamus. Ratio est autẽ, cùm omnis quæstio nõ in scriptione est, sed in aliqua argumentatione consistit. Ac tum considerato genere caussæ, & cognita constitutione, cùm simplex'ne, an coniuncta sit intellexeris, &, scripti an rationis habeat controuersiam, uideris, deinceps erit uidendum, quæ quæstio, quæ ratio, quæ iudicatio, quod firmamentum caussæ sit: quæ omnia à constitutione proficiscantur oportet. Quæstio est ea, quæ ex conflictione caussarum gignitur controuersia, hoc modo: Non iure fecisti, iure feci. Caussarum autem hæc est conflictio, in qua cõstitutio constat. Ex ea igitur nascitur controuersia, quam quæstionem dicimus, hoc modo: Iure'ne fecerit. Ratio est ea, quæ continet caussam, quæ si sublata sit, nihil in caussa controuersiæ relinquetur, hoc modo: ut docendi caussa in facili et peruulgato exẽplo consistamus. Orestes si accusetur matricidii, nisi hoc dicat, Iure feci, illa enim patrẽ meũ occiderat, nõ habet defensionẽ: qua sublata, omnis quoq; controuersia sublata sit. Ergo eius caussæ ratio est, quòd illa Agamemnonem occiderit. Iudi- Quæstio.

catio est, quæ ex infirmatione & confirmatione rationis nascitur controuersia. nam sit ea nobis exposita ratio, quàm paulò antè exposuimus. Illa *enim, inquit patrem occiderat.* At *nō, inquit aduersarius, abs te filio matrem necari oportuit. potuit enim sine tuo scelere illius factū puniri.* Ex *hac deductione rationis, illa summa nascitur controuersia, quam iudicationem appellamus.* Ea *est huiusmodi:* Rectum'ne *fuerit ab* Oreste *matrem occidi, cum illa* Orestis *patrem occidisset.* Firmamentum *est firmissima argumentatio defensoris, & aptissima ad iudicationem: ut si uelit* Orestes *dicere, eiusmodi animum matris suæ fuisse in patrem suum, in se ipsum, in sorores, in regnum, in famam generis & familiæ, ut ab ea pœnas liberi sui potissimùm petere debuerint.* Et *in ceteris quidem constitutionibus ad hunc modum iudicationes reperiuntur: in coniecturali autem constitutione, quia ratio non est, (factum enim non conceditur) non potest ex deductione, rationis nasci iudicatio.* Quare *necesse est eandem esse quæstionem et iudicationem, ut factum est, non est, factum'ne sit.* Quot *autem in caussa constitutiones aut eorum partes erunt, totidem necesse erit quæstiones, rationes, iudicationes, firmamenta reperiri.* His *omnibus in caussa repertis, tunc denique singulæ partes totius caussæ considerandæ sunt. nam non ut quidque dicendum primum, ita primum animaduertendum uidetur: ideo quòd illa, quæ prima dicuntur, si uehementer uelis congruere & cohærere cū caussa, ex eis ducas oportet, quæ pòst dicenda sunt. quare cùm iudicatio, & ea, quæ ad iudicationem oportet inueniri argumenta, diligenter erunt artificio reperta, cura & cogitatione*

Firmamentum.

tatione pertractata, tum denique ordinandæ sunt ceteræ partes orationis. Hæ partes sex esse omnino nobis uidentur; exordium, narratio, partitio, confirmatio, reprehensio, conclusio. Nunc quoniam exordium princeps omnium esse debet; nos quoque primum in ratione exordiendi præcepta dabimus. *Partes orationis.*

EXORDIVM est oratio animum auditoris idoneè comparans ad reliquam dictionem: quod eueniet, si eum beneuolum, attentum, docilem fecerit. quare qui bene exordiri caussam uolet, eum necesse est genus suæ caussæ diligenter antè cognoscere. Genera caussarum sunt quinq; honestum, admirabile, humile, anceps, obscurum. Honestum genus est, cui statim sine oratione nostra auditoris fauet animus. Admirabile, à quo alienatus est animus eorum, qui audituri sunt. Humile, quod negligitur ab auditore, et non magnopere attendendum uidetur. Anceps, in quo aut iudicatio dubia est, aut caussa & honestatis & turpitudinis particeps, aut beneuolentiam pariat & offensionem. Obscurum, in quo aut tardi auditores sunt, aut difficilioribus ad cognoscendum negotijs caussa implicita est. Quare, cum tam diuersa sint genera caussarum, exordiri quoq; dispari ratione in unoquoq; genere necesse est. Igitur exordium in duas partes diuiditur, in principium & insinuationem. Principium est oratio perspicuè & protinus perficiens auditorem beneuolum, aut docilem, aut attentum. Insinuato est oratio quadam dissimulatione & circuitione obscurè subiens auditoris animum in admirabili genere caussæ. si non omnino infesti auditores erunt, principio beneuolētiam comparare licebit: sin erunt uehemēter abalienati *Exordium.* *Caussarum genera.* *Principiū. Insinuatio.*

confugere necesse erit ad insinuationem. nam ab iratis si perspicuè pax & beneuolentia petitur, non modò ea non inuenitur, sed augetur atque inflammatur odium. In *humili autem genere caussæ, contemptionis tollendæ caussa, necesse erit attentum efficere auditorē.* Anceps *genus caussæ, si dubiam iudicationem habebit, ab ipsa iudicatione exordiendum est: sin autem partem turpitudinis, & partē honestatis habebit, beneuolentiam captare oportebit, ut in genus honestum caussa translata uideatur. cùm autem erit honestum caussæ genus, uel præteriti principium poterit: & si commodum fuerit, aut à narratione incipiemus, ut à lege, aut ab aliqua firmißima ratione nostræ dictionis: uel si uti principio placebit, beneneuolentiæ partibus utendum est, ut id, quod est, augeatur.* In *obscuro caussæ genere, per principium dociles auditores efficere oportebit.* Nunc, *quoniam, quas res exordio conficere oporteat, dictum est, reliquum est, ut ostendatur, quibus quæque res rationibus confici poßit.* Beneuolentia *quattuor ex locis comparatur, ab nostra, ab aduersariorum, ab iudicū persona, à caussa.* Ab *nostra, si de nostris factis & officijs sine arrogantia dicemus: si crimina illata, & aliquas minus honestas suspiciones iniectas diluemus: si quæ incommoda acciderunt, aut quæ instent difficultates, proferemus: si prece et obsecratione humili ac supplici utemur.* Ab *aduersariorum autem, si eos aut in odium, aut in inuidiam, aut in contemptionem adducemus.* In *odium adducentur, si qd eorum spurcè, superbè, crudeliter, malitiosè factum proferetur.* In *inuidiam, si uir eorum, potētia, diuitiæ, cognatio, pecuniæ proferentur, atq; eorum*

Beneuolentia.

usus

usus arrogans & intolerabilis, ut his rebus magis uideantur, quàm caussæ suæ confidere. In contemptionem *adducentur, si eorum inertia, negligentia, ignauia, desidiosum studium, & luxuriosum otium proferetur.* Ab auditorum *persona beneuolentia captabitur, si res ab his fortiter, sapienter, mansuetè gestæ proferētur, ut ne qua assentatio nimia significetur: & si de his quam bone sta existimatio, quantaq; eorum iudicij & auctoritatis expectatio sit, ostendetur.* Ab *ipsis rebus, si nostram caussam laudando extollemus, aduersariorum caussam per contemptionem deprimemus.* Attentos *autem faciemus, si demonstrabimus ea, quæ dicturi erimus, magna, noua, incredibilia esse, aut ad omnes, aut ad eos, qui audiunt, aut ad aliquos illustres homines, aut ad eos immortales, aut ad summam reip. pertinere: & si pollicebimur nos breui nostram caussam demonstraturos, atque exponemus iudicationem, aut iudicationes, si plures erunt.* Dociles *auditores faciemus, si apertè & breuiter summam caussæ exponemus, hoc est, in quo consistat controuersia. nam & cùm docilem uelis facere, simul attentum facias oportet. nam is maximè docilis est qui attentissimè est paratus audire.* Nunc *insinuationes quemadmodum tractari conueniat, deinceps dicendum uidetur.*

Insinuatione quando utendum.

In*sinuatione igitur utendum est, cùm admirabile genus caussæ est, hoc est, ut antè diximus, cùm animus auditoris infestus est. id autem tribus ex caussis fit maximè: si aut inest in ipsa caussa quædam turpitudo, aut si ab ijs, qui antè dixerunt, iam quiddam auditori persuasum uidetur, aut eo tempore locus dicendi datur, cùm iam illi, quos audire oportet, defessi sunt audiendo. nam*

ex hac quoque re non minus, quàm ex primis duabus in oratione nonnunquam animus auditoris offenditur. Si *caussæ turpitudo contrahet offensionẽ;aut pro eo homine,in quo offenditur,alium hominem,qui diligitur,interponi oportet;aut pro re,in qua offenditur, aliam rem, quæ probatur;aut pro re hominem,aut pro homine rem ut ab eo quod odit,ad id,quod,diligit, auditoris animus traducatur,& dißimulare id te defensurum,quod existimeris defensurus.* Deinde,*cùm iam mitior factus erit auditor,ingredi pedetentim in defensionem, & dicere ea, quæ indignantur aduersarij,tibi quoque indigna uideri.* Deinde,*cùm lenieris eum, qui audiet, demonstrare nihil eorum ad te pertinere, & negare te quicquam de aduersarijs esse dicturum,neque hoc,neque illud,ut neque aperte lædas eos, qui diliguntur, & tamen id obscurè facies,quoad poßis alienes ab eis auditorum uoluntatem, & aliquorum iudicium ßimili de re, aut auctoritatem proferre imitatione dignam.* Deinde, *aut eandem, aut consimilem,aut maiorem,aut minorem agi rem in præsentia demonstrare. Sin oratio aduersariorum fidem uidebitur auditoribus fecisse, idq; ei, qui intelligit, quibus rebus fides fiat, facile erit cognitu, oportet aut de eo, quod aduersarij sibi firmißimum putarint, & maximè ij,qui audierint, probarint, primùm te dicturũ polliceri, aut aduersarij dicto exordiri, & ab eo potißimùm, quod ille nuperrime dixerit; aut dubitatione uti quid primum dicas, aut cui potißimum loco respondeas cum admiratione. nam auditor cùm eum, quem aduersarij perturbatum putant oratione, uidet animo firmißimo contradicere paratum; plerunque*

se po-

se potius temere assensisse, quàm illum sine caussa confi dere arbitratur. Sin auditoris studium defatigatio abalienauit à caussa, te breuius, quàm paratus fueris, esse dictu rum, commodum est polliceri, non imitaturum aduersarium. Sin res dabit, non inutile est ab aliqua re noua aut ridicula incipere, aut ex tempore quæ nata sit, quod genus strepitum, acclamationem; aut iam parata, quæ uel apologum, uel fabulam, uel aliquam contineat irrisionem: aut si rei dignitas adimet iocãdi facultatem, aliquid triste, nouũ, horribile statim non incommodum est iniicere. nam ut cibi satietas & fastidium, aut subamara aliqua re reuelatur, aut dulci mitigatur: sic animus defessus audiendo, aut admiratione integratur: aut risu renouatur. Ac separatim quidem, quæ de principio & de insinuatione dicenda uidebantur, hæc ferè sunt. Nunc quiddam breuiter et communiter de utroq; præcipiendum uidetur. Exordium sententiarum & grauitatis plurimum debet habere, & omnino omnia, quæ pertinẽt ad dignitatem, in se continere; propterea quòd id optimè faciendum est, quod oratorem auditori maximè commendat. Splendoris, & festiuitatis, & concinnitudinis minimum; propterea quòd ex his suspicio quædam apparationis atque artificiosæ diligentiæ nascitur, quæ maximè orationi fidem, oratori adimit auctoritatem. Vitia uerò hæc sunt certißima exordiorũ, quæ summopere uitare oportebit, uulgare, commune, commutabile, longum, separatum, translatum. contra præcepta. Vulgare est, quod in plures caussas potest accommodari, ut conuenire uideatur. Commune est, quod nihilo minus in hanc, quàm in contrariam partẽ caussæ potest conuenire. Com

Exordiorũ uitia.

mutabile

mutabile, quod ab aduersario potest leuiter mutatum ex
contraria parte dici. Longum est, quod pluribus uerbis
aut sentētijs ultrà quàm satis est producitur. Separatū,
quod non ex ipsa caussa ductum est, nec sicut aliquod mē
brum annexum orationi. Translatum est, quod aliud con
ficit, quàm caussæ genus postulat: ut si quis docilem fa-
ciat auditorem, cùm beneuolentiam caußa desiderat: aut
si principio utatur, cùm insinuationem res postulat. Cō
trà præcepta est, quod nihil eorum efficit, quorum caus
sa de exordijs præcepta traduntur: hoc est, quod eum,
qui audit, neq; beneuolum, neque attentum, neq; docilem
efficit; aut, quo profectò nihil peius est, ut contrà sit, fa
cit. Ac de exordio quidem satis dictum est.

De narratione. NARRATIO est rerum gestarum, aut ut gesta
rum expositio. Narrationum tria sunt genera. Vnum
genus est, in quo ipsa caussa, et omnis ratio controuer
siæ continetur. Alterum, in quo digreßio aliqua extra
caussam, aut criminationis, aut similitudinis, aut de-
lectationis non alienæ ab eo negotio, quo de agitur,
aut amplificationis caussa interponitur. Tertium genus
est remotum à ciuilibus caußis, quod delectationis
caussa non inutili cum exercitatione dicitur, & scribi-
tur. Eius partes sunt duæ, quarum altera in negotijs,
altera in personis maximè uersatur. Ea, quæ in nego-
tiorum expositione posita est, tres habet partes, fabu-
Fabula. lam, historiam, argumentum. Fabula est, in qua nec ue-
Historia. ræ, nec uerisimiles res continentur. cuiusmodi est, An-
gues ingētes alites iuncti iugo. Historia est gesta res ab
Argumentum. ætatis nostræ memoria remota. quod genus, Appius
indixit Carthaginiensibus bellum. Argumentum est fi-

cta res, quæ tamen fieri potuit. huiusmodi apud Terent.
Nam is postquam excéßit ex ephebis Sosia
Illa autem narratio, quæ uersatur in personis, eiusmodi est, ut in ea simul cum rebus ipsis personarũ sermones, & animi perspici poßint, hoc modo:
Venit ad me sæpe clamitans, Quid agis Mitio?
Cur perdis adolescentem nobis? cur amat?
Cur potat? cur tu his rebus sumptus suggeris?
Vestitu nimio indulges, nimium ineptus es.
Nimium ipse durus est, præter æquum & bonum.

Hoc in genere narrationis multa inesse debet festiuitas confecta ex rerum uarietate, animorum dißimilitudine, grauitate, lenitate, spe, metu, suspicione, desiderio, dißimulatione, errore, misericordia, fortunæ commutatione, insperato incommodo, subita lætitia, iucundo exitu rerum. Verùm hæc ex his, quæ postea de elocutione præcipientur, ornamenta sumuntur. Nunc de narratione ea, quæ caussæ continet expositionem, dicendum uidetur. Oportet igitur eam tres habere res, ut breuis, ut aperta, ut probabilis sit. Breuis erit, si unde necesse est, inde initium sumetur, & non ab ultimo repetetur, etsi, cuius rei satis erit summam dixisse, eius partes non dicentur: nam sæpe satis est quod factum sit dicere, non ut enarres quemadmodum sit factum: et si nõ longius quàm quod scitu opus est, in narrando procedetur: & si nullam in rem aliam transibitur: & si ita dicetur, ut nonnunquam ex eo, quod dictum sit, id, quod, dictum non sit, intelligatur: & si non modò id, quod obest, uerùm etiam id, quod nec obest, nec adiuuat, præteribitur: & si semel unũquodque dicetur: & si non ab eo, in *Narratio breuis.*

quo proximè desitum erit, deinceps incipietur. Ac *multos imitatio decipit breuitatis, ut cum se breues putent esse, longissimi sint: cùm dent operam, ut res multas breuiter dicant, non ut omnino paucas res dicant, et non plures quàm necesse sit. nam plerisq; breuiter dicere uidetur, qui ita dicit,* Accessi *ad ædes, puerum euocaui: respondit,* Quæsiui *dominum, domi negauit esse.* Hic *tametsi tot res breuius non potuit dicere: tamen quia satis fuit dixisse,* Domi *negauit esse, fit rerum multitudine longus.* Quare *hoc quoquo in genere uitanda est breuitatis imitatio, & non minus rerum non necessariarũ, quàm uerborum multitudine supersedendum est.*

Narratio aperta.

Aperta *autem narratio poterit esse, si ut quidque primum gestum erit, ita primum exponetur, & rerum ac temporum ordo seruabitur, ut ita narrentur, ut gestæ res erunt, aut ut potuisse geri uidebuntur.* Hic *considerandum erit, ne quid perturbatè, nequid contortè dicatur, nequam in aliam rẽ transeatur, ne ab ultimo repetatur, ne ad extremum prodeatur, nequid, quod ad rem pertineat, prætereatur: & omnino, quæ præcepta de breuitate sunt, hoc quodq; in genere sunt conseruãda. nam sæpe res parum est intellecta longitudine magis, quam obscuritate narrationis.* Ac *uerbis quoq; dilucidis utẽdum est: quo de genere dicendũ est in præceptis elocutionis.*

Narratio probabilis.

Pro*babilis erit narratio, si in ea uidebũtur inesse ea, quæ solent apparere in ueritate, si personarũ dignitates seruabuntur, si caussæ factorũ extabũt, si fuisse facultates faciundi uidebũtur, si tẽpus idoneum, si spatij satis, si locus opportunus ad eandẽ rem, qua de re narrabitur, fuisse ostendetur: si res & ad eorum, qui agent, naturam, et*

ad

ad uulgi morem, & ad eorum, qui audiunt, opinionem accommodabitur. Ac ueri quidem similis ex his rationibus esse poterit. Illud autem præterea considerare oportebit, ne aut cùm obsit narratio, aut cùm nihil prosit, tunc interponatur; aut non loco; aut non quemadmodum caußa postulat, narretur. Obest tum, cum ipsius rei gestæ expositio magnam excipit offensionem: quam argumentando, & caußam agendo leniri oportebit. Quod cùm acciderit, membratim oportebit partes rei gestæ dispergere in caußam, & ad unamquanque confestim rationem accommodare, & uulneri præstò medicamentum sit, & odium statim defensio mitiget. Nihil prodest narratio tunc, cùm ab aduersarijs re exposita, nostra nihil interest iterum, aut alio modo narrare: aut cum ab ijs, qui audiunt, ita tenetur negotium, ut nostra nihil intersit eos alio pacto docere. Quod cùm acciderit, omnino narratione supersedendum est. Non loco dicitur, cum non in ea parte orationis collocatur, in qua res postulat. quo de genere agemus tum, cum de dispositione dicemus: nam hoc ad dispositionem pertinet. Non quemadmodum caussa postulat, narratur, cum aut id, quod aduersario prodest, dilucidè & ornatè exponitur; aut id, quod ipsum adiuuat, obscurè dicitur & negligenter. Quare, ut hoc uitium uitetur, omnia torquenda sunt ad commodum suæ caußæ contraria, quæ præteriri poterunt, prætereundo; quæ illius erunt, leuiter attingendo, subdiligenter, & enodatè narrando. Ac de narratione quidem satis dictum uidetur. Deinceps ad partitionem transeamus.

De partitione.

RECTE *habita in caußa partitio, illustrem & perspicuam*

ac turpißimum eſt, inferatur. Paucitas *in partitione ſer uatur, ſi genera ipſa rerum ponuntur, neq; permiſtè cum partibus implicantur. nam genus eſt, quod plures partes amplectitur, ut animal pars eſt, quæ ſubeſt generi, ut equus.* Sed *ſæpe eadem res alij genus, alij pars eſt. nam homo, animalis pars eſt;* Thebani, *aut* Troiani, *genus.* Hæc *ideo diligentius inducitur præſcriptio; ut, apertè intellecta generali partitione, paucitas generum in partitione ſeruari poßit. nam qui ita partitur.* Oſtendam *propter cupiditatem, & audaciam, & auaritiam aduerſariorum omnia incommoda ad rempub. perueniſſe; is non intellexit, in partitione, expoſito genere, partem ſe generis admiſcuiſſe. nam genus eſt omnium nimirum libidinum cupiditas, eius autem generis ſine dubio pars eſt auaritia.* Hoc *igitur uitandum eſt, ne, cuius genus poſueris, eius ſe cum aliquam, diuerſam ac diſsimilem, partem ponas in eadem partitione.* Quòd, *ſi quod in genus plures incident partes id cùm in prima partitione cauſſæ erit ſimpliciter expoſitum, diſtribuitur eo tempore commodiſsimè, cùm ad ipſum uentum erit explicandum in cauſſæ dictione poſt partitionem.* Atque *illud quoque pertinet ad paucitatem, ne aut plura quàm ſatis eſt demonſtraturos nos dicamus, hoc modo:* Oſtendam *aduerſarios, quod arguimus, & potuiſſe facere & uoluiſſe, & feciſſe: nam, feciſſe, oſtendere ſatis eſt.* Aut *cũ in cauſſa partitio nulla ſit, & cùm ſimplex quiddam agetur, tamen utamur diſtributione, idque perrarò poteſt accidere.* Ac *ſunt alio quoque præcepta partitionum, quæ ad hunc uſum oratorium non tantopore pertinent, quæ uerſantur in philoſophia,*

Paucitas.

sophia, ex quibus hæc ipsa transtulimus, quæ conuenire uidebantur, quorum nihil in ceteris artibus inueniebamus. Atque *his de partitione præceptis, in omni dictione meminisse oportebit, ut & prima quæque pars ut exposita est in partitione, si ordine transigatur: &, omnibus explicatis, peroratum sit, hoc modo, ut ne quid posterius præter conclusionem inferatur.* Partitur *apud* Terentium *breuiter & commodè senex in* Andria, *quæ cognoscere libertum uelit:*

Eo *pacto & gnati uitam, & consilium meum*
Cognosces, *& quid facere in hac re te uelim.*

itaque quemadmodum in partitione proposuit, ita narrat primùm gnati uitam:

Nam *is postquam excessit ex ephebis Sosia,*
Liberius *uiuendi fuit potestas.*

deinde suum consilium,

Et *nunc id operam do.*

deinde quid Sosiam uelit facere, id, quod postremum posuit in partitione, postremum dicit:

Nunc *tuum est officium.*

Quemadmodum *igitur hic & ad primam quanq; partem primùm accessit, & omnibus absolutis, finem dicendi fecit sic nobis placet: & ad singulas partes accedere, et, omnibus absolutis, perrorare.* Nunc *de confirmatione, deinceps, ita ut ordo ipse postulat, præcipiendum uidetur.*

De confirmatione. CONFIRMATIO *est, per quam argumentando nostræ caussæ fidem, & auctoritatem, & firmamentum adiungit oratio.* Huius *partis certa sunt præcepta, quæ in singula caussarum genera diuidentur.* Veruntamen *non*

incom-

incommodum uidetur, quandam syluam, atque materiam uniuersam antè permistam, & confusam exponere omnium argumentationem: pòst autem tradere, quemadmodum unumquodq; genus caussæ, hinc omnibus argumentādi rationibus tractis, confirmari oporteat. Omnes res argumentando confirmantur aut ex eo, quod personis aut ex eo, quod negotijs est attributum. Ac personis has res attributas putamus, nomen, naturam, uictum, fortunam, habitum, affectionem, studia, consilia, facta, casus, orationes. Nomē est, quod unicuiq; personæ datur, quo suo quæq; proprio, & certo uocabulo appellatur. Naturam ipsam definire difficile est. Partes autē eius enumerare eas, quarum indigemus ad hanc præceptionem, facilius est. Hæ autem partim diuino, partim mortali in genere uersantur. Mortalium autem pars in hominū pars in bestiarum genere enumeratur: Atque hominum genus & in sexu consideratur, uirile an muliebre sit; et in natione, patria, cognatione, & ætate. Natione, Graius an Barbarus. Patria, Atheniensis an Lacedæmonius. Cognatione, quibus maioribus, quibus consanguineis. Aetate, puer an adolescens, natu grandior an senex. Præterea commoda & incommoda considerantur ab natura data animo, aut corpori, hoc modo: Valens an imbecillis, longus an breuis, formosus an deformis, uelox an tardus sit, acutus an hebetior, memor an obliuiosus, comis, officiosus, pudens, patiens, an contrà. Et omnino quæ à natura data animo & corpori considerabuntur, in natura consideranda sunt. nam que industria comparantur, ad habitum pertinent: de quo posterius dicendum est. in uictu considerare oportet,

Attributa personis.

apud quem,& quo more,& cuius arbitratu sit educatus quos habuerit artium liberalium magistros,quos uiuen di præceptores; quibus amicis utatur; quo in negotio, quæstu artificio sit occupatus; quo modo rem familiarem adiministret; qua consuetudine domestica sit. In *fortuna quæritur, seruus sit an liber, pecuniosus an tenuis, priuatus an cum potestate: si cum potestate, iure an iniuria, felix, clarus, an contrà; quales liberos habeat.* Aut, *si de non uiuo quæretur, etiam, quali morte sit affectus, erit considerandum.* Habitum *autem hunc appellamus, animi, aut corporis constantem & absolutam aliqua in re perfectionem, ut uirtutis aut artis perceptionem alicuius, aut quamuis scientiam.* Et *item corporis aliquam commoditatem, non natura datam, sed studio et industria partam.* Affectio *est animi, aut corporis ex tempore aliqua de caussa commutatio, ut lætitia, cupiditas, metus, molestia, morbus, debilitas, & alia, quæ genere in eodē reperiuntur.* Studium *autem est animi assidua & uehemens ad aliquam rem applicata magna cum uoluntate occupatio, ut philosophiæ, poetriæ, geometriæ, litterarum.* Consilium *est aliquid faciendi aut non faciendi uerè excogitata ratio.* Facta *autem, & casus et orationes tribus ex temporibus considerabūtur, quid fecerit, aut quid ipsi acciderit, aut quid dixerit, aut quid faciat, quid ipsi accidat, quid dicat, aut quid facturus sit, quid ipsi casurum sit, qua sit usurus oratione.* Ac *personis quidem hæc uidentur esse attributa.* Negotijs *autem quæ sunt attributa, partim sunt cōtinentia cum ipso negotio, partim in gestione negotij cōsiderantur, partim adiuncta negotio sunt. partim gestum*

Attributa, negotijs.

ſtum negotium cōſequuntur. Continentia *cum ipſo nego tio ſunt ea, quæ ſemper affixa eſſe uidentur ad rem, neque ab ea poſſunt ſeparari.* Ex *his prima eſt breuis com plexio totius negotij, quæ ſummam continet facti, hoc modo:* Parentis *occiſio, patriæ proditio.* Deinde *cauſſa eius ſummæ, per quam, & quamobrem, & cuius rei cauſſa factum ſit, quæritur.* Deinde *ante rem geſtam quæ facta ſunt, continentur uſque ad ipſum negotium.* Deinde *in ipſo gerendo negotio quid actum ſit.* Deinde *quid poſtea factum ſit.* In *geſtione autem negotij, qui locus ſecundus erat de ijs, quæ negotijs attributa ſunt, quæretur locus, tempus, modus, occaſio, facultas.* Locus *conſide ratur, in quo res geſta ſit, ex opportunitate, quam uidea tur habuiſſe ad negotium adminiſtrandum.* Ea *autem opportunitas quæritur ex magnitudine, interuallo, lon ginquitate, propinquitate, ſolitudine, celebritate, natu ra ipſius loci, & uicinitate totius regionis.* Ex *his etiam attributionibus, ſacer an profanus, publicus an priua tus, alienus an ipſius, de quo agitur, locus ſit, an fuerit.* Tempus *autem eſt id, quo nunc utimur, (nam ipſum quidem generaliter definire difficile eſt) pars quæ dam æternitatis cum alicuius annui, menſtrui, diur ni, nocturni ue ſpatij certa ſignificatione.* In *hoc & quæ preterierunt, conſiderantur, & eorum ipſo rum, quæ propter uetuſtatem obſoluerunt, ut incredi bilia uideantur, & iam in fabularum numerum reponan tur: & quæ iandiu geſta, & à memoria noſtra remo ta, tamen faciant fidem uerè tradita eſſe; quòd eo rum monumenta certa in litteris extent, & quæ nu per geſta ſint, quæ ſcire plerique poßint: & item quæ*

Locus.

Tempus.

instent in præsentia, & quæ maximè fiant, & quæ consequantur. In quibus potest considerari, quid ocyus & quid serius futurum sit. & item communiter in tẽpore perspiciendo longinquitas eius est consideranda. nam sæpe oportet commetiri cum tempore negotium, & uidere potuerit ne aut magnitudo negotij, aut multitudo rerum in eo transigi tempore. Consideratur autem tempus & anni, & mensis, & diei, & noctis, & uigiliæ, & horæ, & in aliqua parte alicuius horum.

Occasio. Occasio autem est pars temporis, habens in se alicuius rei idoneam faciendi, aut non faciendi opportunitatem. quare cum tempore hoc differt. nam genere quidem utrũque idem esse intelligitur: uerùm in tempore spatium quodammodo declaratur, quod in annis, aut in anno, aut in aliqua anni parte spectatur: in occasione ad spatium temporis faciendi quædam opportunitas intelligitur adiuncta. quare cùm genere idem sit, fit aliud quod parte quadam, & specie, ut diximus, differat. Hæc distribuitur in tria genera, publicum, commune, singulare. Publicum est, quod ciuitas uniuersa aliqua de caussa frequentat, ut ludi, dies festus, bellum. Commune, quod accidit omnibus eodem ferè tempore, ut meßis, uindemia, calor, frigus. Singulare autem est, quod aliqua de caussa priuatim solet alicui accidere, ut nuptiæ, sacrificium, funus, conuiuium, somnus.

Modus. Modus autem est, in quo quemadmodum, & quo animo factum sit, quæritur. Eius partes sunt, prudentia & imprudentia. Prudentiæ aũt ratio quæritur ex iis, quæ clam, palàm, ui, persuasione fecerit. Imprudentia autem in purgationem confertur, cuius partes sunt inscientia, casus, neceßitas, & inaffectionẽ

animi

animi, hoc est molestiam, iracundiam, amorem, & cetera, quæ in simili genere uersantur. Facultates *sunt, aut quibus facilius fit, aut sine quibus aliquid confici non potest.* Adiunctum *autem negotio id intelligitur, quod maius, & quod minus, & quod simile erit ei negotio, quo de agitur, & quod æquè magnum, & quod contrarium, & quod disparatum, & genus, & pars, & euentus.* Maius, *& minus, & æquè magnum, ex ui, & ex numero, & ex figura negotij, sicut ex statura corporis, consideratur.* Simile *autem ex specie comparabili, comparabile autem ex conferenda atq; asimulanda natura iudicatur* Cōtrarium *est, quod positū in genere diuerso, ab eodem, cui contrariū esse dicitur, plurimū distat, ut frigus calori, uitæ mors.* Disparatum *autem est id, quod ab aliqua re per oppositionē negationis separatur, hoc modo; sapere & non sapere.* Genus *est, quod partes aliquas amplectitur, ut cupiditas.* Pars *est, quæ subest generi, ut amor, auaritia.* Euentus *est alicuius exitus negotij, in quo quæri solet, quid ex quaque re euenerit, eueniat, euenturumq; sit. quare hoc in genere, ut cōmodius quid euenturum sit, antè animo colligi posit, quid quaq; ex re soleat euenire, considerandum est, hoc modo.* Ex arrogantia odiū, ex insolētia arrogātia. Quarta *autē pars est ex ijs, quas negotijs dicebamus esse attributas, consecutio.* In *hac hæ res quæruntur, quæ gestum negotium consequuntur.* Primùm *quod factum est, quo id nomine appellari cōueniat.* Deinde *eius facti qui sunt principes & inuentores, qui deniq; auctoritatis eius & inuentionis cōprobatores atq; æmuli* Deinde *ecquæ ea de re, aut eius rei sit lex, consuetudo, actio, iudicium,*

Adiunctū negotio.

ſcientia, artificium. Deinde natura eius euenire uulgo ſo leat, an inſolenter ac rarò. Poſtea, homines id ſua aucto ritate comprobare, an offendi in his conſueuerint; & ce tera, quæ factum aliquod ſimiliter confeſtim, aut ex in teruallo ſolent conſequi. Deinde poſtremò attenden dum eſt, num quæ res ex ijs rebus, quæ ſunt poſitæ in partibus honeſtatis aut utilitatis, conſequantur, de qui bus in deliberatiuo genere cauſſæ diſtinctius erit dicen dum. Ac negotijs quidem ferè res eæ, quas commemora uimus, ſunt attributæ. Omnis autem argumentatio, quæ ex ijs locis, quos commemorauimus, ſumetur, aut proba bilis, aut neceſſaria debebit eſſe. etenim ut breuiter de ſcribamus, argumentatio uidetur eſſe inuentum ex ali quo genere, rem aliquam aut probabiliter oſtendens, aut neceſſariè demonſtrans. Neceſſariè demonſtrantur ea, quæ aliter, ac dicuntur, nec fieri, nec probari poſſunt, hoc modo: Si peperit, cum uiro concubuit. Hoc genus ar gumentandi, quod in neceſſaria demonſtratione uerſa tur, maximè tractatur in dicendo, aut pro complexio nem, aut per enumerationem, aut per ſimplicem conclu ſionem. Complexio eſt, in qua utrum conceſſeris, repre henditur, ad hunc modum: Si improbus eſt, cur uteris? ſin probus, cur accuſas? Enumeratio eſt, in qua, pluribus rebus expoſitis, & ceteris infirmatis, una reliqua neceſ ſariò confirmatur, hoc pacto: Neceſſe eſt aut inimicitia rum cauſſa ab hoc eſſe occiſum, aut metus, aut ſpei, aut alicuius amici gratia; aut, ſi horum nihil eſt, ab hoc nõ eſ ſe occiſum. nam ſine cauſſa maleficium ſuſceptum eſſe nõ poteſt. ſed neq; inimicitiæ fuerunt, nec metus ullus, nec ſpes ex morte illius alicuius commodi, neq; ad amicũ hu

Argumentatio.

Cõplexio.

Enumeratio.

ius aliquem mors eius pertinebat: relinquitur igitur, ut ab hoc non sit occisus. Simplex autem conclusio ex necessaria consecutione conficitur, hoc modo: Si uos me istud eo tempore fecisse dicitis, ego autem eo ipso tempore trans mare fui; relinquitur, ut id, quod dicitis, non modò non fecerim, sed ne potuerim quidem facere. Atque hoc diligenter uidere oportebit ne quo pacto genus hoc refelli possit, & ne confirmatio modum in se argumẽtationis solum habeat, & quandam similitudinẽ necessariæ conclusionis, uerùm ipsa argumentatio ex necessaria ratione consistat. Probabile autem est id, quod ferè fieri solet, aut quod in opinione positum est, aut quod habet in se ad hæc quandam similitudinem, siue id falsum est, siue uerum. Verum in eo genere, quod ferè solet fieri, probabile huiusmodi est: Si mater est, diligit filium: si auarus est, negligit iusiurandum. In eo autem, quod in opinione positum est, huiusmodi sunt probabilia: Impijs apud inferos pœnas esse præparatas: Eos, qui philosophiæ dent operam, non arbitrari deos esse. Similitudo autem in contrarijs, & paribus, et in ijs rebus, quæ sub eandem cadunt rationem, maximè spectatur. In contrarijs, hoc modo: Nam si ijs, qui imprudenter læserunt, ignosci conuenit; iis, qui necessariò profuerũt, haberi gratiam non oportet. Ex pari, sic: Nam ut locus sine portu, nauibus esse non potest tutus: sic animus sine fide, stabilis amicis non potest esse. In ijs rebus, quæ sub eandem rationem cadũt, hoc modo probabile consideratur: Nam si Rhodiis turpe nõ est portorium locare, ne Hermacreonti quidem turpe est conducere. Hæc tum uera sunt, hoc pacto: Quoniam cicatrix est, fuit uulnus.

Simplex cõclusio.

Probabile.

Similitudo

ius. Tum *uerisimilia, hoc modo: Si multus erat in calceis puluis, ex itinere eum uenire oportebat.* Omne autem, *ut certas quasdam in partes distribuamus, probabile quod sumitur ad argumentationem, aut signum est, aut credibile, aut iudicatum, aut comparabile.* Signum *est, quod sub sensum aliquem cadit, & quiddam significat, quod ex ipso profectum uidetur, quod aut antè fuerit, aut in ipso negotio, aut post sit consecutum, & tamen indiget testimonij, & grauioris confirmationis, ut cruor, fuga, pallor, puluis, & quæ his sunt similia. Credibile est, quod sine ullo teste auditoris opinione firmetur, hoc modo:* Nemo *est, qui non liberos suos incolumes & beatos esse cupiat.* Iudicatum *est res assensione, aut auctoritate, aut iudicio alicuius, aut aliquorum comprobata.* Id *tribus in generibus spectatur, religioso, communi, approbato.* Religiosum *est, quod iurati legibus iudicarunt.* Commune *est, quod omnes uulgò probarunt, & secuti sunt huiusmodi: ut maioribus natu assurgatur, ut supplicium misereatur.* Approbatum *est, quod homines cùm dubium esset, quale haberi oporteret, sua constituerunt auctoritate, uelut* Gracchi *patris factum, quem populus* Ro. *ob id factum, quòd insciente collega in censura nihil gesit, post censuram consulem fecit.* Comparabile *autem est, quod in rebus diuersis similem aliquam rationem continet.* Eius *sunt partes tres, imago, collatio, exemplū.* Imago *est oratio demonstrans corporum aut naturam similitudinem.* Collatio *est oratio rem cum re ex similitudine conferens.* Exemplum *est, quod rem auctoritate aut casu alicuius hominis aut negotij confirmat, aut infirmat.*

Horum

Horum exempla & descriptiones in præceptis elocutionis cognoscentur. Ac *fons quidem confirmationis: ut facultas tulit, apertus est, nec minus dilucidè, quàm rei natura ferebat, demonstratus est.* Quemadmodum *autem quæque constitutio, & pars constitutionis, & omnis controuersia, siue in ratione, siue in scripto uersetur, tractari debeat; & quæ in quasque argumentationes conueniant, singillatim in secundo libro de unoquoque genere dicemus.* In *præsentia tantummodo numeros & modos, & partes argumentandi confusè & permistim dispersimus: pòst descriptè & electè in genus quodque caussæ, quid cuique conueniat, ex hac copia digeremus.* Atque *inueniri quidem omnis ex his locis argumentatio poterit, inuentam exornari, & certas in partes distingui, & suauißimum est, & summè necessarium, & ab artis scriptoribus maximè neglectum. quare & de ea præceptione nobis, & in hoc loco dicendum uisum est, ut ad inuentionem argumenti absolutio quoque argumentandi adiungeretur.* Et *magna cùm cura & diligentia locus hic omnis considerandus est: quòd non rei solùm magna utilitas est, sed præcipiendi quoque summa difficultas.*

OMNIS *igitur argumentatio aut per inductionē tractanda est, aut per ratiocinationē.* Inductio *est oratio, quæ rebus non dubijs captat assensionem eius, quicū instituta est: quibus aßensionibus facit, ut illi dubia quædā res propter similitudinē earum rerum, quibus assensit, probetur: uelut apud* Socraticum Aeschinem *demonstrat* Socrates, *cum* Xenophontis *uxore, & cum ipso* Xeno-

Inductio.

Xenophonte Aspasiam locutam. Dic mihi, quæso. Xenophontis uxor, si uicina tua melius habeat aurum, quàm tu habes; utrum illius, an tuum malis? Illius, inquit. Quòd si uestem & ceterum ornatum muliebrem pretij maioris habeat, quam tu habes; tuum'ne, an illius malis? Illius uerò, respondit. Age, inquit, si uirum illa meliorē habeat, quàm tu habes; utrum'ne tuum, an illius malis? Hic mulier erubuit. Aspasia autem cum ipso Xenophonte sermonem instituit. Quæso inquit; Xenophon, si uicinus tuus meliorem equum habeat, quàm tuus est; tuum'ne equum malis, an illius? Illius, inquit. Quòd si fundum meliorem habeat, quàm tu habes; utrum tandem fundum habere malis? Illum, inquit, meliorem scilicet. Quòd si uxorem meliorem habeat, quàm tu habes; utrum illius malis? Atque hic Xenophon quoque ipse tacuit. Pòst Aspasia, Quoniam uterq; uestrum, inquit, id mihi solum non respondit, quod ego solum audire uolueram; egomet dicam, quid uterq; cogitet, nam et tu mulier optimum uirum mauis habere, & tu Xenophon uxorem habere lectißimam maximè uis. quare nisi hoc perfeceritis, ut neq; uir melior, neque fœmina lectior in terris sit; profectò id semper, quod optimum putabitis esse, multò maximè requiretis, et tu, ut maritus sis, quamoptimæ mulieris, & hæc quamoptimo uiro nupta sit. Hic cum rebus nō dubijs esset assēsum, factum est propter similitudinem, ut etiam illud, quod dubium uidebatur, si quis separatim quæreret, id pro certo propter rationem rogandi concederetur. Hoc modo sermonis plurimùm Socrates usus est, propterea quòd nihil ipse afferre ad persuadendum uolebat, sed ex eo, quod sibi ille

dede-

dederat, quicum disputabat, aliquid conficere malebat quod ille ex eo, quod iam concesisset, necessario approbare deberet. Hoc in genere præcipiendum nobis uidetur. Primùm ut illud, quod inducemus per similitudinem, eiusmodi sit, ut sit necesse concedi. nam ex quo postulabimus nobis illud, quod dubium sit, concedi; dubium esse id ipsum non oportebit. Deinde illud, cuius confirmandi caussa fiet inductio, uidendum est, ut simile ijs rebus sit; quas res, quasi non dubias antè induxerimus. nã antè aliquid nobis concessum esse nihil proderit, si ei dissimile erit id, cuius caussa illud concedi primùm uoluerimus. Deinde non intelligatur, quò spectent illæ primæ inductiones, et ad quem sint exitum peruenturæ. nam, qui uidet, si ei rei, quæ primò rogetur, rectè assenserit, illam quoque rem, quæ sibi displiceat. esse necessariò concedendam, plerunq; aut non respondendo, aut malè respondendo, longius procedere rogationem non sinit. quare ratione rogationis imprudens ab eo, quod concessit, ad id, quod non uult concedere, deducendus est. Extremum autem aut taceatur oportet, aut concedatur, aut negetur. Si negabitur: aut ostendenda est similitudo earum, rerũ quæ antè cõcessæ sunt; aut alia utendũ inductione. Si concedetur: concludenda est argumentatio. Si tacebitur: aut elicienda est responsio; aut, quoniã taciturnitas imitatur confessionem, pro eo, ac si concessum sit, concludere oportebit argumentationem. Ita fit hoc genus argumentandi tripertitũ. Prima pars constat ex similitudine una pluribus'ue. Altera ex eo, quod cõcedi uolumus, cuius caussa similitudines adhibitæ sunt. Tertia ex cõclusione, quæ aut confirmat cõcessionem, aut,

quod

quod ex ea conficiatur, ostendit. Sed quia non satis uidebitur alicui dilucidè demonstratum, nisi quod ex ciuili caussarum genere exemplum subiecerimus; uidetur huiusmodi quoq; utendum exemplo; non quo præceptio differat, aut aliter hoc in sermone, atque in dicendo sit utendum: sed ut eorum uoluntati satisfiat, qui quod aliquo in loco uiderint, alio in loco, nisi demonstratum est, nequeunt cognoscere. Ergo in hac caussa, quæ apud Græcos est peruagata, quòd Epaminondas Thebanorũ imperator ei, qui sibi ex lege prætor successerat, exercitum non tradidit, & cùm paucos ipse dies contra legem exercitum tenuisset, Lacædemonios funditus uicit, poterit accusator argumentatione uti per inductionem, cùm scriptum legis contra sententiam defendat, ad hunc modum: Si iudices, id, quod Epaminondas ait legis scriptorem sensisse, ascribat ad legem, & addat exceptionem hanc, extra quam si quis reipub. caussa exercitum non tradiderit, patiemini? non opinor. Quòd si nosmet ipsi, quod à uestra religione & sapientia remotißimum est, istius honoris caußa hanc eandem exceptionem, iniussu populi ad legem ascribi iubeatis, populus Thebanus patietur'ne id fieri? profectò non patietur. Quod ergo ascribi ad legem nefas est, id sequi, quasi ascriptum sit, rectum uobis uideatur? Noui uestram intelligentiam, non potest ita uideri iudices. Quòd si litteris corrigi neque ab illo, neque à uobis scriptoris uoluntas potest; uidete ne multò indignius sit id re & iudicio uestro mutari, quod ne uerbo quidem commutari potest. Ac de inductione quidem satis in præsentia dictum uidetur. Nunc deinceps ratiocinationis uim & naturam

turam consideremus. Ratiocinatio *est oratio ex ipsa re probabile aliquid eliciens, quod expositum & per se cognitum sua se ui & ratione confirmet.* Hoc de genere *qui diligentius considerandum putauerunt, cùm idem usu dicendi sequerentur, paulùm in præcipiendi ratione dissenserunt. nam partim quinque eius partes esse dixerunt, partim non plus quàm in tres partes posse distribui putauerunt. eorum controuersiam non incommodum uidetur cum utrorumq; ratione exponere: nam & breuis est, & non eiusmodi, ut alteri prorsus nihil dicere putentur, & locus hic nobis in dicendo minimè negligendus uidetur.* Qui *putant in quinque distribui partes oportere, aiunt primùm conuenire exponere summam argumentationis, ad hunc modum:* Melius *accurantur quæ consilio geruntur, quàm quæ sine consilio administrantur.* Hanc *primam partem numerant: eam deinceps rationibus uariis, & quam copiosissimis uerbis approbari putant oportere, hoc modo:* Domus *ea, quæ ratione regitur, omnibus instructior est rebus, & apparatior, quàm ea, quæ temere & nullo consilio administratur.* Exercitus *is, cui præpositus est sapiens, & callidus imperatur, omnibus partibus commodius regitur, quàm is, qui stultitia & temeritate alicuius administratur.* Eadem *nauigij ratio est. nam nauis optimè cursum conficit ea, quæ scientissimo gubernatore utitur.* Cùm *propositio sit hoc pacto approbata, et duæ partes transierint ratiocinationis, tertia in parte aiunt, quod ostendere uelis, id ex ui propositionis oportere assumere, hoc pacto:* Nihil *autem omnium rerum melius, quàm omnis mundus administratur.* Huius

Ratiocinatio.

De quinque partita distributione.

assumptionis quarto in loco aliam porrò inducunt approbationem,hoc modo:Nam & signorum ortus & obitus definitum quendam ordinem seruant; & annuæ commutationes non modò quadam ex necessitate semper eodē modo fiunt, uerùm ad utilitates quoq; rerum omniū sunt accommodatæ; & diurnæ nocturnæq; uicissitudines nulla in re unquam mutatæ, quicquam nocuerunt . quæ signo sunt omnia, non mediocri quodam consilio naturam mundi administrari . Quinto inducunt loco complexionem eam,quæ aut id infert solum, quod ex omnibus partibus cogitur,hoc modo: Consilio igitur mundus administratur: aut unum in locum cùm conduxerit breuiter propositionem, & assumptionem, id adiungit, quod ex his conficiatur,ad hunc modum:Quòd si melius geruntur ea,quæ consilio,quàm quæ sine cōsilio administrantur:nihil autem omnium rerū melius, quàm omnis mundus,administrantur:cōsilio igitur mundus, administratur.Quinque partitam igitur hoc pacto putant esse argumētationem. Qui autem tripertitam esse dicunt, ij nō aliter putant tractari oportere argumentationē,sed partitionem horum reprehendunt. negāt.n.neq; à propositione,neque ab assumptione approbationes earum separari oportere, neq; propositionem absolutam,neq; assumptionem sibi perfectam uideri, quæ approbatione confirmata non sit.quare,quas illi duas partes numerāt, propositionem,& approbationem,sibi unā partem uideri propositionem:quæ si approbata non sit, propositio non sit argumētationis.item,quæ ab illis assumptio, & assumptionis approbatio dicitur, eandem sibi assumptionem solam uideri . Ita fit, ut eadem ratione argu-

men-

mentatio tractata, alijs tripertita, alijs quinque pertita uideatur. Quare euenit, ut res non tam ad usum dicendi pertineat, quàm ad rationem praeceptionis. Nobis autem commodior illa partitio uidetur esse, quae in quinque partes distributa est, quam omnes ab Aristotele & Teophrasto profecti maximè secuti sunt nam quemadmodum illud superius genus argumentandi, quod per inductionem sumitur, maximè Socrates & Socratici tractauerunt: sic hoc, quod per ratiocinationem expolitur, summe est ab Aristotele atq; Peripateticis & Theophrasto frequentatum, deinde à rhetoribus iis, qui elegantissimi atq; artificiosissimi putati sunt. Quare autem nobis illa magis partitio probetur, dicendum uidetur, ne temere secuti putemur: & breuiter dicendum, ne in huiusmodi rebus diutius, quàm ratio praecipiendi postulat, commoremur. Si quadam in argumentatione satis est uti propositione, & nõ oportet adiungere approbationem propositioni; quadam autem in argumentatione infirma est propositio, nisi adiuncta sit approbatio: separatum quiddam est à propositione approbatio. quod enim adiungi & separari ab aliquo potest, id non potest idem esse, quod est id, ad quod adiungitur, & à quo separatur. Est autem quaedam argumentatio, in qua propositio non indiget approbatione, & quaedam, in qua nihil ualet absq; approbatione, ut ostẽdemus. separata est igitur à propositione approbatio. Ostendemus autẽ, id, q polliciti sumus, hoc modo: Quae propositio in se quiddam continet perspicuum, & quod constare inter omnes necesse est, hanc uelle approbare & firmare nihil attinet. Ea est huiusmodi: Si quo die ista caedes Romae fa-

autem quia ipsum ex re perspicitur, & uerum esse intelligitur, nihil attinet, approbari. Quare statim concludenda est argumentatio: igitur dare operam philosophiæ couuenit. Ergo *assumptio quædam, quæ approbationis non indiget. nam quandam indigere perspicuum est. separata est igitur ab assumptione approbatio.* Falsum *ergo est, non esse plus quàm tripertitam argumentationẽ.* Atq; *ex his illud iam perspicuum est, esse quandam argumentationem, in qua neq; propositio, neque assumptio indigeat approbationis huiusmodi, ut certum quiddam & breue exempli caussa ponamus:* Si *summopere sapientia petenda est, summopere stultitia uitanda est: summo autem opere sapientia petenda est: summo igitur opere stultitia uitanda est.* Hic *& assumptio, & propositio perspicua est: quare neutra quoque indiget approbatione.* Ex *his omnibus illud perspicuum est, approbationem tum adiungi, tum non adiungi.* Ex *quo cognoscitur, neque in propositione, neque in assumptione contineri approbationem, sed utranque suo loco positam, uim suam tanquam certam & propriam obtinere.* Quod *si ita, est commodè partiti sunt illi, qui in quinque partes distribuerunt argumentationem.* Quinque *sunt igitur partes eius argumentationis, quæ per ratiocinationem tractatur.* Propositio, *per quam breuiter locus is exponitur, ex quo omnis uis oportet emanet ratiocinationis.* Propositionis *approbatio, perquam id, quod breuiter expositum est, rationibus affirmatum, probabilius & apertius fit.* Assumptio, *per quam id, quod ex propositione ad ostendendum pertinet, assumẽtur.* Assumptionis *approbatio, per quam id, quod assumptum*

Argumentatio quinquepartita.

ptum est, rationibus firmatur: Complexio per quam id, quod conficitur ex omni argumentatione, breuiter exponitur. Quæ plurimas habet argumentatio partes, ea constat ex his quinq; partibus. Secunda est quadripertita. Tertia tripertita. Dein bipertita, quod in controuersia est. De unaquaq; parte potest alicui uideri posse argumentationem consistere. Eorum igitur, quæ constant, exempla ponemus: horum, quæ dubia sunt, rationes afferemus. Quinquepertita argumentatio est huiusmodi: Omnes leges, iudices, ad commodum reip. referri oportet, & eas ex utilitate communi, non ex scriptione, quæ in litteris est, interpretari. ea enim uirtute & sapientia maiores nostri fuerũt, ut in legibus scribendis nihil sibi aliud, nisi salutem, atque utilitatẽ reip. proponerent. neq; enim ipsi, quod obesset, scribere uolebant, & si scripsissent, cũ esset intellectum, repudiatum iri legem intelligebant. nemo enim leges legum caussa saluas esse uult, sed reipub. quod ex legibus omnes respublicas optimè putant administrari. Quam ob rem igitur leges seruari oportet, ad eam caussam scripta omnia interpretari conuenit: hoc est, quoniam reip. seruimus, ex reip. commodo atq; utilitate leges interpretemur. nam ut ex medicina nihil oportet putare proficisci, nisi quod ad corporis utilitatẽ spectat, quoniã eius caussa est instituta: sic à legibus nihil cõuenit arbitrari, nisi quod reip. conducat, proficisci, quoniã eius caussa sunt comparatæ. Ergo in hoc quoq; iudicio desinite litteras legis perscrutari, & legẽ, ut æquum est, ex utilitate reip. cõsiderate, quod hic fecit. Quid enim magis utile Thebanis fuit, quàm Lacedemonios opprimi? Quid magis Epaminon-

dam

dam, Thebanorum imperatorem, quàm uictoriæ Thebanorum consulere decuit? Quid hunc tanta Thebanorum gloria, tã claro atq; exornato trophæo carius atq; antiquius habere conuenit? Scripto uidelicet legis omisso, scriptoris sententiam cõsiderare debebat. Atq; hoc quidem satis consideratum est, nullam esse legem, nisi reip. caussa scriptam. Summam igitur amentiam esse existimabat, quod scriptũ esset reip. salutis caussa, id non ex reip. salute interpretari. Quòd si leges omnes ad utilitatẽ reip. referri conuenit, hic autẽ saluti reip. profuit: profectò nõ potest eodẽ facto & communibus fortunis cõsuluisse, et legibus non obtemperasse. Quattuor autẽ partibus cõstat argumentatio, cùm aut proponimus, aut assumimus sine approbatione, id facere oportet, cũ aut propositio ex se intelligitur, aut assumptio perspicua est, & nullius approbationis indiget. Propositionis approbatione præterita, quattuor ex partibus argumẽtatio tractatur ad hunc modum: Iudices, qui ex lege iurati iudicatis, legibus obtemperare debetis. obtẽperare autem legibus non potestis, nisi quod scriptum est in lege, sequamini. quod enim certius legis scriptor testimonium uoluntatis suæ relinquere potuit quàm quòd ipse magnam cũ cura atq; diligentia scripsit? quod si litteræ nõ extarẽt, magnopere eas requireremus, ut ex his scriptoris uoluntas cognosceretur: nec tamen Epaminondæ permitteremus, nisi extra iudiciũ quidẽ esset, ut is nobis sententiã legis interpretaretur: nedum nunc istud patiamur, cũ præstò lex sit, nõ ex eo, quod apertißimè scriptũ est, sed ex eo, quod suæ caussæ conuenit, scriptoris uolũtatem interpretari. Quòd si uos iudices legibus obtempe-

rare debetis, & id facere nō potestis, nisi quod scriptum est in lege, sequamini: quid caussæ est, quin istum contra legem fecisse iudicetis? Assumptionis autem approbatione præterita, quadripertita sic fiet argumentatio: *Qui sæpe numero nos per fidem fefellerunt, eorum orationi fidem habere non debemus. si quid enim perfidia illorum detrimenti acceperimus: nemo erit præter nosmet ipsos: quem iure accusare possimus. ac primùm quidem decipi incommodum est, iterum stultum, tertium turpe: Carthaginienses autem persæpe iam nos fefellerunt: summa igitur amentia est in eorum fide spem habere, quorum perfidia toties deceptus sis.* Vtraque approbatione præterita, tripertita fit hoc pacto: *Aut metuamus Carthaginienses oportet, si incolumes eos reliquerimus: aut eorum urbem diruamus, ac me tuere quidem non oportet. restat igitur, ut urbem diruamus.* Sunt autem qui putant nonnunquam posse complexione & oportere supersederi, cùm id perspicuum sit, quod conficiatur ex ratiocinatione. Quod si fiat, bipertitam quoque fieri argumentationem, hoc modo: *Si peperit, uirgo nō est: peperit autem* hic satis esse dicunt proponere & assumere; quoniam perspicuum sit quod conficiatur complexionis rem non indigere. Nobis autem uidetur & omnis ratiocinatio concludenda esse: & illud uitium, quod illis displicet, magnopere uitandum est, ne quod perspicuum sit, id in complexionem inferamus. Hoc autem fieri poterit, si complexionum genera intelligātur. nam aut ita complectemur, ut in unum conducamus propositionem & assumptinem, hoc modo: *Quòd si leges omnes ad utilitatem reipublicæ referri conuenit, hic*

autem saluti reip. profuit: profectò non potest eodem facto, & saluti communi consuluisse, & legibus non obtēperasse. Aut ita, ut ex contrario sententia conficiatur, hoc modo: *Summa igitur amentia est, in eorum fide spem habere, quorum perfidia toties deceptus sis.* Aut ita, ut id solum, quod conficitur, inferatur, ad hunc modum: *Vrbem igitur diruamus.* Aut id, quod eam rem, quæ conficitur, sequatur necesse est. id est huiusmodi: *Si peperit, cum uiro concubuit: peperit autem.* Conficitur hoc: *Concubit igitur cum uiro.* Hoc si nolis inferre, & inferas id, quod sequitur, *Fecit igitur incestum,* & concluseris argumentationem, & perspicuam fugeris complexionem. Quare in longis argumentationibus ex conductionibus, aut ex contrario complecti oportet: in breuibus id solum, quod conficitur exponere: in ijs, in quibus exitus perspicuus est, consecutione uti. Si qui autem ex una quoq; parte putabunt constare argumentationem, poterunt dicere sæpe satis esse hoc modo argumentationem facere: *Quoniam peperit, cum uiro concubuit,* nam hoc nullius neq; approbationis, *neque assumptionis, uel eius approbationis, neq; complexionis indigere uidetur, sed nobis ambiguitate nominis uidentur errare. Nam argumentatio nomine uno res duas significat, ideo quòd et inuentum aliquam in rem probabile, aut necessarium argumentatio uocatur, & eius inuenti artificiosa expolitio. quando igitur proferent aliquid huiusmodi: *Quoniam peperit, cum uiro concubuit:* inuentum proferent, non expolitionem. nos autem de expolitionis partibus loquimur. nihil igitur ad hanc rem ratio illa pertinebit. atque hac distinctione alia quoq;, quæ uidebuntur

neque complexionis indigere &c.

buntur officere huic partitioni, propulsabimus, si qui aut assumptionem aliquando tolli posse putent, aut propositionem. quæ si quid habet probabile, aut necessariũ, quoquo modo commoueat auditorem necesse est. quòd si solum spectaretur id, quod inuentum est, ac nihil, quo pacto tractaretur id, quod esset excogitatum, referret: nequaquam tantum inter summos oratores & mediocres interesse existimaretur. Variare autem orationem magnopere oportebit. nã omnibus in rebus similitudo est satietatis mater. Id fieri poterit, si non similiter sẽper ingrediamur in argumentationẽ. Nã primũ omniũ generibus ipsis distinguere cõuenit orationẽ, hoc est tũ inductione uti, tum ratiocinatione. Deinde in ipsa argumentatione non semper à propositione incipere, nec semper quinq; partibus abuti, neq; eadem ratione expolire partitiones, sed tum ab assumptione incipere licet, tum ab approbatione alterutura, tũ utraq;, tũ hoc, tum illo genere complexionis uti. Id ut perspiciatur, aut scribamus ipsi, aut in quolibet exemplo de ijs, quæ proposita sunt, hoc idem exerceamus, ut quam facile sit factu. Ac de partibus quidem argumentationis satis nobis dictum uidetur. Illud autem uolumus intelligi, nos probè tenere, alijs quoq; rationibus tractari argumentationes in philosophia multis & obscuris, de quibus certum est artificium constitutum. Verùm illa nobis abhorrere ab usu oratorio uidentur. Quæ pertinere autem ad dicendum putamus, ea nos commodius, quàm ceteros attendisse nõ affirmamus, sed perquisitius & diligentius conscripsisse pollicemur. Nunc, ut instituimus, proficisci ordine ad reliqua pergemus.

Varianda oratio.

REPRE-

REPREHENSIO est, per quam argumentando aduersariorum confirmatio diluitur, aut infirmatur aut alleuatur. Hæc fonte inuentionis eodem utetur, quo utitur confirmatio, propterea quòd quibus ex locis aliqua res confirmari potest, iisdem potest ex locis infirmari. nihil enim considerandum est in his omnibus inuentionibus, nisi id, quod personis, aut negotijs attributum est. Quare inuentionem & argumentationum expolitionem ex illis, quæ antè præcepta sunt, hanc quoque in partem orationis transferri oportebit. Veruntamen ut quædam præceptio detur huius quoq; partis, exponemus modos reprehensionis: quos qui obseruabunt, facilius ea, quæ contradicetur, diluere aut infirmare poterunt. Omnis argumentatio reprehenditur, si aut ex ijs, quæ sumpta sunt, non conceditur aliquod unum plurave: aut, his cõcessis, complexio confici ex his negatur: aut si genus ipsum argumentationis uitiosum ostenditur: aut si contra firmam argumentationem alia æquè firma, aut firmior ponitur. Ex ijs, quæ sumuntur, aliquid non conceditur, cùm aut id, quod credibile dicunt, negatur esse eiusmodi: aut, quod comparabile putant, dissimile ostenditur, aut iudicatum aliam in partem traducitur, aut omnino iudicatum improbatur: aut, quod signũ esse aduersarij dixerunt, id eiusmodi negatur esse: aut si complexio, aut una, aut ex utraq; parte reprehenditur: aut si enumeratio falsa ostenditur: aut si simplex conclusio fasi aliquid continere demonstratur. nam omne, quod sumitur ad argumentandum, siue pro probabili, siue pro necessario, necesse est sumatur ex his locis, ut antè ostendemus. Quod pro credibili sumptum erit, id

De reprehensione.

Reprehensionis modi.

De repre-hensione.

infirmabitur, si aut perspicuè falsum erit, hoc modo: Nemo est qui non pecuniam, quàm sapientia malit. *Aut ex contrario quoque credibile aliquid habebit, hoc modo:* Quis est, qui non officij cupidior sit quàm pecuniæ? *Aut erit omnino incredibile, ut si quis, quē constet esse auarum, dicat alicuius mediocris officij caussa se maximam pecuniam neglexisse. Aut si quod in quibusdam rebus aut hominibus accidit, id omnibus dicatur usu euenire, hoc pacto:* Qui pauperes sunt, ijs antiquior officio pecunia est. Qui locus desertus est, in eo cædem factam esse oportet. In loco celebri homo occidi qui potuit? *Aut si id, quod raro fit, fieri omnino negatur: ut curio pro* Fuluio: Nemo potest uno aspectu, neq; præteriens in amorem incidere. *Quod autem pro signo sumetur, id ex ijsdem locis, quibus confirmatur, infirmabitur. Nam in signo, primùm uerum esse ostendi oportet. Deinde eius esse rei signum proprium, qua de re agitur, ut cruorem cædis. Deinde factum esse, quod non oportuerit: aut non factum, quod oportuerit. Postremò scisse eum, de quo quæritur, eius rei legem & consuetudinem. nam eæ res sunt signo attributæ, quas diligentius aperiemus, cùm separatim de ipsa coniecturali constitutione dicemus. Ergo horum unumquodque in reprehensione aut non esse signum: aut parum magnum esse, aut à se potius, quàm ab aduersarijs stare, aut omnino falsò dici, aut in aliam quoq; suspicionem duci posse demonstrabitur. Cùm autem pro comparabili aliquid inducetur, quoniam id per similitudinem maximè tractatur, in reprehendendo conueniet, simile id negare esse quod confertur ei, quicū̄ confertur. Id fieri poterit, si demonstrabitur*

Reprehensio signi.

bitur diuersum esse genere, natura, ui, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione; ac si quo in numero illud, quod per similitudinem afferetur, & quo in loco hoc genus, cuius caussa afferetur, haberi conueniat, ostendetur. Deinde quid res cum re differat, demonstrabitur, ex quo docebimus aliud de eo, quod comparabitur, & de eo, quicum comparabitur, existimari oportere. Huius facultatis maximè indigemus, cum ea ipsa argumentatio, quæ per inductionem tractatur, erit reprehendenda. Si iudicatum aliquod inferetur, quoniam id ex his locis maximè firmatur, laude eorum, qui iudicarunt, similitune eius rei, qua de agitur, ad eam rem, qua de iudicatum est; commemorando non modò non esse reprehensum iudicium, sed ab omnibus approbatum; & demonstrando difficilius & maius fuisse id iudicatum, quod afferatur, quàm id, quod instet. Ex contrarijs locis, si res aut uera aut uerisimilis permittet, infirmari oportebit: atque erit obseruandum diligenter, ne nihil ad id, quod agatur, pertineat id, quod iudicatum sit, & uidendum est, ne ea res proferatur, in qua sit offensum; ut de ipso, qui iudicarit, iudicium fieri uideatur. Oportet autem animaduertere, ne cùm aliter multa sint iudicata, solitarium aliquod, aut rarum iudicatum afferatur. nam his rebus auctoritas iudicati maximè potest infirmari. Atque ea quidem argumenta, quæ quasi probabilia sumuntur, ad hunc modum tentari oportebit. Quæ uerò sicuti necessaria inducentur, ea si fortè imitabuntur modò necessariam argumentationem, neque erunt eiusmodi, sic reprehendentur. Primùm complexio, quæ, utrum concesseris, debet tollere, si uera est, nunquam reprehendetur:

sin

sin falsa, duobus modis, aut conuersione, aut alterius partis infirmatione. Conuersione, *hoc modo:*

Nam si ueretur: quid cùm accuses, qui est probus?
Sin inuerecundum animi ingenium poßidet:
Quid eum accuses, qui id parui auditu æstimet?

Hic *siue uereri dixeris, siue non uereri, concludendum hoc putant, ut neges esse accusandum.* Quod *conuersione sic reprehendetur:* Imò *uerò accusandus est: nam si ueretur, accuses: non enim parui auditu æstimabit. sin inuerecundum animi ingenium poßidet, tamen accuses: non enim probus est.* Alterius autem *partis infirmatione, hoc modo reprehendetur.* Verùm *si ueretur, accusatione tua correctus ab errato recedet.* Enumera-

Enumeratio uitiosa. *tio uitiosa intelligitur, si aut præteritum quiddam dicemus, quod uelimus concedere, aut infirmum aliquid annumeratum, quod aut contradici poßit, aut caussa non sit quare non honestè poßimus concedere.* Præteritur *quiddam in eiusmodi enumerationibus:* Quoniam *habes istum equum, aut emeris oportet, aut hæreditate poßideas, aut munere acceperis, aut domi tibi natus sit: aut si horum nihil est, surripueris necesse est. sed neque emisti, neque hæreditate uenit, nq; domi natus est, neque donatus est necesse est: ergo surripueris.* Hoc *commodè reprehenditur, si dici poßit ex hostibus equus esse captus, cuius prædę sectio non uenierit. quo illato, infirmatur enumeratio, quoniã id sit inductum, quod præteritum sit in enumeratione.* Altero *autẽ modo reprehẽdetur, si aut contra aliquid dicetur: hoc est, si exempli caussa, ut in eodem uersemur, poterit ostendi hæreditate uenisse: aut si extremum illud non erit turpe concedere: ut si quis*

ut si quis, cùm dixerint aduersarij, Aut insidias facere uoluisti, aut amico morem gesisti, aut cupiditate elatus es, amico se morem gessisse fateatur. Simplex autem conclusio reprehenditur, si id, quod sequitur, non uideatur necessariò cū eo, quod antecesit, cohærere. nam hoc quidem. Si spiritum ducit, uiuit: si dies est, lucet: eiusmodi est, ut cum priore necessariò posterius cohærere uideatur. Hoc autem, Si mater est, diligit: si aliquando peccauit, nunquam corrigetur: sic conueniet reprehendi, ut demonstretur non necessariò cum priore posterius cohærere. Hoc genus & cetera necessaria, & omnino omnis argumentatio, & eius reprehensio maiorem quandam uim continet, & latius patet, quàm hic exponitur: sed eius artificij cognitio huiusmodi est, ut non ad huius artis partem aliquam adiungi posit, sed ipsa separatim longi temporis & magnæ atque arduæ cognitionis indigeat. Quare illa nobis alio tempore, atq; ad aliud institutum, si facultas erit, explicabuntur. Nunc his præceptionibus rhetorum ad usum oratorium contentos nos esse oportebit. Cùm igitur ex ijs, quæ sumuntur, aliquid non conceditur, sic infirmabitur. cùm autem his concesis, complexio ex his non conficitur, hæc erunt consideranda, nū aliud cōficiatur aliud dicatur, hoc modo: Si cùm aliquis dicat se profectū esse ad exercitū, contráq; eum quis uelit hac argumentatione uti: si uenisses ad exercitum, à tribunis militaribus uisus esses: non es autem uisus ab his, non es igitur profectus ad exercitum. Hic cum concesseris propositionem & assumptionem, complexio est infirmanda. aliud enim, quàm cogebatur, illatum est. Ac nunc quidem quò facilius

res cognosceretur, perspicuo & grandi uitio præditum posuimus exemplum: sed sæpe obscurius positum uitium pro uero probatur, cum aut parum memineris quod concesseris, aut ambiguũ aliquod pro certo concesseris. Ambiguum si concesseris, ex ea parte, quam ipse intellexeris, eam partem si aduersarius ad aliam partem per complexionem uelit accommodare, demonstrare oportebit non ex eo, quod ipse concesseris, sed ex eo. quod ille sumpserit, confici complexionem, ad hunc modum: Si pe*cuniæ indigetis, pecuniam non habetis:* Si *pecuniam non habetis, pauperes estis.* Indi*getis autem pecunia: mercaturæ enim, nisi ita esset, operam non daretis: pauperes igitur estis.* Hoc *sic reprehenditur:* Cùm *dicebas,* Si *indigetis pecuniæ, pecuniam non habetis: hoc intelligebam,* Si *propter inopiam in egestate estis, pecuniam non habetis, & iccirco concedebam.* Cum *autem hoc sumebas,* Indi*getis autem pecuniæ: illud accipiebam,* Vul*tis autem pecuniæ plus habere.* Ex *quibus concessionibus non conficitur hoc, pauperes igitur estis: conficeretur autem, si tibi primo quoq; hoc concessissem,* Qui *pecuniam maiorem uellet habere, eum pecuniam non habere.* Sæ*pe autem oblitum putant quid concesseris, & iccirco id, quod non conficitur, quasi conficiatur, in conclusione infertur, hoc modo:* Si *ad illum hæreditas ueniebat, uerisimile est ab illo esse necatum.* Dein*de hoc approbant plurimis uerbis: post assumunt,* Ad *illum autem hæreditas ueniebat: deinde infertur,* Ille *igitur occidit.* Id *ex ijs, quæ sumpserat, nõ conficitur.* Qua*re obseruare diligenter oportet, & quid sumatur, & quid ex his conficiatur.* Ipsum *autẽ genus argumentationis uitiosum his*

Vitia argumentationis.

 de cau-

de caußis ostendetur, si aut in ipso uitium erit, aut si non ad id, quod instituitur, accommodabitur. Atq; *in ipso uitium erit, si*omnino totum falsum erit, si commune, si uulgare, si leue, si remotum, si male definitio, si controuersum, si perspicuum, si non conceßum, si turpe, si offensum, si contrarium, si incostans, si aduersum.* Falsum est, *in quo perspicuè mendacium est, hoc modo:* Non potest *esse sapiens, qui pecuniam negligit:* Socrates *autem pecuniam negligebat, non igitur sapiens erat.* Commune est, *quod nihilò magis ab aduersarijs, quam à nobis facit, hoc modo:* Iccirco, *iudices, quia ueram caussam habebam, breui peroraui.* Vulgare est, *quod in aliam quoque rem non probabilem, si nunc concessum sit, transferri poßit, hoc modo:* Si *ueram caussam non haberet, uobis se, iudices, non commisisset:* Leue est, *quod aut post tempus dicitur, hoc modo:* Si *in mentem uenisset, non commisisset: aut perspicuè rem turpem leui tegere uult defensione, hoc modo:*

omnino falsum — *Falsum.* — *Commune.* — *Vulgare.* — *Leue.*

Cùm te expectant omnes, florentißimo
In *regno reliqui: nunc desertum ab omnibus,*
Summo periclo sola ut restituam, paro.

Remotum est, *quod ultrà quàm satis est, petitur, hoc modo:* Quòd *si non* P. Scipio Corneliam *filiam* Tiberio Graccho *collocaßet, atq; ex ea duos* Gracchos *procreasset: tantæ seditiones natæ non essent. quare hoc incommodum Scipioni ascribendum uidetur.* Huiusmodi *est illa quoque conquestio:*

Remotum

Vtinam *ne in nemore* Pelio *securibus*
Cæsa cedisset abiegna ad terram trabes.
Longius *enim repetita est, quàm res postulabat.*

Mala

Definitio mala. Mala definitio est, cùm aut communia describit, hoc modo: Seditiosus est is, qui malus atq; inutilis est ciuis. Nam hoc non magis seditiosi, quàm ambitiosi, quàm calumniatoris, quàm alicuius improbi hominis ulm describit. Aut falsum quiddam dicit, hoc pacto: Sapientia est peccuniæ acquirendæ intelligentia. Aut aliquid non graue, nec magnum continens, sic: Stultitia est immensæ gloriæ cupiditas: est hæc quidem stultitia, sed ex parte quadam, non ex omni genere definita. *Controuersum.* Controuersum est, in quo ad dubium demonstrandum, dubia caussa affertur, hoc modo: Eho tu, dij, quibus est potestas, motus superum atq; inferum, Pacem inter sese conciliant, conferunt concordiam.

Perspicuũ Perspicuum est, de quo non est cõtrouersia: ut si quis cũ Orestem accuset, planum faciat ab eo matrem esse occisam. *Non concessum.* Non concessum est, cùm id, quod augetur, in cõtrouersia est: ut si quis, cum Vlyssem accuset, in hoc maximè commoretur: Indignum esse ab homine ignauißimo uirum fortißimum Aiacem necatum. *Turpe.* Turpe est, quod aut eo loco, in quo dicitur, aut eo homine, q dicat, aut eo tempore, quo dicitur, aut ijs, qui audiũt, aut ea re, de qua agitur, indignum propter inhonestam rem uidetur. *Offensum.* Offensum est, quod eorum, qui audiunt, uoluntatem lædit, ut si quis apud equites Romanos cupidos iudicandi Cæpionis legem iudiciariam laudet. *Contrariũ.* Contrariũ est, quod contra ea dicitur, quæ ij, qui audiunt, fecerunt: ut si quis apud Alexandrum Macedonem contra aliquem urbis expugnatorem diceret nihil esse crudelius, quàm urbes diruere, cùm ipse Alexander Thebas diruisset. *Inconstans.* Inconstans est, quòd ab eodem de eadem re diuersè dicitur:

ut si

dicitur: ut si quis cùm dixerit, qui uirtutem haebat, cum nullius rei ad bene uiuendum indigere, neget postea sine bona ualetudine posse bene uiuere: Aut *se amico adesse propter beneuolentiam: sperare enim aliquid commodi ad se peruenturum.* Aduersum *est, quod ipsi caussæ aliqua ex parte officit, ut si quis hostium uim, & copias, & felicitatem augeat, cum ad pugnam milites hortetur.* Si *non ad id, quod instituitur, accommodabitur aliqua pars argumentationis, horum aliquo in uitio reperietur.* Si *plura pollicitus, pauciora demonstrabit: aut si cùm totum debebit ostendere, de parte aliquo loquatur, hoc modo:* Mulierum *genus auarum est: nam* Eriphyle *auro uiri uitam uendidit.* Aut *si non id, quod accusabitur, defendet: ut si quis, cum ambitus accusabitur manu se fortē eße, defendet, ut* Amphion *apud* Euripidem. Item *apud* Pacunium, *qui, uituperata musica, sapientiā laudat.* Aut *si res ex hominis uitio uituperabitur, ut si quis doctrinā ex alicuius docti uitijs reprehendat.* Aut *si quis, cùm aliquem uolet laudare, de felicitate eius, non de uirtute dicat.* Aut *si quis rem cum re ita comparabit, ut alteram se non putet laudare, nisi alteram uituperarit: aut si alteram ita laudet, ut alterius non faciat mentionem: ut si quis cum aliqui deliberent, bellum geratur, an non, pacem laudet omnino, non illud bellum inutile eße demonstret.* Aut *si, cùm de certare quæretur, de communi instituetur oratio.* Aut *si ratio alicuius rei reddetur falsa, hoc modo:* Pecunia *bonum est, propterea quòd ea maximè uitam beatam efficiat.* Aut *si infirma, ut* Plautus: Amicum *castigare ob meritam noxiam,*

Aduersum

Immane est facinus, uerum in ætate utile
Et conducibile: nam ego amicum hodie meum
Concastigabo pro commerita noxia.

Aut eadem, hoc modo: Maximum malum est auaritia: multos enim magnis incommodis afficit pecuniæ cupiditas. Aut parum idonea, hoc modo: Maximum bonũ est amicitia: plurimæ enim delectationes sunt in amicitia.

Quartus modus reprehensionis.

Quartus modus erat reprehensionis, per quem contra firmam argumentationem æquè firma aut firmior ponebatur. Hoc genus in deliberationibus maximè uersatur, cum aliquid, quod contrà dicatur, æquum esse concedimus; sed id, quod nos defendimus, necessarium esse demonstramus. Aut cùm id, quod illi defendant, utile esse fateamur: quod nos dicamus, demonstremus esse honestum. Ac de reprehensione hæc quidem existimauimus esse dicenda. Deinceps nunc de conclusione ponemus. Hermagoras digreßionem deinde, tum postremam conclusionem ponit. In hac autem digreßione ille putat oportere quandam inferri orationem à caussa atq; à iudicati ne ipsa remota, quæ aut sui laudem, aut aduersarij uituperationem contineat, aut in aliam caussam deducat, ex qua conficiat aliquid confirmationis, aut reprehensionis, non argumentando, sed augendo per quandam amplificationem. Hanc si quis partem putarit orationis, sequatur licebit. nam & augendi, & laudandi, & uituperandi præcepta à nobis partim data sunt, partim suo loco dabuntur. nobis autem non placet hanc partem in numerum reponi, quòd de caussa digredi, nisi per locum communem displicet, quo de genere posterius est dicendum. Laudes autem, & uituperationes non separatim

ratim placet tractari, sed in ipsis argumentationibus esse implicitas. Nunc de conclusione dicemus.

CONCLVSIO *est exitus et determinatio totius orationis.* Hæc habet partes tres, *enumerationem, indignationem, conquestionem.* Enumeratio est, *per quam res dispersè & diffusè dictæ, unum in locum coguntur, & reminiscendi caussa unum sub aspectum subiiciuntur.* Hæc *si semper eodem modo tractabitur, perspicuè ab omnibus artificio quodam tractari intelligetur: sin uariè fiet, & hanc suspicionem & satietatem uitare poterit.* Quare *tum oportebit ita facere, ut plerique faciunt propter facilitatem, singillatim unamquanque rem attingere, & ita omnes transire breuiter argumentationes: tum autem id, quod difficilius est, dicere quas partes exposueris in partitione: de quibus te pollicitus sis dicturum, & reducere in memoriam, quibus rationibus unamquanq; partem confirmaris: tum ab ijs, qui audiunt, quærere quid sit quod sibi uelle debeant demonstrari, hoc modo:* Docuimus *hoc, illud planum fecimus: ita simul & in memoriam redibit auditor, et putabit nihil esse præterea, quod debeat desiderare.* Atque *in his generibus (ut antè dictum est) tum tuas argumentationes transire separatim, tum id, quod artificiosius est, cum tuis contrarias coniungere: & cùm tuã argumentationem dixeris, tum contra eam quod afferebatur, quemadmodum dilueris, ostendere.* Ita *per breuem comparationem, auditoris memoria & de confirmatione, & de reprehensione redintegrabitur.* Atque *hæc alijs actionis quoq; modis uariare oportebit.* Nam *tum ex tua persona enumerare possis. ut quid, & quo*

De conclusione.

loco

loco quidque dixeris, admoneas: tum uerò personam aut rem aliquam inducere, & enumerationem ei totam attribuere personam, hoc modo: Nam *si legis scriptor existat, & quærat à uobis, quid dubitetis, quid posìtis dicere, cum uobis hoc & hoc sit demonstratum.* Atque *hic item ut in nostra persona licebit alias singillatim trāsire omnes argumentationes, alias ad partitiones singula genera referre, alias ab auditore, quid desideret, quærere, alias hæc facere per comparationem suarum & contrariarum argumentationem.* Res *autem inducetur, si alicui rei huiusmodi, legi, loco, urbi, monumento attribuetur oratio per enumerationem, hoc modo:* Quid *si leges loqui possent, non'ne hæc apud uos quererentur?* Quidnam *amplius desideratis, iudices, cum uobis hoc & hoc planum factum sit?* In *hoc quoque genere omnibus eisdem modis uti licebit.* Commune *autem præceptum hoc datur ad enumerationem, ut ex unaquaq; argumentatione, quoniam tota iterum dici non potest, id eligatur, quod erit grauißimum, & unumquodq; quambreuißimè transeatur, ut memoria, non oratio renouata uideatur.* Indignatio *est oratio, per quam conficitur, ut in aliquem hominem magnum odium, aut in rem grauis offensio concitetur.* In *hoc genere illud primum intelligi uolumus, posse omnibus ex locis ijs, quos in confirmandi præceptis posuimus, tractari indignationem. nam ex ijs rebus, quæ personis atque negotijs attributæ sunt, quæuis amplificationes & indignationes nasci possunt: sed tamen ea, quæ separatim de indignatione præcipi possunt: consideremus.* Primus *locus sumitur ab auctoritate, cùm commemo-*

Indignatio.

Loci indignationis.

memoramus, quantæ curæ res ea fuerit eis, quorum auctoritas grauissima debeat esse, dijs immortalibus: qui locus sumetur ex sortibus, ex oraculis, uatibus, osten tis, prodigijs, responsis, similibus rebus: item ex maioribus nostris, regibus, ciuitatibus, gentibus, hominibus sapientissimis, senatu, populo, legum scriptoribus. Secundus locus est, per quem illa res, ad quos pertineat, cum amplificatione per indignationem ostenditur, an ad omnes, an ad maiorem partem, quod atrocissimum est; an ad superiores, quales sunt ij quorum ex auctoritate indignatio sumitur; quod indignissimum est; an ad pares animo, fortuna, corpore, quod iniquissimum est; an ad inferiores, quod superbissimum est. Tertius locus est, per quem quærimus quid nam sit euenturum, si idem ceteri faciant: & simul ostendimus, huic si concessum sit, multos æmulos eiusdem audaciæ futuros: ex quo quid mali sit euenturum, demonstrabimus. Quartus locus est, per quem demonstramus multos alacres expectare quid statuatur, ut ex eo, quod uni concessum sit, sibi quoq; tali de re quid liceat, intelligere poßint. Quintus locus est, per quem ostendimus ceteras res perperàm constitutas, intellecta ueritate commutatas corrigi posse, hanc esse rem, quæ si sit semel iudicata, neque alio commutari iudicio, neq; ulla potestate corrigi poßit. Sextus locus est, per quem consultò & de industria factum esse demonstatur, & illud adiungitur, uoluntario maleficio ueniam dari non oportere, imprudentiæ concedi non nunquam conuenire. Septimus locus est, per quem indignamur, quod tetrum, crudele nefarium, tyrannicum factum esse dicamus, per uim, manum, opulentiam, quæ

res ab legibus, ab æquabili iure remotißima sit. Octauus *locus est, per quem demonstramus non uulgare, neq; factitatum esse, ne ab audacißimis quidem hominibus, id maleficium, de quo agitur, atq; id à feris quoq; hominibus, & à barbaris gentibus & immanibus bestijs remotum esse.* Hæc *erunt, quæ in parentes, liberos, coniuges, consanguineos, supplices crudeliter facta dicentur: & deinceps, si qua proferantur in maiores natu, in hospites, in uicinos, in amicos; in eos, quibuscum uitam egeris; in eos, apud quos educatus sis; in eos, à quibus eruditus sis; in mortuos, in miseros, & misericordia dignos, in homines claros, nobiles, & honore usos; in eos, qui neque lædere alium, nec se defendere potuerunt, ut in pueros, senes, mulieres: quibus omnibus acriter excitata indignatio summum in eum, qui uiolarit horum aliquid, odium commouere poterit.* Nonus *locus est, per quem cum alijs, quæ constant esse peccata, hoc, quo de quæstio est, comparatur: & ita per contentionem quanto atrocius & indignius sit illud, de quo agitur, ostenditur.* Decimus *locus est, per quem omnia, quæ in negotio gerendo acta sunt, quæq; post negotium consecuta sunt, cum uniuscuiusque indignatione & criminatione colligimus, & rem uerbis quammaximè ante oculos eius, apud quem dicitur, ponimus, ut id, quod indignũ est, perinde illi uideatur indignum, ac si ipse interfuerit, at præsens uiderit.* Vndecimus *locus est, per quem ostendimus ab eo factum, à quo minimè oportuerit, & à quo, si alius faceret: prohiberi conueniret.* Duodecimus *locus est, per quem indignamur, quòd nobis hoc primis acciderit, nec alicui nunquam usu euenerit.* Tertiusdecimus

decimus locus est, si cum iniuria contumelia iuncta demonstratur, perquem locum in superbiam & arrogantiam odium concitatur. Quartusdecimus locus est, per quem petimus ab iis, qui audiunt, ut ad suas res nostras iniurias referant; si ad pueros pertinebit, de liberis suis cogitent; si ad mulieres, de uxoribus; si ad senes, de parentibus. Quintusdecimus est locus, per quem dicimus inimicis quoq;, & hostibus ea, quæ nobis acciderint, indigna uideri solere. Et indignatio quidem his ferè de locis grauißimè sumetur. Conquestionis autem huiusmodi de rebus partes petere oportebit. Conquestio est oratio auditorum misericordiam captans. In hac primum animum auditoris mitem & misericordem conficere oportet, quò facilius conquestione commoueri poßit. Id locis communibus efficere oportebit, per quos fortunæ uis in omnes, & hominum infirmitas ostenditur. qua ratione habita grauiter & sententiosè, maximè dimittitur animus hominum, & ad misericordiam comparatur: cùm in alieno malo suam infirmitatem considerabit. Deinde primus locus est misericordiæ per quem quibus in bonis fuerint, & nunc quibus in malis sint, ostenditur. Secundus, qui in tempora tribuitur, per quem quibus in malis fuerint, & sint, & futuri sint, demonstratur. Tertius, per quem unumquodque deploratur incommodum, ut in morte filii, pueritiæ delectatio, amor, spes, solatium, educatio, & siqua simili in genere quolibet de incommodo per conquestionem dici poterunt. Quartus, per quem res turpes, & humiles, & illiberales proferentur, & indignæ ætate, genere, fortuna, pristino honore, beneficijs, quas paßi perpeßuri'ue

Conquestio.

Loci conquestionis.

 sint,

sint. Quintus est, per quem omnia ante oculos singillatim incommoda ponētur, ut uideatur is, qui audit, uidere, & re quoque ipsa, quasi adsit, non uerbis solùm ad misericordiam ducatur. Sextus, per quem præter spem in miserijs demonstratur esse, & cùm aliquid expectaret, non modò id non adeptum esse, sed in summas miserias incidisse. Septimus, per quem ad ipsos, qui audiunt similem casum cōuertimus, & petimus, ut de suis liberis, aut parentibus, aut aliquo, qui illis carus debeat esse, nos cùm uideant, recordentur. Octauus, per quem aliquid dicitur esse factum, quod non oportuerit, aut non factum, quod oportuerit, hoc modo: Non affui, non uidi, *postremam eius uocem audiui, non extremum eius spiritum excepi.* Item, I*nimicorum in manibus mortuus est, hostili in terra turpiter iacuit insepultus, à feris diu uexatus, communi quoque honore in morte caruit.* Nonus, *per quem oratio ad mutas & expertes animi res refertur: ut si ad equum, domum, uestem, sermonem alicuius accommodes, quibus animus eorum, qui audiunt, et aliquem dilexerunt, uehementer commouetur.* Decimus, *per quem inopia, infirmitas, solitudo demonstratur.* Vndecimus, *per quem aut liberorum, aut parentum, aut sui corporis sepeliendi, aut alicuius eiusmodi rei commendatio fit.* Duodecimus, *per quem disiunctio deploratur ab aliquo, cùm deducaris ab eo, qui cum libētissimè uixeris, ut a parente, filio, fratre, familiari.* Tertius *decimus, per quem cum indignatione conquerimur, quòd ab ijs, à quibus minimè cōueniat, malè tractemur, propinquis, amicis, quibus benefecerimus, quos adiutores fore putauerimus, aut à quibus indignū est, ut seruis, libertis,*

clien-

clientibus, supplicibus. Quartus decimus, qui per obsecrationem sumitur, in quo orantur modo illi, qui audiunt, humili & supplici oratione, ut misereantur. Quintus decimus; per quem non nostras, sed eorum, qui cari nobis debent esse, fortunas conqueri nos demonstramus. Sextus decimus est, per quem animum nostrum in alios misericordem esse ostendimus, & tamen amplum & excelsum & patientem incommodorum esse, & futurum, si quid acciderit, demonstramus. nam saepe uirtus et magnificentia, in qua grauitas et auctoritas est, plus proficit ad misericordiam commouendam, quàm humilitas & obsecratio. commotis autem animis, diutius in conquestione morari non oportebit. Quemadmodum enim dixit rhetor Apollonius. Lacryma nihil citius arescit. Sed quoniam & satis, ut uidemur, de omnibus partibus orationis diximus, & huius uoluminis magnitudo longius processit; quae sequuntur deinceps, in secundo libro dicemus.

M. T. CICERONIS
DE INVENTIONE
LIBER SECVNDVS.

CROTONIATAE *quondam, cùm florerent omnibus copijs, & in Italia cum in primis beati numerarentur, templum Iunonis, quod religiosissimè colebant, egregijs picturis locupletare uoluerunt. itaque Heracleoten Zeusim, qui tum longè ceteris excellere picto-*

ribus existimabatur, magno pretio conductum adhibuerunt. is & ceteras tabulas complures pinxit, (quarum nonnulla pars usque ad nostram memoriam propter fani religionem remansit) & ut excellentem muliebris formæ pulchritudinem muta in sese imago cõtineret. Helenæ *se pingere simulacrum uelle dixit. quod* Crotoniatæ, *qui cum muliebri in corpore pingendo plurimum aliis præstare sæpe accepissent, libenter audierunt putauerunt enim eum, si quo in genere plurimum posset, in eo magnopere elaborasset, egregiũ sibi opus illo in fano relicturum. neq; tamẽ eos illa opinio fefellit. nã* Zeusis *illico quæsiuit ab eis, quasnam uirgines formosas haberẽt. illi autẽ statim hominem deduxerũt in palæstrã, atq; ei pueros ostẽderũt multos magna præditos dignitate. etenim quoddã tẽpore* Crotoniatæ *multũ omnibus corporũ uiribus & dignitatibus antesteterũt, atq; honestißimas ex gymnico certamine uictorias domũ cũ maxima laude retulerunt. Cum puerorum igitur formas & corpora magno hic opere miraretur:* Horum, *inquiunt illi, sorores sunt apud nos uirgines. quare, qua sint illæ dignitate, potes ex his suspicari.* Præbete *igitur mihi quæso, inquit, ex istis uirginibus formosißimas, dũ pingo id, quod pollicitus sum uobis, ut mutum in simulacrum ex animali exemplo ueritas transferatur.* Tunc Crotoniatæ *publico de consilio uirgines unum in locum conduxerunt, & pictori quas uellet eligendi potestatem dederunt. ille autem quinque delegit, quarum nomina multi poetæ memoriæ tradiderunt, quòd eius essent iudicio probatæ, qui uerißimum pulchritudinis habere iudicium debuisset. neque. n. putauit omnia, quæ quæreret ad uenustatẽ, uno in*

corpore

corpore se reperire posse, ideo quòd nihil simplici in genere omnibus ex partibus perfectum natura expoliuit. itaque, tanquam ceteris non sit habitura quod largiatur, si uni cuncta concesserit, aliud alij commodi aliquo adiuncto incommodo muneratur. quod quoniam nobis quoque uoluntatis accidit, ut artem dicendi perscriberemus, non unum aliquod proposuimus exemplum, cuius omnes partes, quocunq; essent in genere, exprimendæ nobis necessariò uiderentur; sed omnibus unum in locum coactis scriptoribus, quod quisq; commodissimè præcipere uidebatur, excerpsimus; & ex uariis ingenijs excellentissima quæq; libauimus. ex his enim, qui nomine & memoria digni sũt, nec nihil optimè, nec omnia præclarissimè quisquam dicere nobis uidebatur. quapropter stultitia nobis uisa est, aut à bene inuentis alicuius recedere, si quo in uitio eius offenderemur, aut ad uitia quoq; eius accedere, cuius aliquo bene præcepto duceremur. Quòd si in ceteris quoque studijs à multis eligere homines commodissimum quodq;, quàm sese uni alicui certo uellent addicere; minus in arrogantiam offenderent, non tantopere in uitiis perseuerarent, aliquanto ex inscita leuius laborarent. Ac si par in nobis huius artis atq; in illo picturæ scientia fuisset; fortasse magis hoc suo in genere opus nostrum, quàm ille in sua pictura nobilis eniteret. ex maiore enim copia nobis, quàm illi, fuit exemplorum eligendi potestas, ille una ex urbe, & ex eo numero uirginum, quæ tum erant, eligere potuit: nobis omniũ, quicũq; fuerũt ab ultimo principio huius præceptionis usq; ad hoc tẽpus, expositis copiis, quodcunq; placeret, eligẽdi potestas fuit. Ac ueteres quidem

dem

dem ſcriptores artis uſq; ab principe illo atque inuento re Tyſia repetitos, unum in locum conduxit Ariſtoteles, *& nominatim cuiuſq; præcepta magna conquiſita cura perſpicuè ſcripſit, atq; enodata diligenter expoſuit; ac tantùm inuentoribus ipſis ſuauitate & breuitate dicendi præſtitit, ut nemo illorum præcepta ex ipſorum libris cognoſcat, ſed omnis, qui quod illi præcipiant uelint, intelligere, ad hunc, quaſi ad quendam multò commodiorem explicatorem, reuertantur.* Atque *hic quidem ipſe & ſeſe ipſum nobis, & eos, qui ante ſe fuerant, in medio poſuit, ut ceteros, & ſe ipſum per ſe cognoſceremus.* Ab *hoc autem qui profecti ſunt, quanquàm in maximis philoſophiæ partibus operæ plurimum conſumpſerunt, ſicut & ipſe, cuius inſtituta ſequabantur, fecerat: tamen permulta nobis præcepta dicendi reliquerunt.* Atque *alij quoque alio ex fonte præceptores dicendi emanauerunt; qui item permultum ad dicendum, ſi quid ars proficit, opitulati ſunt. nam fuit tempore eodem, quo* Ariſtoteles, *magnus & nobilis rhetor* Iſocrates, *cuius ipſius quam conſtet eſſe artem, non inuenimus.* Diſcipulorum *autem, atque eorum, qui protinus ab hac ſunt diſciplina profecti, multa de arte præcepta reperimus.* Ex *his duabus diuerſis, ſicuti familiis, quarum altera cùm uerſaretur in philoſophia, nonnullam rhetoricæ quoq; artis ſibi curam aſſumebat, altera uerò omnis in dicendi erat ſtudio & præceptione occupata; unum quoddam eſt conflatum genus à poſterioribus, qui ab utriſque ea, quæ commodè dici uidebantur, in ſuas artes contulerunt: quos ipſos ſimul atque illos ſuperiores nos nobis omnes, quoad facultas tulit, propoſuimus, & ex noſtro*

quoq; nonnihil commune contulimus. Quòd si ea, quæ in his libris exponuntur, tantopere eligenda fuerunt, quanto studio electa sunt: profectò neque nos, neq; alios industriæ nostræ pœnitebit. sin autem temere aliquid alicuius præterisse, aut non satis eleganter secuti uidebimur; docti ab aliquo facilè & libenter sententiam commutabimus. non enim parum cognosse, sed in parum cognito stultè, & diu perseuerasse turpe est: propterea q. alterum cõmuni hominum infirmitati, alterum singulari uniuscuiusque uitio est attributum. Quare nos quidem sine ulla affirmatione simul quærentes dubitanter unumquodque dicemus, ne, dum paruulum hoc consequimur, ut satis commodè hæc perscripsisse uideamur: illud amittamus, quod maximum est, ut ne cui rei temere atque arroganter assenserimus. Verùm hoc quidem nos, & in hoc tempore; & in omni uita studiosè, quoad facultas feret, consequemur: nunc autem, ne longius oratio progressa uideatur, de reliquis, quæ præcipienda uidetur esse, dicemus. Igitur primus liber, exposito genere huius artis, & officio, & fine, & materia, &, partibus, genera controuersiarum, & inuentiones, & constitutiones continebat; Deinde partes orationis, & in eas omnes omnia præcepta. Quare cum in eo ceteris de rebus distinctius dictum sit, dispersè autem de confirmatione, & de reprehensione: nunc certos confirmandi & reprehendendi in singula caussarum genera locos tradendos arbitramur. Et quia quo pacto tractari conueniret argumẽtationes, in libro primo non diligenter expositum est; hic tantum ipsa inuenta unamquanq; in rem exponentur simpliciter sine

Epilogus dictorum in primo lib.

ulla exornatione, ut ex hoc inuenta ipsa, ex superiore autem expolitio inuentorum petatur. Quare hæc, quæ nunc præcipientur, ad confirmationis & reprehensionis partes referre oportebit.

OMNIS *& demonstratiua, & deliberatiua, & iudicialis caussa necesse est in aliquo eorum, quæ antè exposita sunt, constitutionis genere uno pluribus'ue uersetur.* Hoc *quanquam ita est: tamen cum communiter quædam de omnibus, præcipi poßint, separatim quoque aliæ sunt cuiusque generis & diuersæ præceptiones. aliud enim laus, aut uituperatio, aliud sententiæ dictio, aliud accusatio, aut recusatio conficere debet.* In *iudicijs, quid æquum sit, quæritur.* In *demonstrationibus, quid honestum.* In *deliberationibus, ut nos arbitramur, quid honestum sit, & quid utile.* Nam *ceteri utilitatis modo fidem in suadendo & in dissuadendo exponi oportere arbitrati sunt.* Quorum *igitur generum fines & exitus diuersi sunt, eorum præcepta eadem esse non possunt.* Neque *nunc hoc dicimus, non easdem incidere constitutiones, ueruntamen oratio quædam ex ipso fine & genere caussæ nascitur, quæ pertineat ad uitæ alicuius demonstrationem, aut ad sententiæ dictionem.* Quare *nunc in exponendis controuersiis in iudiciali genere caussarum, & præceptorum uersabimur.* Ex *quò pleraq; in cetera quoq; caussarum genera simili implicita cõtrouersia nulla cum difficultate trãsferentur: pòst autem separatim de reliquis dicemus.* Nunc *à coniecturali cõstitutione proficiscemur: cuius exemplũ sit hoc expositum.* In *itinere quidã proficiscentem ad mercatum quendam, & secum aliquantum nummorum ferentem*

De cõiecturali.

tem est comitatus: cum hoc, ut ferè fit, in uia sermonem contulit: ex quo factum est, ut illud iter familiarius facere uellent. quare cùm in quandam tabernam diuertissent, simul cœnare, & in eodem loco somnum capere uoluerunt. cœnati discubuerunt ibidem. Caupo autem (nam ita dicitur post inuentum, cum in alio maleficio deprehensus esset) cùm illum alterum, uidelicet qui nummos haberet, animaduertisset, noctu, postquam illos arctius, ut fit, iam ex laßitudine dormire sensit, accesßit, & alterius eorum, qui sine nummis erat, gladium propter appositum è uagina eduxit, & illum alterum occidit, nummos abstulit, gladium cruentum in uaginam recondidit, ipse sese in lectum suum recepit. Ille autem, cuius gladio occisio erat facta, multo ante lucem surrexit, comitem illum suum inclamauit semel & sæpius, illum somno impeditum non respondere existimauit, ipse gladium, & cætera, quæ secum attulerat, sustulit, solus profectus est. Caupo non multò pòst conclamauit hominem esse occisum, & cum quibusdam diuersoribus illum, qui antè exierat, consequitur: in itinere hominem comprehendit, gladiũ eius è uagina educit, reperit cruẽtum: homo in urbem ab illis deducitur, ac reus fit. In hac intentio est criminis, Occidisti. *Depulsio,* Non occidi. *Ex quibus cõstitutio est. Quæstio eadem in cõiecturali, quæ iudicatio,* Occiderit'ne. *Nunc exponemus locos, quorum pars aliqua in omnem coniecturalem incidit controuersiam. Hoc autem & in horum locorum expositionem, et in ceterorum oportebit attendere, non omnes in omnem caussam conuenire. ut enim omne nomen ex aliquibus, non ex omnibus litteris scribitur: sic omnem in caussam*

ſam non omnis argumentorum copia, ſed eorum neceſſaria pars aliqua conuenit. Omnis igitur ex cauſſa, ex perſona, ex facto ipſo coniectura capienda eſt. Cauſa diſtribuitur in impulſionem & in ratiocinationem. Impulſio eſt, quæ ſine cogitatione per quandam affectionem animi facere aliquid hortatur, ut amor, iracundia, ægritudo, uinolentia, & omnino omnia, in quibus animus ita uidetur affectus fuiſſe, ut rem perſpicere cum conſilio & cura non potuerit: & id, quod fecit, impetu quodam animi potius, quàm cogitatione fecerit. Ratiocinatio autem eſt diligens & conſiderata faciendi aliquid, aut non faciendi excogitatio. Ea dicitur tum interfuiſſe, cùm aliquid faciendum, aut non faciendum certa de cauſſa uitaſſe, aut ſecutus eſſe animus uidetur, ut ſi amicitiæ quid cauſſa factum dicetur, ſi inimici ulciſcendi, ſi metus, ſi gloriæ, ſi pecuniæ, ſi denique, ut omnia generatim amplectamur, alicuius retinendi, augendi, adipiſcendi'ue commodi, aut contrà reijciendi, diminuendi, deuitandi'ue incommodi cauſſa. nam horum in genus alterutrum illa quoq; incidĕt, in quibus aut incommodum aliquod maioris uitandi incommodi cauſſa, aut maioris adipiſcendi commodi ſuſcipitur: aut commodum aliquod maioris adipiſcendi accommodi, aut maioris uitandi incommodi præteritur. Hic locus ſicut aliquod fundamentum eſt huius conſtitutionis: nam nihil factum eſſe cuiquam probatur, niſi aliquid, quare factum ſit, oſtenditur. Ergo accuſator: cum aliquid impulſione factum eſſe dicet, illum impetum & quandam commotionem animi, affectionemq; uerbis & ſententijs amplificare debebit, & oſtendere, quanta uis amoris ſit, quanta

Cauſa. Impulſio. Ratiocinatio.

quanta animi perturbatio ex iracundia fiat, aut ex ali qua caussa earum, quæ impulsum aliquem id fecisse di-cet. Hic & exemplorum commemoratione, qui similiter impulsu aliquid commiserint, & similitudinem collatio ne, & ipsius animi affectionis explicatione curandum est, ut non mirum uideatur, si quod ad facinus tali per-turbatione commotus animus accesserit. Cùm autem nõ impulsione, uerum ratiocinatione aliquem commisisse quid dicet, quid commodi sit secutus, aut quid incõmodi fugerit, demonstrabit, & id augebit, quammaximè pote rit, ut quoad eius fieri poßit, idonea quammaximè cauf-sa ad pecandum hortata uideatur. Si gloriæ caussa, quan tam gloriam consecuturam existimarit. Item si domina tionis, si pecuniæ, si amicitiæ, si inimicitiarum, & omnino quicquid erit, quod caussæ fuisse dicet, id sum-mè augere debebit. Et hoc eum magnopere considera-re oportebit, non quid in ueritate modò, uerùm etiam uehementius, quid in opinione eius, quem arguet, fue-rit. nihil enim refert non fuisse, aut non esse aliquid commodi aut incommodi, si ostendi potest ei uisum esse, qui arguatur. nam opinio dupliciter fallit homines, cum aut res aliusmodi est, ac putatur; aut non is euen-tus est, quem arbitrati sunt. Res aliusmodi est tum, cùm aut id, quod bonum est, malum putant: aut contrà, quod malum est, bonum: aut quod nec malum est, nec bonum, malum aut bonum: aut quod malũ aut bonum est, nec ma lum, nec bonum. Hoc intellecto, si quis negabit ullam esse pecuniam fratris, aut amici uita, aut denique offi-cio suo antiquiorem aut suauiorem, non erit hoc accusa tori negandum. nam in eum culpa & summum odium

transferetur, qui id, quod tam uerè & piè dicetur, negabit. Verùm illud dicendum erit, illi non esse ita uisum: quod sumi oportet ex iis, quæ ad personam pertinent, de quo post dicendum est. Euentus autem tum fallit, cùm aliter accidit, atq; ii, qui arguuntur, arbitrati esse dicuntur: ut si quis dicatur alium occidisse, ac uoluerit; quòd aut similitudine, aut suspicione, aut demõstratione falsa deceptus sit; aut eum neçasse, cuius testamento non sit hæres, quòd eius testamento se hæredem arbitratus sit. non enim ex euentu cogitationem spectari oportere, sed qua cogitatione & spe ad maleficium profectus sit, considerare: & quo animo quid quisq; faciat, non quo casu utatur, ad rem pertinere. In hoc autem loco, caput illud erit accusatori, si demonstrare poterit, alii nemini caussam fuisse faciendi. Secundarium, si tantam, aut tam idoneam nemini. Sin fuisse alijs quoq; caussa faciendi uidebitur: aut potestas aliis defuisse demonstranda est, aut facultas, aut uoluntas. Potestas, si aut nescisse, aut non affuisse, aut conficere aliquid non potuisse dicetur. Facultas, si ratio, adiutores, adiumenta, & cetera, quæ ad rem pertinebunt, defuisse alicui demonstrabuntur. Voluntas, si animus à talibus factis uacuus & integer esse dicetur. Postremò, quas ad defensionem rationes reo dabimus, ijs accusator ad alios ex culpa eximendos abutetur. Verùm id breui faciendum est, & in unum multa sunt conducenda, ut ne alterius defendendi caussa hunc accusare, sed huius accusandi caussa defendere alterũ uideatur. Atq; accusatori quidem hæc ferè sunt in caussa facienda & consideranda. Defensor autem ex contrario primùm impulsionem

aut

aut nullā fuiſſe dicet, aut ſi fuiſſe concedet; extenuabit, & paruulam quandam fuiſſe demonſtrabit, aut non ex ea ſolere huiuſmodi facta naſci docebit. Quo erit in loco demonſtrandum, quæ uis & natura eius ſit affectionis, qua impulſus aliquid reus commiſiſſe dicetur. in quo & exempla & ſimilitudines erunt proferendæ, & ipſa diligenter natura eius affectionis quamleuiſſime quietiſſimam ad partem explicanda, ut & res ipſa à facto crudeli & turbulento ad quoddam mitius & tranquillius traducatur, & oratio tamen ad animum eius, qui audiet, & ad animi quendam intimum ſenſum accommodetur. Ratiocinationis autem ſuſpiciones infirmabit, ſi aut commodum nullum fuiſſe, aut paruum, aut alijs, magis fuiſſe, aut nihilo ſibi magis, quàm alijs, aut incommodum ſibi maius, quàm commodum dicet, ut nequaquam fuerit illius commodi, quod expetitum dicatur, magnitudo, aut cum eo incommodo, quod acciderit aut cum illo periculo, quod ſubeatur, comparanda: qui omnes loci ſimiliter incommodi quoque uitatione tractabuntur. Sin accuſator dixerit, eum id eſſe ſecutum, quod ei uiſum ſit commodum, aut id fugiſſe quod putarit eſſe incommodum, quanquàm in falſa fuerit opinione: demonſtrandum erit defenſori, neminem tantæ eſſe ſtultitiæ, qui tali in re poſſit ueritatem ignorare. Quòd id ſi concedatur, illud non conceſſum iri, nec dubitaſſe quidem hunc quid eius iuris eſſet, ſed id, quod falſum fuerit, ſine ulla dubitatione pro falſo, quod uerum pro uero, probaſſe. Quod ſi dubitauerit, ſummæ fuiſſe amentiæ, dubia ſpe impulſum certum in periculum ſe committere. Quemadmodum autē accuſator, cùm

ab alijs culpam dimouebit, defensoris locis utetur: sic ijs locis, qui accusatori dati sunt, utetur reus, cum in alios a se crimen uolet transferre. Ex persona autem *coniectura capietur, si eæ res, quæ personis attributæ sunt, diligenter considerabuntur: quas omnes in primo libro exposuimus. nam & de nomine nonnunquam aliquid suspicionis nascitur. nomen autem cùm dicimus, cognomen quoq; intelligatur oportet. de hominis enim certo & proprio uocabulo agitur: ut si dicamus, iccirco aliquem* Caldum *uocari, quòd temerario & repentino consilio sit: aut si ea de re hominibus* Græcos *imperitis uerba dedisse, quòd* Clodius, *aut* Cæcilius, *aut* Mucius *uocarentur.* Et *de natura licet aliquantulum ducere suspicionis: omnia enim hæc, uir an mulier, huius an illius ciuitatis sit, quibus sit maioribus, quibus consanguineis qua ætate, quo animo, quo corpore, quæ naturæ sunt attributa, ad aliquam coniecturam faciendam pertinebũt.* Et *ex uictu multæ trahuntur suspiciones, cum, quemadmodum, & apud quos, &, à quibus educatus & eruditus sit, quæritur, & quibuscum uiuat, qua ratione uite, quo more domestico uiuat.* Et ex *fortuna sæpe argumentatio nascitur, cùm seruus an liber, pecuniosus an pauper, nobilis an ignobilis, felix an infelix, priuatus an cũ potestate sit, aut fuerit, aut futurus sit, considera tur: aut deniq; aliquid eorũ quæritur, quæ fortunæ esse attributa intelliguntur.* Habitus autem, *quoniam in aliqua perfecta & constanti animi, aut corporis absolutione consistit, quo in genere est uirtus, scientia, & quæ contraria sunt, res ipsa causa posita docebit ecquid hic quoque locus suspicionis ostendat. nam affectionis quidem*

Coniectura ex persona.

dem

dem ratio perspicuam solet præ se gerere coniecturam, ut amor, iracundia, molestia: propterea quòd & ipsorum uis intelligitur, & quæ res harum aliquam rem consequantur, faciles cognitu sunt. Studium autem quoniam est aßidua & uehemens ad aliquam rem applicata magna cum uoluntate occupatio, facilè ex eo ducetur argumentatio, quam res ipsa desiderabit in caussa. Item ex consilio sumetur aliquid suspicionis. nam consilium est aliquid faciendi, non faciendi'ue excogitata ratio. Item facta, & casus, & orationes, quæ sunt omnia (ut in confirmationis præceptis dictum est) in tria tempora distributa, facile erit uidere, ecquid afferant ad coniecturam confirmandam suspicionis. Ac personis quidem res eæ sunt attributæ, ex quibus omnibus unum in locum coactis, accusatoris erit improbatione hominis uti. nam caussa facti parum firmitudinis habet, nisi animus eius, qui insimulatur, in eam suspicionem adducatur, ut à tali culpa non uideatur abhorruisse. ut enim animum alicuius improbare nihil attinet, cùm caussa, quare peccauerit, non intercesserit: sic caussam peccati intercedere leue est, si animus nulli minus honestæ rationi affinis ostenditur. Quare uitam eius, quem arguit, ex antè factis accusator improbare debebit, & ostendere, si quo in pari antè peccato conuictus sit. Si id non poterit, si quã in similẽ ante suspicionem uenerit, ac maximè si fieri poterit, simili aliquo in genere eiusmodi caussa aliqua commotum peccasse, aut in æquè magna re, aut in maiore, aut in minore: si quis pecunia dicat inductum fecisse, poßit, demonstrare, aliqua in re eius aliquod factum auarum. Item in omni caussa naturam, aut uictum,

aut studium, aut fortunam, aut aliquid eorum, quæ perso nis attributa sunt, ad eam caussa, qua commotum peccasse dicet, adiungere, atque ex dispari quoque genere culparum, si expari sumendi facultas non erit, improbare animum aduersarij oportebit: si auaritia inductum arguas fecisse; & auarum eum, quem accuses, demonstrare non possis, alijs affinem esse uitijs doceas, & ex ea re non esse mirandum, qui in illa re turpis, aut cupidus, aut petulans fuerit, hac quoq; in re eum deliquisse. Quantum enim de honestate & auctoritate eius, qui arguitur, detractum est; tantum de facultate totius est defensionis diminutum. Si nulli affinis poterit uitio reus antè admisso demonstrari, locus inducetur ille, per quem hortandi iudices erunt, ut ueterem famam hominis nihil ad rem putent pertinere: nam eum antè celasse; nunc manifestò teneri: quare non oportere hanc rem ex superiori uita spectari, sed superiorem uitam ex hac re improbari, & aut potestatem antè peccandi non fuisse, aut caussam. Aut si hæc dici non poterunt, dicendum erit, illud extremum, non esse mirum, si nunc primum deliquerit. nam necesse est eum, qui uelit peccare, aliquando primum delinquere. Sin uita antè acta ignorabitur: hoc loco præterito, & cur prætereatur demostrato, argumentis accusationem statim confirmare oportebit. Defensor autem primum si poterit, debebit uitam eius, qui insimulabitur, quam honestißimam demonstrare. Id faciet, si ostendet aliqua eius nota et comunia officia, quod genus in parentes, cognatos, amicos, affines, necessarios: etiam quæ magis rara & eximia sunt, si ab eo cum magno aliquo labore, aut periculo, aut utraq; re, cùm ne

cesse

cesse non esset, officij caussa, aut in remp. aut in parentes, aut in aliquos eorum, qui modò expositi sunt, facta esse dicet. Deinde *si nihil deliquisse, nulla cupiditate impeditum ab officio recessisse.* Quod *eò confirmatius erit, si cum potestas impunè aliquid faciendi minus honestè fuisse dicetur, uoluntas ei faciendi demonstrabitur abfuisse.* Hoc *autem ipsum genus erit eò firmius, si eo ipso in genere, quo arguetur, integer antea fuisse demonstrabitur: ut si cùm auaritiæ caussa fecisse arguatur, minimè omni in uita pecuniæ cupidus fuisse doceatur.* Hic *illa magna cum grauitate inducetur indignatio, iuncta conquestioni, per quam miserum facinus esse, & indignum demonstrabitur, cum animus omni in uita fuerit à uitiis remotissimus, eam caussam putare, quæ homines audaces in fraudem rapere soleat, castissimum quoq; hominem ad peccandum potuisse impellere: aut iniquum esse, & optimo cuique perniciosissimum, non uitam honestè actam tali in tempore, quamplurimum prodesse, sed subita ex criminatione, quæ cõfingi facilè posit, nõ ex antè acta uita, quæ neq; ad tempus fingi, neq; ullo modo immutari posit, facere iudiciũ.* Si *aũt antè acta uita aliquæ turpitudines erunt, aut falsò uenisse in eam existimationẽ dicemur, aut ex aliquorum inuidia, aut obtrectatione, aut falsa opinione, aut imprudentiæ, necessitudini, aut persuasioni, adolescentiæ, aut alicui nõ malitiosæ animi affectioni attribuẽtur, aut dissimili in genere uitiorũ, ut animus non omnino integer, sed a tali culpa remotus esse uideatur.* Ac *si nullo modo uitæ turpitudo, aut infamia leniri poterit oratione, negare oportebit de uita eius & moribus quæri, sed de eo crimine, quo de ar-*

Suspiciones ex facto.

guatur: quare, antè factis omißis, illud quod instet, agi oportere. Ex facto autem ipso suspiciones ducentur, si totius administratio negotij ex omnibus partibus pertentabitur: atq; hæ suspiciones partim ex negotio separatim, partim communiter ex personis, atq; ex negotio proficiscentur. Ex negotio duci poterunt, si eas res, quæ negotijs attributæ sunt, diligenter considerabimus. Ex ijs igitur in hanc constitutionem conuenire uidentur genera eorum omnia, partes generum pleræque. Videre igitur primùm oportebit, quæ sint continentia cum ipso negotio, hoc est, quæ ab re separari non possunt. Quo in loco satis erit diligenter considerare, quid sit ante rem factum, ex quo spes perficiendi nata, & faciendi facultas quæsita uideatur: quid in ipsa re gerenda, quid postea consecutum sit. Deinde ipsius est negotij gestio pertractanda: nam hoc genus earum rerum, quæ negotio attributæ sunt, secundo in loco nobis est expositum. Hoc ergo in genere spectabitur locus, tempus, occasio, facultas: quorum uniuscuiusq; uis diligenter in confirmationis præceptis explicata est. Quare, ne aut hic non admonuisse, aut ne eadem iterum dixisse uideamur, breuiter admonstrabimus, quid quaq; in parte considerari oporteat. In loco igitur opportunitas, in tempore longinquitas, in occasione commoditas, ad faciendum idonea, in facultate copia & potestas earum rerum, propter quas aliquid facilius fit, aut sine quibus omnino confici non potest, consideranda est. Deinde uidendum est, quid adiunctum sit negotio, hoc est, quid maius, quid minus, quid æquè magnum sit, quid simile: ex quibus coniectura quædam ducitur, si quemadmodum

dum

dum res maiores,minores æquè magnæ,similesq; agi so leant, diligenter considerabitur. Quo in genere euentus quoque uidendus erit: hoc est, quid ex unaquaque re soleat euenire,magnopere considerandum est,ut metus,lætitia,titubatio. Quarta autem pars erat ex ijs, quas negotijs dicebamus esse attributas,consecutio.in ea quæruntur ea, quæ gestum negotium confestim, aut ex interuallo consequuntur. in qua uidebimus ecquæ consuetudo sit, ecquæ lex,ecquæ actio,ecquod eius rei artificium sit, aut usus, aut exercitatio hominum, aut approbatio, aut offensio: ex quibus nonnunquam elicitur aliquid suspicionis. Sunt autem aliquæ suspiciones,quæ communiter & ex negotiorum, & ex personarum attributionibus sumuntur. nam ex fortuna, & ex natura,& ex uictu, studio, factis, casu, orationibus, consilio, & ex habitu animi, aut corporis pleraq; pertinent ad easdem res, quæ rem credibilem, aut incredibilem facere possunt, & cum facti suspicione iunguntur. Maximè enim quæri oportet in hac constitutione, Primùm potuerit'ne aliquid fieri. Deinde ecquo ab alio potuerit. Deinde facultas, de qua antè diximus. Deinde utrum id facinus sit, quod pœnitere fuerit necesse. Item quod spem celandi haberet. Deinde necessitudo, in qua num necesse fuerit id aut fieri aut ita fieri, quæritur. Quorum pars ad consilium pertinet, quod personis attributum est, ut in ea caussa quam exposuimus. Ante rem erit,quòd in itinere se tam familiariter applicauerit,quòd sermonis caußâ quæsiuerit, quòd simul diuerterit,dehinc cœnarit. In re,nox,somnus. Post rem,quòd solus exierit,quòd illum tam familiarem comi

Euentus uidendus.

Aliæ suspiciones.

tum tam æquo animo reliquerit, quòd cruentum gladium habuerit. Horum pars ad consilium pertinet. *quæritur enim, utrùm uideatur diligenter ratio faciendi esse habita & excogitata; an ita temere, ut non uerisimile sit quenquam tam temere ad maleficium accessisse.* In *quo quæritur, num quo alio modo commodius potuerit fieri, uel à fortuna administrari. nam sæpe si pecuniæ adiumenta, si auditores desint, facultas fuisse faciendi non uidetur.* Hoc modo *si diligenter attendamus, apta inter se esse intelligimus hæc, quæ negotijs, & illa, quæ personis sunt attributa.* Hic *neq; facile est, neq; necessarium distinguere, ut in superioribus partibus, quo pacto quidq; accusatorem, & quomodo defensorem tractare oporteat.* Non *necessarium, propterea quòd caussa posita, quid in quanq; conueniat, res ipsa docebit eos, qui non omnia hic se inuenturos putabunt, sed ad ea, quæ præcepta sunt, comparationis modo quãdam in commune mediocrem intelligentiam conferent.* Non *facile autem, quòd & infinitum est tot rebus utranq; in partem singillatim de unaquaq; explicare; & aliàs aliter hæc in utranq; partem caussæ solent conuenire.* Quare *considerare hæc, quæ exposuimus, oportebit.* Facilius *autem ad inuentionem animus incidet, si gesti negotij & suam, & aduersarij narrationẽ sæpe & diligenter pertractabit, & quid quæq; pars suspicionis habebit, eliciens considerabit.* Quare, *quo cõsilio, qua spe perficiendi quidq; factũ sit: cur hoc modo potius, quàm illo: cur ab hoc potius, quam ab illo: cur nullo adiutore, aut cur hoc: cur nemo sit conscius, aut cur sit, aut cur hic sit: cur hoc antè factum sit, cur hoc antè factum non sit: cur hoc in ipso*

negotio, cur hoc post negotium: aut quid factum de industria: aut quid rem ipsam consecutum sit: constet ne oratio, aut cũ re, aut ipsa secum: hoc huius'ne rei sit signum, an illius, an huius & illius, & utrius potius: quid factum sit quod non oportuerit, aut non factum quod oportuerit. Cum animus hac intentione omnes totius negotij partes considerabit, tum illi ipsi in medium conseruati loci procedent, de quibus antè dictum est: & cum ex singulis, tum ex coniunctis argumenta certa nascentur. Quorum argumentorum pars probabili, pars necessario in genere uersabitur. Accedunt autẽ ad coniecturam sæpe quæstiones, testimonia, rumores, quæ contra omnia uterque simili uia præceptorum torquere ad suæ caussæ commodum debebit. Nam & ex quæstione suspicionem, & ex testimonio, & ex rumore aliquo pari ratione, ut ex caussa, & ex persona, & ex facto duci oportebit. Quare nobis & ij uidentur errare, qui hoc genus suspicionum artificij non putant indigere, et ii, qui aliter hoc de genere, ac de omni coniectura præcipiendum putãt. omnis enim ijsdem ex locis cõiectura sumẽda est. nam & eius, qui in quæstione aliquid dixerit, & eius, qui in testimonio, & ipsius rumoris caussa & ueritas ex iisdem attributionibus reperietur. Omni autem in caussa pars argumentorum est adiuncta ei caussæ solum, quæ dicitur, & ab ipsa ita ducta, ut ab ea se partim in omnes eiusdem generis caussas transferri non satis commodè poßit. Pars autẽ est peruagatior, et aut in omnes eiusdem generis, aut in plerasq; caußas accommodata. Hæc ergo argumẽta, quæ trãsferri in multas caussas possunt: locos cõmunes nominamus: nã locus communis aut Defensoris loci.

certæ

certæ rei quandam continet amplificationem; ut si quis hoc uelit ostendere, eum, qui parentem necarit, maximo supplicio esse dignum; quo loco, nisi perorata, & probata caussa, non est utendum. Aut dubiæ, quæ ex contrario quoq; habeat probabiles rationes argumentandi, ut suspicionibus credi oportere, & contrà suspicionibus credi non oportere. Ac *pars locorũ communium, aut per indignationẽ, aut per cõquestionem inducitur, de quibus antè dictum est: pars per aliquam probabilem utraq; ex parte rationem.* Distinguitur *autem oratio, atque illustratur maximè rarò inducendis locis communibus, & aliquo loco iam certioribus illis argumentis confirmatis. nam & tum conceditur commune quiddam dicere, cùm diligenter aliquis proprius caussæ locus tractatus est, & auditoris animus aut renouatur ad ea, quæ restãt, aut omnibus iam dictis exuscitatur. omnia enim ornamenta elocutionis, in quibus & suauitatis & grauitatis plurimum consistit, & omnia, quæ in inuentione uerborum & sententiarum aliquid habent dignitatis, in communes locos conferuntur.* Quare *non, ut caussarum, sic oratorum quoq; multorum communes loci sunt. nam nisi ab ijs, qui multa excitatione magnam sibi & uerborum, & sententiarum copiam comparauerint, tractari non potuerunt ornatè & grauiter, quemadmodum natura ipsorum desiderat.* Atq; *hoc sit nobis dictum communiter de omni genere locorum communiũ.* Nunc *exponemus, in cõiecturalẽ constitutionem qui loci cõmunes incidere soleãt.* Suspicionibus *credi oportere, & nõ oportere.* Rumoribus *credi oportere, & nõ oportere.* Testibus *credi oportere, & non oportere.* Quæstio-

*nibus credi oportere, et nõ oportere. Vitam ante*actã spectari oportere, et nõ oportere. Eiusdem esse, qui in illa re peccarit, hoc quoque admisisse: & non esse eiusdem. Maximè spectari caussam oportere, & non oportere. Atque hi quidem, & si qui eiusmodi ex proprio argumento communes loci nascentur, in cõtrarias partes diducentur. Certus autem locus est accusatoris, per quem auget facti atrocitatem, et alter, per quẽ negat malorũ misereri oportere. Defensoris, per quem calumnia accusatorum cum indignatione ostenditur, & per quem cum quæstione misericordia captatur. Hi, & ceteri omnes loci communes ex ijsdem præceptis sumuntur, quibus ceteræ argumẽtationes: sed illæ tenuius, & acutius, & subtilius tractãtur; hi autem grauius & ornatius, & cũ uerbis, tum etiam sententijs excellentibus. in illis enim finis est, ut id, quod dicitur, uerùm esse uideatur: in his tametsi hoc quoque uideri oportet, tamen finis est amplitudo. Nunc ad aliam constitutionem transeamus.* dictam

Constitutio definitiua.

Cvm est nominis controuersia, quia uis uocabuli definienda uerbis est, constitutio definitiua dicitur. Eius generis exemplo nobis posita sit hæc caussa C. Flaminius, is, qui consul. remp. malè gessit bello Punico secundo, cùm tribunus pl. esset, inuito senatu, & omnino contra uoluntatem omnium optimatum, per seditionem ad populum legem agrariam ferebat. hunc pater suus concilium plebis habentem de templo deduxit. accersitur maiestatis. Intẽtio est, maiestatem minuisti, quòd tribunum pl. de templo deduxisti. Depulsio est, Non minui maiestatem. Quæstio est, Maiestatem ne minuerit. Ratio, In filium enim, quam habebam

potesta-

potestatem, ea usus sum Rationis *infirmatio*, At *enim qui patria potestate, hoc est priuata quadam, tribuniciam potestatem, hoc est populi potestatem infirmat, minuit is maiestatem.* Iudicatio est, Minuat'ne *is maiestatem, qui in tribuniciam potestatem patria potestate utatur.* Ad *hanc iudicationem argumentationes omnes afferri oportebit.* Ac *ne quis fortè arbitretur nos non intelligere aliam quoq; incidere constitutionem in hanc caussam, eam nos partē solam sumimus, in qua præcepta nobis danda sunt. omnibus autem partibus hoc in libro explicatis, quiuis omni in caussa, si diligenter attendet, omnes uidebit constitutiones, & earum partes, & controuersias, si quæ fortè in eas incident. nam de omnibus perscribemus.* Primus *ergo accusatoris locus est, eius nominis, cuius de ui quæritur breuis & aperta, & ex hominum opinione definitio, hoc modo:* Maiestatem *minuere, est de dignitate, aut amplitudine, aut potestate populi, aut eorum, quibus populus potestatem dedit, aliquid derogare. hoc sic breuiter expositum, pluribus uerbis est, & rationibus confirmandum, & ita esse, ut descripseris, ostendendum.* Postea *ad id, quod definieris, factum eius, qui accusabitur, adiūgere oportebit, & ex eo, quod ostenderis esse: uerbi caussa,* Maiestatam *minuere, docere aduersariorum maiestatem minuisse, & hunc locum totum comuni loco confirmare, per quem ipsius facti atrocitas, aut indignitas, aut omnino culpa cum indignatione augeatur.* Post *erit infirmanda aduersariorum descriptio.* Ea *autem infirmabitur, si falsa demonstrabitur. hoc ex opinione hominum sumetur, cùm quemadmodum, & quibus in rebus homines in cōsuetudine scribēdi, aut ser*

moci=

mocinandi eo uerbo uti soleant, considerabitur. Item infirmabitur, si turpis, aut inutilis esse ostendetur eius descriptionis approbatio; et si, quæ incommoda consecutura sint, eo concesso, ostendetur. Id autem ex honestatis et utilitatis partibus sumetur, de quibus in deliberationis præceptis exponemus: et si cum definitione nostra aduersariorum definitionem conferemus, & nostram ueram, honestam, utile esse demonstrabimus, illorum contrà. Quæremus autem res, aut maiori, aut minori, aut pari in negotio similes, ex quibus affirmetur nostra descriptio. Iam si res plures erunt definiendæ, ut si quæratur, fur sit, an sacrilegus, qui uasa ex priuato sacra surripuerit, erit utendum pluribus definitionibus. Deinde simili ratione caussa tractanda. Locus autem communis in eius malitiam, qui non modò rerum, uerùm etiam uerborum potestatem sibi arrogare conetur, ut & faciat quod uelit, & id, quod fecerit, quo uelit nomine appellet. Deinde defensoris primus locus est, item nominis breuis & aperta, & ex opinione hominum descriptio, hoc modo: Maiestatem minuere, est aliquid de rep. cùm potestatem non habeas, administrare. Deinde huius confirmatio est similibus et exemplis, & rationibus. Postea sui facti ab illa definitione separatio. Deinde locus communis, per quem facti utilitas aut honestas adaugetur. Deinde sequitur aduersariorum definitionis reprehēsio, quæ iisdē ex locis omnibus, quos accusatori perscripsimus, conficitur: & cetera post eadem præter communem locum inducentur. Locus autem cōmunis erit defensoris is, per quem indignabitur, accusatorē sui periculi caussa, non res solùm conuertere, uerùm

Loci communes.

rùm etiam uerba commutare conari. nam illi quidem cõmunes loci qui aut calumniæ accusatorū demõstrandæ aut misericordiæ captandæ,aut facti indignādi,aut à misericordia deterrendi caussa sumūtur,ex periculi magnitudine, non ex caussæ genere ducuntur. Quare non in omnem caussam,sed in omne caussæ genus incidunt: eorum mentionem in coniecturali constitutione fecimus. Inductione autem eorum,cum caussa postulabit,utemur.

Translatio & cõmutatio.

CVM autem actio translationis aut commutationis indigere uidetur,quòd non aut is agit, quem oportet, aut cum eo,quicum oportet,aut apud quos, qua lege,qua pœna, quo crimine, quo tempore oportet, constitutio translatiua appellatur. Huius nobis exempla permulta opus sunt, si singula translationum genera quæramus:sed quia ratio præceptorum similis est,exemplorum multitudine supersedendum est. Atq; in nostra quidem consuetudine multis de caußis fit,ut rarius incidant translationes. nam & prætorijs exceptionibus multæ excluduntur actiones, & ita ius ciuile habemus constitutum,ut à caussa cadat is,qui non,quemadmodum oportet, egerit. Quare in iure plerunq; uersantur. ibi enim & exceptiones postulantur, & quodammodo agēdi potestas datur, & omnis conceptio priuatorum iudiciorum constituitur. In ipsis autem iudiciis rarius incidunt, & tamen,si quando incidunt,eiusmodi sunt, ut per se minus habeant firmitudinis,confirmentur autem assumpta alia aliqua constitutione. Vt in quodam iudicio,cùm ueneficì cuiusdam nomen esset delatum,& quia parricidii caussa subscripta esset, extra ordinē esset acceptum,cùm in accusatione alia quædam crimina testi-

bus

bus & argumentis confirmarentur, parricidii autem solum mentio facta esset, defensor in hoc ipso multum oportet et diu consistat, cùm de nece parentis nihil demonstratum sit, indignum facinus eße ea pœna afficere eum, qua parricidæ afficiuntur. Id autem, *si damnaretur, fieri necesse esset quoniam & id caussæ subsciptum, & ex ea re nomen extra ordinem sit acceptum.* Ea igitur *pœna si affici reum non oporteat, damnari quoq; non oportere, quoniam ea pœna damnationem necessariò cõsequatur.* Hic *defensor pœnæ commutationem ex translatiuo genere inducendo, totam infirmabit accusatiotionem. Veruntamen ceteris quoq; criminibus* Defenden*dis coniecturali constitutione translationem confirmabit.* Exemplum *autem translationis in caussa nobis positum sit huiusmodi: Cùm ad uim faciendam quidam armati uenissent, armati contrà præstò fuerunt, & cuidam equiti* Romano *quidam ex armatis resistenti gladio manum præcidit:* Agit *is, cui manus præcisa est, iniuriarum postulat is, quicum agitur, à pretore exceptionem, extra quã in reũ capitis præiudicium fiat.* Hic *is, qui agit, iuditiũ purum postulat: ille, quicum agitur; exceptionẽ addi ait oportere.* Q*uæstio est,* Excipiẽdũ *sit, an nõ.* Ra*tio,* Nõ *enim oportet in recuperatorio iudicio eius maleficii, de quo inter sicarios quæritur, præiudiciũ fieri.* In*firmatio rationis,* Eiusmodi *sunt iniuriæ, ut de his indignũ sit nõ primo quoq; tẽpore iudicari.* Iudicatio, Atro*citas iniuriarum satis'ne caussæ sit, quare, dum de ea iudicetur, de aliquo maiore maleficio, de quo iudiciũ cõparatũ sit, præiudicetur, atq; exẽplũ quidẽ hoc est. in omni autem caussa ab utroque quæri oportebit, à quo & per*

quos,& quo modo, & quo tempore aut agi,aut iudicari:aut quid statui de ea re conueniat. Id *ex partibus iuris,de quibus pòst dicendum est,sumi oportebit,& ratiocinari quid in similibus rebus fieri soleat,et uidere utrũ malitia quid aliud agatur,aliud simuletur,an stultitia, an necessitudine, quòd alio modo agi non poßit,an occasione agendi sic sit iudicium,aut actio constituta, an rectè sine ulla re eiusmodi res agatur.* Locus *autem communis contra eum, qui translationem inducet,fugere iudicium ac pœnam, quia caussæ diffidat.* A *translatione autem omnium fore perturbationem,si non ita res agatur,& in iudicium,ueniat quo pacto oporteat:hoc est,si aut,cũ eo agatur, qui cum non oporteat,aut alia pœna, alio crimine, alio tẽpore:atq; hãc rationẽ ad perturbationẽ iudiciorũ omniũ pertinere.*Tres *igitur eæ cõstitutiones,quæ partes nõ habẽt,ad hunc modũ tractabũtur.* Nunc *generalẽ cõstitutionẽ et partes eius cõsideremus.*

Constitutio generalis. CVM *& facto, & facti nomine concesso, neq; ulla actionis illata controuersia,uis et natura & genus negotij ipsius quæritur, constitutionem generalem appellamus.* Huius *primas esse partes duas nobis uideri diximus,negotialẽ & iuridicialẽ.*Negotialis *est,quæ in ipso negotio iuris ciuilis habet implicitam controuersiã.*Ea *est huiusmodi:*Quiddam *pupillũ hæredem fecit:pupillus autem antè mortuus est,quàm in suã tutelã ueniret.* De *hæreditate ea,quæ pupillo uenit,inter eos,qui patris pupilli hæredes secũdi sunt,& inter agnatos pupilli cõtrouersia est poßeßio hæredũ secundorum est.*Intentio *est agnatorũ,*Nostra *pecunia est,de qua is,cuius agnati sumus,testatus non est.*Depulsio *est,*Imò *nostra,qui hære*

Negotialis constitutio.

des

des secundi testamento patris sumus. Quæstio est, *Vtrum sit:* Ratio est, *Pater enim & sibi et filio testamentum scripsit, dum is pupillus esset. Quare, quæ filii fuerunt, testamento patris nostra fiant necesse est.* Infirmatio est rationibus, *Imò pater sibi scripsit, & secundum hæredem non filio, sed sibi iussit esse. Quare præterquã quod ipsius fuit in testamento, ullius uestrum esse non potest.* Iudicatio, *Possit'ne quisquam de filii pupilli re testari. An hæredes secundi ipsius patris familias, non filii quoque eius pupilli hæredes sint.* Atque hoc non *alienum est, quod ad multa pertineat, ne aut nusquam, aut usquequaque dicatur, hic admonere.* Sunt *caussæ, quæ plures habent rationes, in simplici constitutione: quod fit: cùm id quod factum est, aut quod defenditur, pluribus de caussis rectum, aut probabile uideri potest, ut in hac ipsa caussa.* Supponatur *enim ab herædibus hæc ratio, Vnius enim pecuniæ plures dissimilibus de caussis hæredes esse non possunt: nec unquam factum est, ut eiusdem pecuniæ alius testamento, alius lege hæres esset.* Infirmatio *autem hæc erit,* Non *est una pecunia, propterea quòd altera iam erat pupilli aduenticia, cuius hæres non illo in tempore in testamento quisquam scriptus erat, si quid pupillo accidisset: et de altera patris ẽt nũc mortui uolũtas plurimùm ualebat, quæ iam mortuo pupillo suis hæredibus concedebat.* Iudicatio est, *Vna'ne pecunia fuerit. ac si hac erũt usi infirmatione, Posse plures esse unius hæredes pecuniæ dissimilibus de caussis; de eo ipso iudicatio nascitur, possint'ne eiusdẽ pecuniæ plures dissimilibus generibus esse hæredes.* Ergo *una in cõstitutione intellectum est, quomodo et rationes & rationũ*

infirmationes, et prætereà indicationes plures fiant. Nunc huius generis præcepta uideamus. Vtrisq;, aut etiã omnibus, si plures ambigent, ius ex quibus rebus constet, est considerandum. Initium ergo eius ab natura ductum uidetur: quædam aũt ex utilitatis ratione, aut perspicua nobis aut obscura in cõsuetudinẽ uenisse: pòst autem approbata quædam aut à consuetudine, aut uerò utilia uisa, legibus esse firmata. Ac naturæ quidem ius est, quod nobis non opinio, sed quædam innata uis afferat, ut religionem, pietatem, gratiam, uindicationem, obseruantiã: ueritatem. Religionem, eam, quæ in metu et cæremonia deorum sit, appellant. Pietatem, quæ erga patriam, aut parentes, aut alios sanguine coniunctos officium conseruare moneat. Gratiam, quæ in memoria et remuneratione officiorũ & honorũ & amicitiarũ obseruantiã teneat. Vindicationẽ, per quam uim & contumeliam defendendo, aut ulciscendo propulsamus à nobis, & à nostris, qui nobis esse cari debent, & per quam peccata punimus. Obseruantiam, per quã ætate, aut sapientia, aut honore, aut aliqua dignitate antecedentes ueremur, & colimus. Veritatẽ, per quam damus operã, nequid aliter, quàm confirmauerimus, fiat, aut factum, aut futurũ sit. Ac naturæ quidẽ iura minus ipsa quæruntur ad hanc cõtrouersiã, quòd neque in hoc ciuili iure uersantur, & à uulgari intelligẽtia remotiora sunt: ad similitudinẽ uerò aliquam, aut ad rem amplificandã sæpe sunt inferenda. Consuetudinis autem ius esse putatur id, quod uoluntate omnium sine lege uetustas comprobarit. in ea autẽ iura sunt quædam ipsa iam certa propter uetustatem. quo in genere & alia sunt multa, & eorũ multò maxima pars,

Ius naturæ.

Ius consuetudinis.

quæ

quæ prætores edicere consueuerunt. Quędã autẽ gene ra iuris iam certa consuetudine facta sunt. quod genus pactũ, par, iudicatum. Pactum est, quod inter in aliquos conuenit, quod iam ita iustum putatur, ut iuri præstare dicatur. Par quod in omnes æquabile est. Iudicatum, de quo iam antè sententia alicuius, aut aliquorum constitutum est. Iam iura legitima ex legibus cognosci oportebit. His ergo ex partibus iuris quicquid aut ex ipsa re, aut ex simili, aut ex maiore, aut ex minore nasci uidebitur, quenq; attendere, atq; elicere pertentando unamquanq; partem iuris oportebit. Locorum autem communium, quoniam (ut antè dictum est) duo sunt genera, quorum alterum dubiæ rei, alterum certæ continet amplificationem. quid ipsa caussæ det, & quid augeri per communem locum possit, & oporteat, considerabitur. nam certi, qui in omnes incidant, loci præscribi non possunt: in plerisq; fortasse ab auctoritate iurisconsultorum, & contra auctoritatem dici oportebit. Attendendum est autem in hac, & in omnibus, num quos locos communes, præter eos, quos exposuimus, ipsa res ostendat. Nunc iuridiciale genus, & partes eius consideremus.

IVRIDICIALIS est, in qua æqui et inqui natura, & præmij aut pœnæ ratio quæritur. Huius partes sunt duæ, quarum alteram absolutam, alteram assumptiuam nominamus. Absoluta est, quæ ipsa in se, non ut negotialis implicitè & abscondite, sed patẽtius & expeditius recti, et nõ recti quæstionẽ cõtinet. Ea est huiusmodi: cum Thebani Lacedæmonios bello superauissẽt, & ferè mos esset Graijs, cũ inter se bellũ gessissent, ut ij, qui uicissent trophæum aliquod finibus statuerint uictoriæ modo in

Iuridicialis.

Absoluta.

præsentia declarandæ caussa, non ut in perpetuum belli memoria maneret, æneum statuerunt trophæum. Accusantur apud amphictyonas, id est apud commune Græciæ concilium. Intentio est, Non oportuit. Depulsio est, Oportuit. Quæstio est, Oportuerit'ne. Ratio est, Eam enim ex bello gloriam uirtute peperimus, ut eius æterna insignia posteris nostris relinquere uellemus. Infirmatio est, Attamen æternum inimicitiarum monumentum Graios de Graijs statuere non oportet. Iudicatio est, Cum summæ uirtutis celebrandæ caussa Graij de Graijs æternum inimicitiarum monumentum statuerint, recte'ne an contra fecerint. Hanc ideo rationem subiecimus, ut hoc caussæ genus ipsum, de quo agimus, cognosceretur. Nam si eam supposuissemus, qua fortasse nisi sunt, Non enim iustè, neq; piè bellum geßistis; in relationem criminis dilaberemur, de qua post loquemur. Vtrunque autem caussæ genus in hanc caussam incidere perspicuum est. In hanc argumentationes ex iisdem locis sumendæ sunt, atq; in caussam negotialem, de qua antè dictum est. Locos autem communes & ex caussa ipsa, si quid inerit indignationis, aut conquestionis, et ex iuris utilitate, & natura multos & graues sumere licebit, & oportebit, si caussæ dignitas uidebitur postulare. Nunc assumptiuam partem iuridicialis consideremus. Assumptiua igitur tunc dicitur, cum ipsum ex se factum probari non potest, aliquo autē foris adiuncto argumēto defenditur. Eius partes sunt quattuor, comparatio, relatio criminis, remotio criminis, cōceßio. Comparatio est, cùm aliquod factum, quod per se ipsum non sit probandum, ex eo, cuius id caußa factum est, defenditur. Ea est huiusmodi:

Quidam

Quidam imperator, cum ab hostibus circunsideretur, neq; effugere ullo modo posset, depactus est cum eis, ut arma et impedimēta relinqueret, milites educeret. itaq; fecit: armis & impedimentis amißis, præter spem milites conseruauit. Accusatur maiestatis. Incurrit huc definitio; sed nūc hunc locum, de quo agimus, consideremus. Intentio est, Non oportuit arma & impedimenta relinquere. Depulsio est, Oportuit. Quæstio est, Oportuit'ne. Ratio est, Milites enim omnes perijssent. Infirmatio est, aut coniecturalis, Non perijßent: aut altera coniecturalis, Non ideo fecisti. Ex quibus sunt iudicationes Periissent'ne, & ideò'ne fecerit. aut hæc comparatiua, cuius nunc indigemus, At enim satius fuit amittere milites, quàm arma & impedimenta hostibus concedere. Ex qua iudicatio nascitur, Cùm omnes perituri milites essent, nisi ad hanc pactionem uenissent, utrum satius fuerit amittere milites, an ad hanc condictionem uenire. Hoc caussæ genus ex his locis tractari conueniet. Oportebit adhibere ceterarum quoq; constitutionem rationem atq; præcepta, ac maximè coniecturis in faciendis infirmare illud, quod cum eo, quod crimini dabitur, ii, qui accusabuntur, comparabunt. Id fiet, si aut id, quòd dicent defensores futurum fuisse, nisi id factum esset, quo de facto iudicium est, futurum fuisse negabitur: aut si alia ratione, & aliam ob caussam, ac dicet se reus fecisse, demostrabitur esse factum. Eius rei confirmatio, et item contraria de parte infirmatio ex coniecturali constitutione sumetur. Sin autem certo nomine maleficii uocabitur in iudicium, sicut in hac caußa (nam maiestatis accersitur) definitione & definitionis præceptis uti opor-

tebit. Atque hæc quidem plerunque in hoc genere incidunt, ut coniectura & definitione utendum sit. Sin aliud quoque aliquod genus incidet, eius generis præcepta licebit huc pari ratione transferre: nam accusatori maximè est in hoc elaborandum, ut id ipsum factum, propter quod sibi reus concedi putat oportere, quampluribus infirmet rationibus. quod facile est, si quampluribus constitutionibus aggrediatur id improbare. Ipsa autem comparatio separata à ceteris generibus controuersiarum sic ex sua ui considerabitur, si illud, quod comparabitur, aut non honestum, aut non utile, aut non necessarium fuisse, aut non tantopere utile, aut non tantopere honestum, aut non tantopere necessarium fuisse demonstrabitur. Deinde oportet accusatorem illud, quod ipse arguat, ab eo, quod defensor comparat, separare. Id autem faciet, si demonstrabit non ita fieri solere, neq; oportere, neque esse rationem, quare hoc propter hoc fiat, ut propter salutem militum ea, quæ salutis caussa comparata sunt, hostibus tradantur. Postea comparare oportebit cum beneficio maleficium, & omnino id, quod arguitur, cum eo, quod factum ab defensore laudatur, aut faciendum fuisse demonstratur, contendere: & hoc extenuando, maleficij magnitudinem simul adaugere. Id fieri poterit, si demonstrabitur, honestius, utilius, magis necessarium fuisse illud, quod uitarit reus, quàm illud, quod fecerit. Honesti autem & utilis, & necessarij uis & natura in deliberationis præceptis cognoscetur. Deinde oportebit ipsam illam comparatiuam iudicationem exponere tanquam caussam deliberatiuã, & de ea ex deliberationis præceptis deinceps dicere.

dicere. Sit enim hæc iudicatio, quam antè expoſuimus: Cùm omnes perituri milites eſſent, niſi ad hanc pactionem ueniſſent, utrum ſatius fuerit perire milites, an ad hanc pactionē uenire? Hoc ex locis deliberationis, quaſi aliquam in conſultationem res ueniat, tractari oportebit: Dfenſor autem, quibus in locis ab accuſatore aliæ conſtitutiones erunt inductæ, in iјs ipſe quoq; ex iјſdem conſtitutionibus defenſionem comparabit: ceteros autem omnes locos, quid ad ipſam comparationem pertinebunt, ex contrario tractabit. Loci autem communes erunt accuſatoris, in eum, qui cùm de facto turpi aliquo aut inutili, aut utroq; fateatur, quærat tamen aliquam defenſionem, & facti inutilitatem, aut turpitudinem cum indignatione proferre. Defenſoris eſt, nullum factum inutile, neq; turpe, neque item utile, neq; honeſtũ putari oportere, niſi quo animo, quo tẽpore, qua de cauſſa factũ ſit, intelligatur. Qui locus ita cõmunis eſt, ut bene tractatus in hac cauſſa, magno ad perſuadendũ momẽto futurus ſit. Et alter locus, per quẽ magna cũ amplificatione beneficij magnitudo ex utilitate, aut honeſtate, aut facti neceſsitudine demõſtratur. Et tertius, ꝑ quẽ res expreſſa uerbis ante oculos eorũ, q audiũt, ponitur, ut ipſi ſe quoq; idẽ facturos fuiſſe arbitrẽtur, ſi ſibi illa res atq; ea faciẽdi cauſſa per idẽ tẽpus accidiſſet. Relatio criminis eſt, cũ reus id, quod arguitur, cõfeſſus, alterius ſe inductum peccato, iure feciſſe demonſtrat. Ea eſt huiuſmodi: Horatius, occiſis tribus Curiatibus, et duobus amiſsis fratribus, domũ ſe uictor recepit, is animaduertit ſororem ſuã de fratrũ morte non laborantẽ, ſponſi autẽ nomen appellantem identidẽ Curiatis cùm gemitu & la- *Relatio criminis.*

mentationem. indignè passus, uirginem occidit accusatur. Intentio est, *Iniuria sororem occidisti.* Depulsio est, *Iure occidi.* Quæstio est, *Iure'ne occiderit.* Ratio est, *Illa enim hostium mortem lugebat, fratrum negligebat, me & populum* R. *uicisse molestè ferebat.* Infirmatio est, *Tamen à fratre indemnatam necari non oportuit. ex qua iudicatio fit,* Cum Horatia *fratrum mortem negligeret, hostium lugeret, de fratris & populi* R. *uictoria non gauderet. oportuerit'ne eam à fratre indemnatam necari.* Hoc *in genere caussæ, primùm si quid ex ceteris dabitur constitutionibus sumi oportebit, sicut in comparatione præceptum est.* Postea *si qua facultas erit, per aliquam cōstitutionem illum, in quem crimen transfertur, defendere.* Deinde *leuius esse illud, quod in alterum peccatum reus transferat, quàm quod ipse susceperit.* Postea *translationis partibus uti, & ostendere à quo, & per quos, & quo modo, & quo tempore aut agi, aut iudicari, aut statui de ea re conuenerit: ac simul ostendere non oportuisse ante supplicium, quàm iudicium interponere.* Tum *leges quoque & iudicia demonstranda sunt, per quæ potuerit id peccatum, quòd sponte sua reus punitus sit, moribus & iudicio uindicari.* Deinde *negare debebit, audiri oportere id, quod in eum criminis conferatur, de quo is ipse, qui conferat, iudicium fieri noluerit: et id, quod iudicatum non sit, pro infecto haberi oportere.* Postea *impudētiam demōstrare eorū, qui cum nunc apud indices accusent, quem sine iudicibus ipsi condemnarint; & de eo iudicium faciant, de quo iam ipsi supplicium sumpserint.* Postea *perturbationem iudicij futuram dicemus, & iudices longius, quam potestatē*

habeant

habeant progressuros, si simul & de reo, & de eo, quem reus arguat, iudicarint. Deinde hoc si constitutum sit, ut peccata homines peccatis, & iniurias iniurijs ulciscantur, quantum incommodorum consequantur. Ac si idem facere ipse, qui nunc accusat, uoluisset, ne hoc quidē ipso quicquam opus fuisset iudicio: si uerò ceteri quoq; idem faciant, omnino iudicium nullum futurum. Postea demonstrabitur, ne si iudicio quidem illa damnata esset, in quā id crimen ab reo conferatur, potuisse hunc ipsum de illa supplicium sumere: Quare esse indignum, eum, qui ne de damnata quidem pœnas sumere potuisset, de ea supplicium sumpsisse, quæ ne adducta quidem sit in iudiciū. Deinde postulabit, ut legem qua lege fecerit, proferat. Deinde quemadmodum in comparatione præcipiebamus, ut illud, quod comparabatur, extenuaretur ab accusatore quammaximè: sic in hoc genere oportebit illius culpam, in quem crimen transferretur cum huius maleficio, qui se iure fecisse dicat, comparare. Postea demonstrandum est, non esse illud eiusmodi, ut ob id hoc fieri conueniret. Extrema est, ut in comparatione, assumptio iudicationis, & de ea per amplificationem ex deliberationis præceptis dictio. Defensor autem, quæ per alias constitutiones inducentur, ex ijs locis, qui traditi sunt, infirmabit. Ipsam autem relationem comprobabit, primùm augendo eius, in quem refert crimen, culpam & audaciam, & quammaximè per indignationem, si res feret, iuncta conquestione ante oculos ponendo. Postea leuius demonstrando reum punitum, quàm si ille promeritus, & suum supplicium cum illius iniuria conferendo. Deinde oportebit eos locos, qui ita erunt ab accusatore

tractati, ut refelli, & contrariam in partem conuerti possint, quo in genere sunt tres extremi, contrarijs rationibus infirmare. Illa autem acerrima accusatorum criminatio, per quam perturbationem fore omnium iudiciorum demonstrant, si de indemnato supplicij sumendi potestas data sit, leuabitur. Primùm si eiusmodi demonstrabitur iniuria, ut non modò uiro bono, uerùm etiam homini libero uideatur non fuisse toleranda. Deinde ita perspicua, ut ne ab ipso quidem, qui fecisset, in dubium uocaretur. Deinde eiusmodi, ut in eam is maximè debuerit animaduertere, qui animaduerterit, ut non tam rectum, non tã fuerit honestum in iudiciũ illam rem peruenire, quàm eo modo, atque ab eo uindicari, quo modo, & à quo sit uindicata. Postea sic rem fuisse apertam, ut iudicium de ea re fieri nihil attinuerit. Atque hic demonstrãdum est rationibus, & rebus similibus permultas ita atroces, & perspicuas res esse, ut de his non modò non necesse sit, sed ne utile quidem quin mox iudicium fiat, expectare. Locus communis accusatoris in eum, qui cum id, quod arguitur, negare non possit, tamen aliquid sibi spei comparet ex iuridiciorum perturbatione. Atque hic utilitatis iudiciorum demonstratio, & de eo conquestio, qui supplicium dederit indemnatus: in eius autem, qui sumpserit, audaciam et crudelitatem indignatio. Ab defensore in eius, quẽ ultus sit, audaciam sui conquestione, rem non ex nomine ipsius negotij, sed ex consilio eius, qui fecerit, & caussa & tẽpore considerari oportere: quid mali futurũ sit, aut ex iniuria, aut ex scelere alicuius, nisi tanta & tã perspicua audacia ab eo, ad cuius famã, aut ad parẽtes, aut ad liberos

perti-

pertinuerit, aut ad aliquam rem, quam caram esse omnibus aut necesse est, aut oportet esse, fuerit uindicata. Remotio criminis est, cum eius intẽtio facti, quod ab aduersario infertur, in aliũ, aut in aliud dimouetur. Id fit bipertito. nam tum caussa, tum res ipsa remouetur. Caussæ remotionis hoc nobis exemplo sit: Rhodij quosdam legarunt athenas. Legatis quæstores sumptum, quem oportebat dari, non dederunt. Legati profecti non sunt: accusantur. Intentio est, Proficisci oportuit. Depulsio est, Non oportuit. Quæstio est, Oportuerit ne. Ratio est, Sumptus enim, qui de publico dari solet, is ab quæstore non est datus. Infirmatio est, Vos tamen id, quod publice uobis datum erat, negotij conficere oportebat. Iudicatio est. Cum iis, qui legati erant, sumptus, qui de publico debebatur, non daretur, oportuerit ne eos conficere nihilominus legationem. Hoc in genere primum, sicut in ceteris, si quid aut ex coniecturali, aut ex alia constitutione sumi possit, uideri oportebit. Deinde pleraq; ex comparatione, & ex relatione criminis in hanc quoque caussa conuenire poterunt. Accusator autem illum, cuius culpa id factum *reus dicet, primum defendet, si poterit: sin minus poterit, negabit ad hoc, iudicium illius, sed huius, quam ipse accuset, culpam pertinere. Postea dicet, suo quenq; officio consulere oportere: nec si ille peccasset, hunc oportuisse peccare. Deinde si ille deliquerit, separatim illum, sicut hunc, accusari oportere, & non cum huius defensione coniungi illius accusationem. Defensor autem cum cetera, si qua ex aliis incident constitutionibus, pertractarit, de ipsa remotione sic argumentabitur. Primum, cuius acciderit culpa demonstrabit

*prius

bit. Deinde cùm id aliena culpa accidißet, oſtendet ſe aut non potuiße, aut non debuiße id facere, quod accuſator dicat oportuiße. Quòd non potuerit, ex utilitatis partibus, in quibus eſt neceßitudinis uis implicata, demonſtrabit. Quòd non debuerit, ex honeſtate conſiderabitur. De utroque diſtinctius in deliberatiuo genere dicetur. Deinde omnia facta eße ab reo, quæ in ipſius fuerint poteſtate: quod minus, quàm conuenerit, factum ſit, culpa id alterius accidiße. Deinde in alterius culpa exponenda demonſtrandum eſt, quantum uoluntatis & ſtudij fuerit in ipſo: & id ſignis confirmandum huiuſmodi, ex cetera diligentia, ex antè factis, aut dictis, atq; hoc ipſi utile fuiße facere, inutile autem non facere, & cum cetera uita magis hoc fuiße conſentaneum, quàm quod propter alterius culpam una fecerit. Sin autem non in hominem certum, ſed in rem aliquam cauſa dimouebitur, ut in hac eadem re, ſi quæſtor mortuus eßet, et iccirco legatis pecunia data non eßet, accuſatione alterius, & culpæ depulſione dempta, ceteris ſimiliter uti locis oportebit, & ex conceßionis partibus, quæ conueniet, aßumere, de quibus pòſt nobis dicendum erit. Loci autem communes iiſdem utriſq; ferè, qui ſuperioribus aßumptiuis incident. Hi tamen certißimi. Accuſatoris, facti indignatio. Defenſoris, cùm in alio culpa ſit, aut in ipſo non ſit; ſupplicio reum affici non oportere. In ipſius autem rei fit remotio, cùm id, quod datur crimini, negat neq; ad ſe, neq; ad officium ſuũ reus pertinuiße: nec ſi quod in eo ſit delictũ: ſibi attribui oportere. Id genus cauſæ eſt huiuſmodi: In eo fœdere, quod factũ eſt quondam cum Samnitibus, quidã adoleſcens

lescens nobilis porcam sustinuit iußu imperatoris. Fœ*dere autem ab senatu improbato, & imperatore Samnitibus dedito, quidam in senatu eum quoq; dicit, qui porcam tenuerit, dedi oportere.* Intentio est, Dedi oportet. Depulsio est, Non oportet. Quæstio est, Oporteat'ne. Ratio est, *Non enim meum fuit officium, nec mea potestas, cùm & id ætatis & priuatus essem & eßet summa cum auctoritate & potestate imperator, qui uideret ut satis honestum fœdus feriretur.* Infirmatio est, *Attamen quoniam tu particeps factus es in turpißimo fœdere sumæ religionis, dedi te conuenit.* Iudicatio est, *Cùm is, qui potestatis nihil habuerit, iußu imperatoris in fœdere, & in tanta religione interfuerit, delendus'ne sit honestius, nec'ne.* Hoc *genus caußæ à superiore hoc differt, quòd in illo concedit se reus oportuiße facere id, quòd fieri dicat accusator oportuiße, sed alicui rei, aut homini caußam attribuit, quæ uoluntati suæ, fuerit impedimento sine concesßionis partibus. nam earum quædam maior uis est, quòd paulò pòst intelligetur.* In *hoc autem non accusare alterum, nec culpam in alium transferre debet, sed demonstrare eam rem neć ad se, neq; ad potestatem, neq; ad officiũ suum pertinuiße aut pertinere.* Atq; *in hoc genere hoc accidit noui, quòd accusator quoq; sæpe ex remotione criminationem conficit. Vt si quis eum accuset, qui cùm prætor eßet, in expeditionem ad arma populum uocarit, cùm consules adeßet. nam ut in superiore exẽplo reus ab suo officio ac potestate factũ dimouebat: sic in hoc ab eius officio ac potestate, qui accusatur: ipse accusator factũ remouẽdo, hac ipsa ratione confirmat accusationẽ.* In *hac ab utroq; ex*

ſubitò magnis commotis tempeſtatibus fluuius Euro*tas is,qui propter* Lacedæmonem *fluit, ita magnus & uehemens factus eſt, ut eò traduci uictimæ nullo modo poßent.* Redemptor *ſuæ uoluntatis oſtendendæ cauſſa hoſtias conſtituit omnes in litore,ut qui transflumen eſſent,uidere poſſent.* Cũ *omnes ſtudio eius ſubitam fluminis magnitudinem ſcirent fuiße impedimento,tum quidam capitis accerſierunt.* Intentio *eſt,* Ho*ſtiæ, quas debuiſti,ad ſacrificium præſto non fuerunt.* Depulſio *eſt conceßio.* Ratio, Flumẽ *enim ſubitò accreuit, & ea re traduci non potuerunt.* Infirmatio *eſt,* Tamen,*quoniam, quod lex iubet,factum non eſt, ſupplicio dignus es.* Iudicatio *eſt,* Cũ *in ea re redemptor cõtra legẽ aliquid fecerit, qua in re ſtudio eius ſabita fluminis obſtiterit magnitudo,ſupplicio ne dignus ſit.* Neceßitudo *autem infertur,cũ ui quadam reus id quod fecerit, feciße defenditur,hoc modo:* Lex *eſt apud* Rhodios,*ut ſi qua roſtrata in portu nauis deprehenſa ſit,publicetur.* Cùm *magna in alto tempeſtas eßet,uis uentorum inuitis nautis* Rhodiorum *in portum nauim coegit.* Quæſtor *nauim populi uocat* Nauis *dominus negat publicari oportere.* Intentio *eſt,* Ro*ſtrata nauis in portu deprehẽſa eſt.* De*pulſio eſt cõceßio.* Ratio, Vi *& neceßario ſumus in portũ coacti.* Infirmatio *eſt,* Nauim *hæc lege tamen populi eße oportet.* Iudicatio *eſt,* Cũ *roſtratam nauim in portu deprehẽſam lex publicarit, cumq; hæc nauis inuitis nautis ui tempeſtatis in portũ cõiecta ſit, oportcat ne eam publicarit.* Horum *trium generum iccirco unum in locũ cõtulimus exempla, quòd ſimilis in ea præceptio argumentorum tradi ur.* Nã *in his omnibus primùm,ſi quid*

res ipsa dabit facultatis, coniecturā ab accusatore inducí oportebit, ut id, quod uoluntate factum negabitur, cōsultò factum suspicione aliqua demonstretur. Deinde *inducere definitionem necessitudinis, aut casus, aut imprudentiæ, et exempla ad eā definitionem adiungere, in quibus imprudentiæ fuisse uideatur, aut casus, aut necessitudo, & ab his id, quod reus inferat, separare, id est, ostēdere dissimile, quod leuius facilius, non ignorabile, non fortuitum, non necessarium fuerit.* Posteà *demonstrare, potuisse euitari, et hac ratione prouideri pôtui, si hoc aut illud fecisset, aut nisi fecisset, præcaueri, & definitionibus ostendere non hanc imprudentiam, aut casum, aut necessitudinem, sed inertiā, negligentiam, fatuitatem nominari oportere* Ac *si qua necessitudo turpitudinem uidebitur habere, oportebit per locorum communium implicationem redarguentem demonstrare, quid uis perpeti, mori deniq; satius fuisse, quā eiusmodi necessitudini obtemperare.* Atq; *tū ex his locis, de quibus in negotiali parte dictū est, iuris & æquitatis naturā oportebit quærere, & quasi in absoluta iuridiciali per se hoc ipsum ab rebus omnibus separatim considerare.* Atq; *hoc in loco, si facultas erit, exemplis uti oportebit, quibus in simili excusatione non sit ignotum: & contentione, magis illis ignoscendū fuisse: & ex deliberationis partibus, & turpe, aut inutile esse concedi eā rem, quæ ab aduersario cō missa sit: permagnū esse, et magno futurum detrimēto, si ea res ab ijs, qui potestatē habeāt iudicādi, neglecta sit.* Defensor *autem cōuersis omnibus his partibus poterit uti. maximè autē in uolūtate defendēda cōmorabitur, et in ea re adaugēda, quæ uolūtati fuerit impedimēto, & se*

plus

plus, quàm fecerit, facere non potuisse, & in omnibus rebus uoluntatem spectari oportere: et se conuinci nõ posse, quòd non absit à culpa & ex suo nomine communem hominum infirmitatem posse damnari. Deinc *nihil indignius esse, quam eum, qui culpa careat, supplicio nõ carere.* Loci *autem cõmunes accusatoris unus in cõfeßione; & alter, quãta potestas peccandi relinquatur, si semel institutum sit, ut nõ de facto, sed de facti caussa quæratur:* Defensoris *autẽ, conquestio calamitatis eius, quæ non culpa, sed in maiore quadam acciderit, & fortunæ potestate, & hominum infirmitate; & uti suũ animum non euentum considerent.* In *quibus omnibus cõquestionem suarũ, ærumnarũ, & crudelitatis aduersariorũ indignationem ineße oportebit.* Ac *neminẽ mirari conueniet, si aut in ijs, aut in aliis exemplis scripti quoq; controuersiam adiunctam uidebit.* Quo *de genere pòst erit nobis separatim dicendum: propterea quòd quædam genera caußarum simpliciter & ex sua ui considerantur: quædam autem sibi aliud quoq; aliquod controuersiæ genus assumunt.* Quare *omnibus cognitis, non erit difficile in unãquanq; caußam transferre, quod ex eo quoq; genere conueniet: ut in his exemplis concesßionis inest omnibus scripti controuersia ea, quæ ex scripto & sententia nominatur: sed quia de concesßione loquebamur; in eam præcepta dedimus: alio autem loco de scripto & sententia dicemus.* Nunc *in alteram concesßionis partem considerationem intẽdemus.* Deprecatio *est, in qua non defensio facti, sed ignoscẽdi postulatio continetur.* Hoc *genus uix in iudicio probari potest: ideo quòd, concesso peccato, difficile est ab eo, qui peccatorum uindex esse debet,* Deprecatio.

ut ignoſcat impetrare. Quare parte eius generis, cum cauſſam non eo conſtitueris, uti licebit. Vt ſi pro aliquo claro, aut forti uiro, cuius in remp. multa ſint beneficia. dixeris, poßis, cum uidearis non uti deprecatione, uti tamen, ad hunc modum: Quòd ſi iudices hic pro ſuis beneficijs, pro ſuo ſtudio, quod in uos habuit ſemper, tali ſuo tempore multorum ſuorum rectè factorum cauſſa, uni delicto ut ignoſce retis, poſtularet, tamē dignum ueſtra manſuetudine, dignum uirtute huius eſſet iudices à uobis hanc rem hoc poſtulante impetrari. Deinde *augere beneficia licebit, & iudices per locum communem ad ignoſcendi uoluntatē ducere.* Quare *hoc genus, quanquā in iudiciis non uerſatur, niſi quadam ex parte: tamē quia & pars ipſa inducenda nonnunquam eſt, & in ſenatu, aut cōcilio ſæpe omni in genere tractanda, in id quoq; præcepta ponemus. nā in ſenatus, & in cōcilio de Syphace diu deliberatum eſt, & de* Qu. Numitorio Pullo *apud* L. Opimiū, *& eius*cōſiliū diu dictū eſt.* Et *magis in hoc quidē ignoſcendi, quàm cognoſcendi poſtulatio ualuit. nā ſemper animo bono ſe in populū* R. *fuiſſe nō tā facilè probabat, cū coniecturali conſtitutione uteretur, quam ut propter poſterius beneficiū ſibi ignoſceretur, cū deprecationis partes adiūgeret.* Oportebit *igitur eū, qui, ſibi ut ignoſcatur, poſtulabit, cōmemorare ſi qua ſua poterit beneficia, &, ſi poterit, oſtēdere ea maiora, eſſe quā hæc, quæ deliquerit, ut plus ab eo boni, quā mali profectū eſſe uideatur.* Deinde *maiorū ſuorū beneficia, ſi qua extabunt, proferre.* Deinde *oſtendere non odio, neq; crudelitate feciſſe ꝙ fecerit, ſed aut ſtultitia, aut impulſu alicuius, aut aliqua honeſta, aut probabili cauſſa.* Poſtea

* *concilium diu ductū.*

polliceri & cõfirmare, se & hoc peccato doctum, & beneficio eorũ, qui sibi ignouerint, confirmatũ, omni tempore à tali ratione abfuturum. Deinde *spẽ ostẽdere aliquo se in loco magno ijs, qui sibi cõcesserint, usui futurũ.* Post *ea si facultas erit, se aut consanguineum, aut iam à maioribus in primis amicũ esse demonstrabit, & amplitudinẽ suæ uoluntatis, & nobilitatem generis eorũ, qui se saluum uelint, & dignitatem ostẽdere, & cetera ea, quæ personis ad honestatẽ, & amplitudinem sunt attributa, cum conquestione, sine arrogãtia in se esse demõstrabit, ut honore potius aliquo, quàm ullo supplicio dignus esse uideatur.* Deinde *ceteros proferre, quibus maiora delicta concessa sunt.* Ac *multum proficiet, si se misericordem in potestate, & propensum ad ignoscendum fuisse ostẽdet.* Atq; *ipsum illud peccatum erit extenuandũ, ut quãminimũ obfuisse uideatur, & aut turpe, aut inutile demõstrandum tali de homine supplicium sumere.* Deinde *locis communibus misericordiam captare oportebit ex ijs præceptis, quæ in primo libro sunt exposita.* Aduersarius *autẽ malefacta augebit nihil imprudenter, sed omnia ex crudelitate et malitia facta dicet.* Ipsum *immisericordem, superbum fuisse: &, si poterit, ostendet semper inimicum fuisse, & amicum fieri nullo modo posse.* Si *beneficia proferet, aut aliqua de caussa facta, non propter beneuolentiam demonstrabit, aut postea odium esse acre susceptum, aut illa omnia maleficiis esse deleta, aut leuiora beneficia, quàm maleficia, aut cũ beneficijs honos habitus sit, pro maleficio pœnam sumi oportere.* Deinde *turpe esse aut inutile ignosci.* Deinde, *de quo ut potestas esset, sæpe optarint, in eum pote-*

state non uti, summam esse stultitiam, & cogitare oportere, quem animum in eum, uel quale odium habuerint. Locus autem communis erit indignatio maleficij: & alter eorum misereri oportere, qui propter fortunam, nō propter malitiā in miseriis sint. Quoniā igitur in generali cōstitutione tā diu propter eius partium multitudinē cōmoramur, ne fortè uarietate, et dißimilitudine rerū deductus alicuius animus in quendā errorē deferatur, quid etiā nobis ex eo genere restet, & quare restet, admonendū uidetur. Iuridicialem caussam esse dicebamus, in qua æqui et iniqui natura præmij aut pœnæ ratio quæreretur. Eas caussas, in quibus de æquo & iniquo quæritur, exposuimus. nunc restat, ut de præmio & de pœna explicemus. sunt enim multæ caussæ, quæ ex præmij alicuius petitione cōstāt. nā & apud iudices de præmio sæpe accusatorū quæritur, & à senatu, aut cōcilio aliquod præmium sæpe petitur. Ac neminem cōueniet arbitrari nos, cum aliquod exemplū ponamus, quod in senatu agatur, ab iudiciali genere exemplorum recedere. quicquid enim de homine probādo, aut improbando dicitur, cùm ad eam dictionē sententiarū quoq; ratio accōmodetur, id nō, si per sententiæ dictionem agitur, deliberatiuū est; sed quia de homine statuitur, iudiciale est habēdū. Omnino autem qui diligēter omniū caussarū uim et naturā cognouerit, cū genere primo, tum etiam forma eas intelliget dißidere: ceteris autē partibus aptas inter se oēs, et aliā in aliam implicatā uidebit. Nūc de præmiis consideremus. L. Licinius Crassus cōsul quosdā in citeriore Gallia nullo illustri, neq; certo duce; neque eo nomine, neq; numero præditos, ut digni essent qui hostes populi R.

De præmio.

esse

esse dicerentur; quòd tamen excursionibus et latrocinijs in festā prouincā redderent, cōsectatus est, et cōfecit. Romam redijt, triumphū ab senau postulat. Hic, ut et in deprecatione nihil ad nos attinet, rationibus et infirmationibus rationum supponēdis ad iudicationem peruenire: propterea q̄ nisi alia quoq; incidet cōstitutio, aut pars cōstitutionis, simplex erit iudicatio, & in quæstione ipsa cōtinebitur. In deprecatione huiusmodi, Oporteat'nē pœna affici. In hac huiusmodi, Oporteat ne præmiū dari. Nunc ad præmij quæstionem appositos locos exponēmus. Ratio igitur præmij quattuor est in partes distributa, in beneficia, in hominem, in præmij genus, in facultates. Beneficia, ex sua ui, ex tēpore, ex animo eius, q̄ fecerit, ex caussa cōsiderātur. Ex sua ui quærētur, hoc modo: Magna an parua, facilia an difficilia, singularia sint an uulgaria, uera an falsa quadā ex oratione honestētur. Ex tempore autem, Si tum cùm indigeremus, cùm ceteri nō possent, aut nollent opitulari si tum cùm spes deseruisset, opitulatus sit. Ex animo, Si non sui commodi caussa, sed eo cōsilio fecit omnia, ut hoc cōficere posset. Ex casu, Si nō fortuna, sed industria factū uidebitur, aut si industriæ fortuna obstitisset. In hominem autem, Quibus rationibus uixerit, quid sumptus in eam rem aut laboris insumpserit, & si quid aliquando tale fecerit, nū alieni laboris aut deorū bonitatis præmium sibi postulet: nū aliquādo ipse talē ob caussā aliquem præmio affici negarit oportere: aut nū iā satis pro eo, quod fecerit, honos habitus sit: aut nū necesse fuerit ei facere id, q̄d fecerit: aut nū huiusmodi sit factū, ut nisi fecisset supplicio dignus esset, non, quia fecerit, præmio: aut num an

te tempus præmium petat, & spem incertam certo uen ditet pretio, aut num quo supplicium aliquod uitet, eo præmium postulet, uti de se præiudiciũ factũ esse uideatur. In premij *autem genere quid, & quantũ quamobrem postuletur, & quo, & quanto quæq; res præmio digna sit; considerabitur.* Deinde *apud maiores quibus homini bus, et quibus de caußis talis honos sit habitus, quæretur.* Deinde *ne is honos nimium peruagetur. Atq; hic eius, qui contra aliquem præmiũ postulantem dicet, locus erit communis: præmia uirtutis & officij sancta & casta esse oportere, neq; ea aut cũ improbis communicari, aut in mediocribus hominibus peruulgari.* Et *alter, minus homines uirtutis cupidos fore uirtutis præmio peruulgato. quæ.n.rara & ardua sint, ex ea ex præmio pul chra et iucunda hominibus uideri.* Et *tertius, si existant, qui apud maiores nostros ob egregiã uirtutẽ tali bono re dignati sunt, non'ne de sua gloria cũ pari præmio tales homines affici uideãt, deliberari putẽt? et eorum enumeratio, & cũ eis, quos cõtra dicat, cõparatio.* Eius *autẽ, qui præmium petet; factis sui amplificatio, et eorum, qui præmio affecti sũt, cũ suis factis cõtẽtio.* Deinde *ceteros à uirtutis studio repulsum iri, si ipse præmio nõ sit affectus.* Facultates *autẽ cõsiderãtur, cùm aliquod pecuniariũ præmium postulatur, in quo utrum copia ne sit agri, uectigaliũ, pecuniæ, an penuria, cõsideratur.* Loci *cõmunes, facultates augere, nõ minuere oportere, & impudẽtẽ esse, qui pro beneficio nõ gratiam, uerùm mercedẽ postulet: cõtrà autẽ de pecunia ratiocinari, sordidũ esse, cũ de gratia referẽda deliberetur: et se nõ pretiũ pro facto, sed honorẽ, ita ut factitatũ sit, pro beneficio postulare.*

Ac

Ac de cōstitutionibus quidem satis dictum est: nunc de ijs controuersiis, quæ scripto uersantur, dicēdum uidetur.

IN scripto uersatur, controuersia, cùm ex scriptionis ratione aliquid dubij nascitur. Id fit ex ambiguo, ex scripto et sententia, ex contrarijs legibus, ex ratiocinatione, ex definitione. Ex ambiguo autem nascitur controuersia, cùm quid senserit scriptor, obscurum est, quod scriptum duas plures'ue res significat, ad hunc modum: Pater familias, cùm filium hæredem faceret, uasorum argenteorum pondo centum uxori suæ sic legauit: Hæres meus uxori meæ uasorum argenteorum pondo centum, quæ ualet, dato. Post mortem eius uasa magnifica, et preciosè cælata petit à filio mater: ille se, quæ ipse uellet, debere dicit. Primùm, si fieri poterit, demonstrandum est non esse ambiguè scriptū, propterea quòd omnes in consuetudine sermonis sic uti solent eo uerbo uno pluribus'ue in ea sentētia, in qua is, qui dicet, accipiēdum esse demonstrabit. Deinde ex superiore & ex inferiore scriptura docendum id, quod quæratur, fieri perspicuum. Quare si ipsa separatim ex se uerba considerētur, omnia aut pleraq; ambigua uisum iri. Quæ aūt ex omni cōsiderata scriptura perspicua fiant, hæc ambigua nō oportere existimari. Deinde qua in sentētia scriptor fuerit, ex ceteris eius scriptis, ex factis, dictis, animo, atq; uita eius sumi oportebit, & eā ipsam scripturā, in qua inerit illud ambiguū, de quo quæritur, totam omnibus ex partibus pertentare, si quid aut ad id appositum sit, quod nos interpretemur, aut ei, quod aduersarius intelligat, aduersetur. nam facile, quid uerisimile sit eū uoluisse qui scripsit, ex omni scriptura, et ex persona scriptoris

De controuersiis, quæ in scripto, uersantur.

atq; ijs rebus,quæ personis attributæ sunt, considerabitur. Deinde erit demõstrandũ, *si quid ex ipsa re dabitur facultatis,id, q̃ aduersarius intelligat,multò minus commodè fieri posse,quàm id,quod nos accipimus; quod illius rei neq; administratio, neq; exitus ullus extet: nos quod dicamus facilè & cõmodè transigi posse: ut in hac lege(nihil enim probibet fictã exempli loco ponere,quò facilius res intelligatur)* Meretrix coronam auream ne *habeto:si habuerit,publica esto.* Contra eũ,*qui meretricem publicari dicat ex lege oportere,posset dici,neq; administrationem esse ullam publicæ meretricis, neq; exitum legis in meretrice publicanda: at in auro publicando & administrationẽ,& exitum facilem esse,et incommodi nihil inesse* . Ac *diligenter illud quoq; attendere oportebit,num illo probato,quod aduersarius intelligat, utilior res,aut honestior,aut magis necessaria,à scripto re neglecta uideatur.* Id *fiet,si id, quod nos demonstrabimus,honestũ,aut utile,aut necessariũ demõstrabimus:& si id,qđ ab aduersarijs dicetur,minimè eiusmodi dicemus esse.* Deinde *si in lege erit ex ambiguo cõtrouersia,dare operã oportebit, ut de eo, q̃ aduersarius intelligat,alia in lege cautũ esse doceatur.* Permultũ *autem proficiet illud demonstrare,quẽadmodũ scripsisset,si id,qđ aduersarius accipiat,fieri aut intelligi uoluisset:ut in hac caussa in qua de uasis argenteis quæritur,posit mulier dicere, nihil attinuisse ascribi,quæ uolet,si hæredis uoluntati p mitteret. eo enim non ascripto nihil inesse dubitationis, q̃n hæres,quæ ipse uellet,daret.* Amẽtiæ *igitur fuisse,cũ hæredi uellet cauere,id ascribere,quo nõ ascripto nihilo minus hæredi caueretur.* Quare *hoc genere magnoperè*

talibus

talibus in caußis uti oportebit: si hoc modo scripsisse, isto uerbo usus non esset, non isto loco uerbum istud collocasset. Nã ex his sentẽtia scriptoris maximè perspicitur. Deinde quo tempore scriptũ sit, querẽdũ est, ut quod eum uoluisse in eiusmodi tẽpore uerisimile sit, intelligatur. Pòst ex deliberationis partibus, quid utilius, et quid honestius, & illi ad scribendum, & his cõprobandum sit demõstrandum: et ex his si quid amplificationis dabitur, communibus utrinq; locis uti oportebit. Ex scripto & sentẽtia controuersia consistit, cùm alter uerbis ipsis, quæ scripta sunt, utitur: alter ad id quod scriptorem sensisse dicet, omnem adiungit dictionem. Scriptoris autem sententia ab eo, qui sententia se defendet, tum semper ad idem spectare, & idem uelle demonstrabitur: tum ex facto, aut ex euentu aliquo ad tempus id, quod instituit, accõmodatur. Semper ad idẽ spectare, hoc modo: Pater familias cùm liberorũ nihil haberet, uxorẽ autem haberet, in testamento ita scripsit: Si mihi filius genitus fuerit unus plures'ue, is mihi hæres esto. Deinde quæ assolent. Postea, Si filius antè moritur, quàm in tutelam suã uenerit, tu mihi, dicebat, secũdus hæres esto. Filius natus nõ est, ambigũt agnati cũ eo, qui* est secũdus hæres, si filius antè, quàm in tutelã ueniat, mortus sit. In hoc genere nõ potest hoc dici, ad tẽpus, aut ad euentũ aliquem sententiã scriptoris oportere accõmodari: propterea qđ ea sola demõstratur, qua fretus ille, qui cõtra scriptũ dicet, suã esse hæreditatẽ defendit. Alterũ autẽ genus est eorũ, qui sententiã inducunt, in quo non simplex uoluntas scriptoris ostẽditur, quæ in omne tempus, & in omne factũ idem ualeat: sed ex quodam facto, aut euentu ad tempus inter-

Ex scripto & sententia.

* est hæres

interpretãda dicitur.Ea partibus iuridicialis assumptiuæ maximè sustinetur.nam tum inducitur comparatio, ut in eum,qui,cũ lex aperiri portas noctu uetaret, aperuit quodam in bello, & auxilia quædam in oppidum recepit,ne ab hostibus opprimerentur,si foris essent, quò prope muros castra hostes haberent.Tum relatio criminis,ut in eo,qui, cùm communis lex omnium hominem occidere uetaret, tribunum militum suum, qui uim sibi inferre conaretur,occidit. Tum remotio criminis, ut in eo,qui eum lex,quibus diebus in legationem proficisceretur, præstitueret, quia sumptum non dedit quæstor, profectus nõ est.Tum cõcessio per purgationem & per imprudentiã,ut in utili immolatione:& per uim, ut in naui rostrata:& per casum, ut in Eurotæ fluminis magnitudine. Quare aut ita sententia inducetur ut unum quoddã uoluisse scriptor demonstretur:aut sic,ut in eiusmodi re & tempore hoc uoluisse doceatur. Ergo is, qui scriptum defendit, his locis plerunq; omnibus, maiore autẽ parte semp poterit uti.Primum scriptoris collaudatione & loco communi,nihil eos,qui iudicent,nisi id, quod scriptũ sit,spectare oportere: & hoc eò magis,si legitimũ scriptũ proferetur,id est,aut lex ipsa, aut ex lege aliquid.Postea,quod uehemẽtißimũ est, facti aut intentionis aduersariorum cum ipso scripto contentione, quid scriptũ sit,quid factum,quid iuratus iudex:quem locum multis modis uariare oportebit. Tum ipsum secum admirantem quidnam contra dici poßit,tũ ad iudicis officium reuertentem,& ab eo quærentem quid præterea audire aut expectare debeat:tũ ipsum aduersariũ, quasi intentãtis loco producendo,hoc interrogãdo,utrum scriptum

ptum neget esse eo modo, an ab se contra factum esse, aut contra contendi neget: utrũ negare ausus sit, se dicere desiturum. Si neutrũ neget, & contra tamen dicat, nihil esse quo hominem impudentiorem quisquam se uisurum arbitretur. In hoc ita commorari conueniet, quasi nihil præterea dicendum sit, & quasi contra dici nihil poßit, sæpe id, quod scriptũ est recitando, sæpe cum scripto factũ aduersarij confligendo, atq; interdum acriter ad iudicem ipsum reuertendo. Quo in loco iudici demonstrandum est: quid iuratus sit, quid sequi debeat: duabus de caußis iudicem dubitare oportere, si aut scriptũ sit obscurè, aut neget aliquid aduersarius. Cùm et scriptum sit apertè, et aduersarius omnia confiteatur, tum iudicẽ legi parere, nõ interpretari legẽ oportere. Hoc *loco cõfirmato, tum diluere ea, quæ contra dici poterant, oportebit* Contra *autem dicetur, si aut prorsus aliud sensisse scriptor, & scripsisse aliud demonstrabitur, ut in illa de testamento quã posuimus controuersia; aut caussa assumptiua inferetur, quamobrem scripto non potuerit aut nõ oportuerit obtẽperari. Si aliud sensisse scriptor, aliud scripsisse dicetur, is, qui scripto utetur, hoc dicet, non oportere de eius uolũtate nos argumẽtari, qui, ne id facere poßemus, indiciũ nobis relinquerit suæ uolũtatis multa incõmoda consequi, si instituatur, ut à scripto recedatur. nã & eos, qui aliquid scribant, non existimaturos id, quod scripserint, rarũ futurũ: et eos, qui iudicẽt, certũ qđ sequantur, nihil habituros, si semel à scriptore cedere cõsueuerint. Quòd si uolũtas scriptoris cõseruãda sit, se non aduersarios à uolũtatẽ eius stare. nã multò proprius accedere ad scriptoris uolũtatẽ eũ q ex ipsius*

eam

*ſit institutũ,omnibus cauſſam dari & poteſtatẽ peccandi,cum intellexerint uos ex ingenio eius,qui contra legem fecerit,non ex lege,in quam iurati ſitis,rem iudicare.*Deinde *et ipſis iudicibus iudicandi,& ceteris ciuibus uiuendi rationes perturbatum iri, ſi ſemel à legibus receſſum ſit. nam & iudices neq; quid ſequantur habituros,ſi ab eo,quod ſcriptum ſit,recedant: neq; quo pacto alijs improbare poßint,quòd contra legem iudicarint; et ceteros ciues quid agant ignoraturos,ſi ex ſuo quiſq; conſilio,& ex ea ratione,quæ in mentem aut in libidem uenerint, nõ ex cõmuni præſcripto ciuitatis unamquanque rem adminiſtrabit.*Poſtea *quærere à iudicibus ipſis, quare in alienis detineantur negotijs, cur reip. munere impediantur,cum ſæpius ſuis rebus & commodis ſeruire poßint; cur in certa uerba iurent, cur certo tempore conueniant, certo deſcendant; nihil quiſquam afferat caußæ quò minus frequenter operam reip. det, niſi quæ cauſſa in lege excepta ſit: an ſe legibus obſtrictos in tantis moleſtijs eſſe æquum cenſeant; aduerſarios noſtros leges negligere concedant.*Deinde *item quærere ab iudicibus,ſi eius rei cauſſam, propter quam ſe reus contra legem feciſſe dicat,exceptionem ipſe in lege aſcribat, paſſuri'ne ſint.*Poſtea *hoc quod faciat, indignius & impudentius eſſe,quã ſi aſcribat.*Age *porrò,quid ſi ipſi uelint iudices aſcribere,paſſurus ne ſit populus? atq; hoc eſſe indignius,quam rẽ uerbo & litteris mutare non poſſint,eã re ipſa,& iudicio maximè commutare.*Deinde *indignius eſſe de lege aliquid derogari,aut legem abrogari, aut aliqua ex parte commutari,cùm populo cognoſcendi,& probandi,aut improbandi poteſtas nullo fiat,*

hoc

hoc ipsis iudicibus inuidiosissimum futurũ. Nũc *hunc locum esse, neq; hoc tempus legum corrigendarum, apud populum hoc, & per populum agi conuenire: quòd si nunc id agant, uelle se scire qui lator sit, qui sint accepturi, se actiones uidere, & dissuadere uelle.* Quòd *si hæc cum summè inutilia, tum multò turpissima sint, legẽ cuiuscemodi sit, in præsentia cõseruari à iudicibus, pòst, si displiceat, à populo corrigi cõuenire.* Deinde *si scriptũ nõ extaret magnopere quæreremus: neq; isti, ne si extra periculum quidem esset, crederemus.* Nunc *cùm scriptum sit, amentiã esse eius rei, qui peccarit potius, quàm legis ipsius uerba cognoscere.* His *& huiusmodi rationibus ostenditur, caussam extra scriptum accipi non oportere.* Secunda *pars est, in qua est ostendendum, si in ceteris legibus oporteat, in hac nõ oportere.* Hoc *demonstrabitur, si lex aut ad res maximas, utilissimas, honestissimas, religiosissimas uidebitur pertinere: aut inutile, aut turpe, aut nefas esse tali in re non diligentissimè legi obtẽperare: aut ita lex diligenter perscripta demõstrabitur, ita cautũ unaquaq; de re, et ita quod oportuerit exceptum, ut minimè conueniat quicquam in tam diligenti scriptura præteritũ arbitrari.* Tertius *locus est ei, qui pro scripto dicet, maximè necessarius, per quem ostẽdat oportet, si eò ueniat caussam contra scriptum accipi, eam tamen minimè oportere, quæ ab aduersarijs afferatur.* Qui *locus iccirco est huic necessarius, quòd sẽper is, qui cõtra scriptũ dicit, æquitatis aliquid afferat oportet. nam summa imprudẽtia est, cum, qui cõtra quod scriptũ sit, aliquid probare uelit, nõ æquitatis præsidio id facere conari.* Si *quid igitur ex hac ipsa accu*

sator

ſator deroget, omnibus partibus iuſtius & probabilius accuſare uideatur. nam ſuperior oratio hoc omnis faciebat, uti iudices etiam ſi nollent, neceſſe eßet; hæc autem, etiam ſi neceſſe non eſſent, ut uellent contra iudicare. Id *autem fiet, ſi quibus ex locis culpa demonſtrabitur non eſſe in eo, qui comparatione, aut remotione, aut relatione criminis, aut conceßionis partibus ſe defendit, de quibus antè, ut potuimus, diligenter perſcripſimus, ſi de his locis, quæ res poſtulabit, ad cauſſam aduerſariorum improbandam transferemus: aut cauſſæ & rationes afferentur, quare & quo conſilio ita ſit lege, aut in teſtamento ſcriptum, ut ſententia quoque & uoluntate ſcriptoris, non ipſa ſolùm ſcripturæ cauſſa confirmatum eſſe uideatur: aut alijs quoque conſtitutionibus factum coarguetur.* Contra *ſcriptum autem qui dicet, primùm eum inducet locum, per quem æquitas cauſſæ demonſtreur: aut oſtendet quo animo, quo conſilio, qua de cauſſa fecerit, & quancunque cauſſam aſſumet, aſſumptionis partibus ſe defendet, de quibus antè dictum eſt.* Atque *hoc in loco, cùm diutius commoratus ſui facti rationem, & æquitatem cauſſæ exornauerit; tum, ex his locis ferè contra aduerſarios dicet oportere cauſſas accipi: demonſtrabit nullam eſſe legem, quæ aliquam rem inutilem aut iniquam fieri uelit: omnia ſupplicia, quæ à legibus proficiſcantur, culpæ ac malitiæ uindicandæ cauſſa conſtituta eſſe.* Scriptorem *ipſum, ſi exiſtat, factum hoc probaturum: & idem ipſum, ſi ei talis res accidiſſet, facturum fuiſſe: & ea re legis ſcriptorem certo ex ordine iudices certa ætate præditos conſtituiſſe, ut eſſent, non qui ſcriptum* *Contra ſcriptum.*

ptum suum recitarent, quod quiuis puer facere posset, sed qui cogitationem assequi possent, & uoluntatem interpretari. Deinde *illum scriptorem, si scripta sua stultis hominibus, & barbaris iudicibus committeret, omnia summa diligentia perscripturum fuisse: nunc uerò, quòd intelligeret, quales uiri iudicaturi essent, iccirco eum, quæ perspicua uideret esse, non ascripsisse: neque enim uos scripti sui recitatores, sed uoluntatis interpretes fore putauit.* Postea *quærere ab aduersarijs, quid si hoc fecissem? quid si hoc accidisset? eorum aliquid, in quibus aut caussa sit honestissima, aut necessitudo certissima: tum'ne accusaretis?* Atqui *lex nusquam excepit.* Non ergo *omnia scriptis, sed quædam, quæ perspicua sunt, tacitis exceptionibus caueri.* Deinde *nullam rem neque legibus, neque scriptura ulla, denique ne in sermone quidem quotidiano atque imperijs domesticis rectè posse administrari, si unusquisque uelit uerba spectare, & non ad uoluntatem eius, qui uerba habuerit, accedere.* Deinde *ex utilitatis & honestatis partibus ostendere, quàm inutile, aut quàm turpe sit id, quod aduersarij dicant fieri oportuisse, aut oportere; & id, quod nos fecerimus aut postulemus, quàm utile aut quàm honestum sit.* Deinde *leges nobis caras esse non propter litteras, quæ tenues & obscuræ notæ sint uoluntatis, sed propter earum rerum, quibus descriptum est, utilitatem, & eorum, qui scripserint, sapientiam & diligentiam.* Postea *quid sit lex describere, ut ea uideatur in sententijs, non in uerbis consistere: & iudex is uidebitur legi obtemperare, qui sententiam eius, non qui scripturam sequatur.* Deinde *quàm*

indignum sit eodem affici supplicio eum, qui propter ali quod scelus & audaciam contra legem fecerit, & eum, qui honesta aut necessaria de caußa, non ab sententia, sed ab litteris legis recesserit: atque his & huiusmodi rationibus & accipi caußam, & in hac lege accipi, & eam caußam, quam ipse afferat, oportere accipi, demonstrabit. Et *quemadmodum ei dicebamus, qui à scripto diceret hoc fore utilißimum, si quid de æquitate ea, que cum aduersario staret, derogasset: sic huic, qui contra scriptum dicet, plurimum proderit, ex ipsa scriptura aliquid ad suam caussam conuertere, aut ambiguè aliquid scriptum ostendere.* Deinde *ex illo ambiguo eam partem, quæ sibi prosit, defendere, aut uerbi definitionem inducere, & illius uerbi uim, quo urgeri uideatur, ad suæ caussæ commodum traducere, aut ex scripto non scriptum aliquod inducere per ratiocinationem, de qua pòst dicemus.* Q*uacunque autem in re, quamuis leuiter probabili scripto ipso se defenderit, etiam cum æquitate caussa abundabit, neceßariò multum proficiet: ideo quòd si id, quo nititur aduersariorum caussa, subduxerit, omnem illam eius uim & acrimoniam lenierit ac diluerit.* Loci *autem communes certi ex aßumptionis partibus in utranq; partem conuenient.* Præterea *eius, qui à scripto dicet, leges ex se, non ex eius, qui contra cõmiserit, utilitate spectari oportere & legibus antiquius haberi nihil oportere.* Contra *scriptum, leges in cõsilio scriptoris & utilitate communi, non in uerbis consistere.* Q*uàm indignum sit æquitatem litteris urgeri, quæ uoluntate eius, qui scripserit, defendatur.* Ex *contrarijs autem legibus controuersia nascitur,*

Ex contrarijs legibus.

tur, cùm inter se duæ uidentur leges aut plures discrepare, hoc modo: Lex, *Qui tyrannum occiderit,* Olym*pionicarum præmium capito, & quam uolet sibi rem à magistratu poscito, & magistratus ei concedito.* Et *altera lex,* Tyranno *occiso quinque eius proximos cognatione magistratus necato.* A*lexandrum, qui apud* Ph*æreos in* Th*essalia tyrannidem occuparat, uxor sua, cui* Th*ebe nomen fuit, noctu, cùm simul cubaret, occidit.* H*æc filium suum, quem ex tyranno habebat, sibi præmij loco deposcit.* S*unt qui ex lege puerum occidi dicant oportere.* Res *in iudicio est.* In *hoc genere utranque in partem ijdem loci, atque eadem præcepta conuenient, ideo quòd uterque suam legem confirmare, contrariam infirmare debebit.* Pri*mùm igitur leges oportet contendere, considerando utra lex ad maiores, hoc est ad utiliores, ad honestiores ac magis necessarias res pertineat.* Ex *quo conficitur, ut si leges duæ, aut si plures, aùt quotquot erunt, conseruari non poßint, quia discrepent interse; ea maximè conseruanda putetur, quæ ad maximas res pertinere uideatur.* Deinde *utra lex posterius lata sit. nam postrema quæquæ grauißima est.* Deinde *utra lex iubeat aliquid, utra permittat. nam id, quod imperatur, necessarium: illud, quod permittitur, uoluntarium est.* Deinde *in utra lege, si non obtemperatum sit, pœna afficiatur, aut in utra maior pœna statuatur. nam maximè conseruanda est ea, quæ diligentißima & sancta est.* De*inde utra lex iubeat, utra uetet. nam sæpe ea, quæ uetat, quasi exceptione quadam corrigere uidetur illam, quæ iubet.* Deinde *utra lex de genere omni, utra*

utra de parte quadam, utra communiter in plures, utra in aliquam certam rem scripta uideatur. nam quæ in partem aliquam,& quæ in certam quãdam rem scripta est, promptius ad caussam accedere uidetur, & ad iudicium magis pertinere. Deinde *ex lege utrum statim fieri necesse sit, utrum habeat aliquam moram & sustentationem. nam id, quod statim faciendum sit, perfici prius oportet.* Deinde *operam dare,ut sua lex ipso scripto uideatur niti.* Contraria *autem aut per ambiguum aut, per ratiocinationem, aut per definitionem induci, quo sanctius & firmius id uideatur esse, quod apertius de scriptum sit.* Deinde *suæ legis ad scriptum ipsam sententiam quoque adiungere, contrariam legem item ad aliam sententiam traducere, ut si fieri poterit, ne discrepare quidem uideantur inter se.* Postremò *facere, si caussa facultatem dabit, ut nostra ratione utraque lex conseruari uideatur, & aduersariorum ratione, altera sit necessariò negligenda.* Locos *autem communes, & quos ipsa caussa det, uidere oportebit, & ex utilitatis & honestatis amplissimis partibus sumere, demonstrantem per amplificationem ad utram potius legem accedere oporteat.* Ex *ratiocinatione nascitur controuersia, cùm ex eo, quod uspiam est, ad id, quod nusquam scriptum est, peruenitur, hoc pacto:* Lex *est,* Si *furiosus est agnatorum gentiliumq; in eo pecuniaq; eius potestas esto.* Et *lex pater familias uti super familia pecuniaq; sua legauerit, ita ius esto.* Et *lex,*Si *pater familias intestato moritur, familia pecuniaq; eius agnatorum gentiliumq; esto.* Qui*dam iudicatus est parentẽ occidisse,& statim, quod effu*

Ex ratiocinatione.

giendi potestas non fuit, ligneæ soleæ in pedes inductæ sunt: os autem obuolutum est folliculo, & præligatum: deinde est in carcerem deductus, ut ibi esset tantisper, dum culeus, in quem coniectus in perfluentem deferretur, compararetur. Interea *quidam eius familiares in carcerem tabulas afferunt, & testes adducunt.* Hæredes *quos ipse iubet, scribunt, tabulæ obsignantur: de illo pòst supplicium sumitur.* Inter *eos, qui hæredes in tabulis scripti sunt, & inter agnatos de hæreditate controuersia est.* Hic *certa lex, quæ testamenti faciendi ijs, qui in eo loco sint, adimat potestatem, nulla profertur.* Ex *ceteris legibus, & quæ hunc ipsum supplicio huiusmodi afficiunt, & quæ ad testamenti faciendi potestatem pertinent, per ratiocinationem ueniendum est ad eiusmodi rationem, ut quæratur, habuerit'ne testamenti faciendi potestatem.* Locos *autem in hoc genere argumentandi hos, & huiusmodi quosdam esse arbitramur.* Primùm *eius scripti, quod proferas, laudationem & confirmationem.* Deinde *eius rei qua, de quæratur, cùm eo, de quo constat, collationem eiusmodi, ut id, de quo quæritur, rei de qua constet, similè esse uideatur.* Postea *admirationem percontatione, qui fieri poßit, ut, qui hoc æquum eße concedat, illud neget, quod aut æquius, aut eodem sit in genere.* Deinde *iccirco de hac re nihil esse scriptum, quod cùm de illa esset scriptum, de hac re is, qui scribebat, neminem dubitaturum arbitratus sit.* Postea *multis in legibus multa esse prætérita, quæ iccirco præterita nemo arbitretur, quod ex ceteris, de quibus scriptum sit, intelligi poßint.* Deinde *æquitas rei demonstrãda est,*

ut in

ut in iuridiciali absoluta. Contra autem qui dicet, similitudinem infirmare debebit: quod faciet, si demonstrabit illud, quod conferatur, ab eo, cui conferatur, diuersum esse genere, natura, ui, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione: si quo in numero illud quod per similitudinē afferetur, et quo in loco illud cuius caussa afferetur, haberi conueniat, ostendetur. Deinde quid res cùm res differat, demonstrabitur, ut non idem uideatur de utraq; existimari oportere. Ac si ipse quoq; poterit ratiocinationibus, uti, iisdem ratiocinationibus, quibus antè prædictū est, utetur: si nō poterit, negabit oportere quicquam, nisi quod scriptum sit, considerare: periclitari omnia iura, si similitudines accipiantur: nihil esse penè, quod non alteri simile esse uideatur: multis dissimilibus rebus, in unamquanque rem tantùm singulas esse leges: omnia posse inter se uel similia uel dissimilia demonstrari. Loci communes à ratiocinatione oportere coniectura ex eo, quod scriptum sit, ad id, quod non sit scriptum, peruenire: & neminem posse omnes res per scripturam amplecti; sed eum commodissimè scribere, qui curet ut quædam ex quibusdam intelligantur. Contra ratiocinationem, huiuscemodi coniecturam diuinationem esse & stulti scriptoris esse non posse omnibus de rebus cauere quibus uelis. Definitio est, cùm in scripto uerbum aliquod est positum, cuius de ui quæritur, hoc modo: Lex, Qui in aduersa tempestate nauim relinquerint, omnia amittunto: eorum nauis & onera sunt, qui in naui remanserint. Duo quidam, cùm iam in alto nauigarent, & eorum alterius nauis, alterius onus esset, naufragum quendam natan- Definitio.

tem, & manus ad se tendentem animaduerterunt: miseri cordia commoti: nauim ad eum applicauerunt, hominem ad se sustulerunt. Postea *aliquanto ipsos quoque tempestas uehementius iectare cœpit, usque adeò ut dominus nauis, cùm idem gubernator esset, in scapham confugeret, & inde funiculo, qui à puppi religatus scapham annexam trahebat, naui, quoad posset, moderaretur: ille autem, cuius merces erant, in gladium in naui ibidem incumberet.* Hic *ille naufragus ad gubernaculum accessit, & naui, quoad potuit, est opitulatus. Sedatis autem fluctibus & tempestate iam commutata, nauis in portum prouehitur.* Ille *autem, qui in gladium incubuerat, leuiter saucius facilè est ex uulnere recreatus.* Nauim *cùm onere horum trium suam quisque esse dicit.* Hic *omnes scripto ad caussam accedunt, & ex nominis ui nascitur controuersia. nam & relinquere nauem, & remanere in naui, denique nauis ipsa quid sit, definitionibus quæritur.* Iisdem *autem ex locis omnibus, quibus definitiua constitutio, tractabitur.* Nunc *expositis ijs argumentationibus, quæ in iudiciale caussarum genus accommodatur, deinceps in deliberatiuum genus & demonstratiuum argumentandi locos & præcepta dabimus, non quo non in aliqua constitutione omnis semper caussa uersetur, sed quia proprij tantùm harum caussarum quidam loci sunt, non à constitutione separati, sed ad fines horum generum accommodati. nam placet in iudiciali genere finem esse æquitatem, hoc est, partem quandam honestatis.* In *deliberatiuo autem* Aristoteli *placet utilitatem, nobis & honestatẽ & utilitatem: in demonstratiuo autem, honestatem.* Quare

in hoc

in hoc quoque genere caussæ quædam argumentationes communiter hac similiter tractabuntur: quædam separatius ad finem, quò referri omnem rationem oportet, adiungentur. Atque uniuscuiusque constitutionis exemplum supponere non grauaremur; nisi illud uideremus quemadmodum res obscuræ, dicendo fierent apertiores, sic res apertas obscuriores fieri oratione. Nunc ad deliberationis præcepta pergamus;

Expetenda

RERVM *expetendarum tria genera sunt. Par item numerus uitandarum ex contraria parte. nam est quiddam, quod sua ui nos alliciat ad sese, non emolumento captans aliquo sed trahens sua dignitate: quod genus, uirtus, scientia, ueritas est. Aliud autem non propter suam uim & naturam, sed propter fructum atque utilitatem petendum, quod pecunia est. Est porrò quiddam ex horum partibus iunctum, quod & sua ui, & dignitate nos inductos ducit, & præ se gerit quandam utilitatem, quò magis expetatur, ut amicitia, bona existimatio. Atque ex his horum contraria facilè tacentibus nobis intelligentur. Sed ut expeditius ratio tradatur, ea, quæ posuimus, breui nominabuntur. nam in primo genere, quæ sunt, honestas appellabuntur: quæ autem in secundo, utilia. Hæc autem tertia, quia partem honestatis et uirtutis continent, & quia maior est uis honestatis, iunctæ res omnino ex duplici genere intelligentur: sed in meliorem partem uocabuli conferantur, et honesta nominentur. Ex his illud conficitur, ut appetendarum rerum partes sint honestas & utilitas, uitandarũ turpitudo et inutilitas. His igitur duabus rebus res duæ grandes sunt attributæ, necessitudo*

& affectio. quarum altera ex ui, altera ex re & perso nis consideratur. De utraq; post apertius perscribemus. Nunc honestatis rationes primùm explicemus. Quod autem totum, aut aliqua ex parte propter se petitur, honestum nominabimus. Quare cùm eius duæ partes sint, quarum altera simplex; altera iuncta sit, simplicem prius consideremus. Est igitur in eo genere

Virtus. omnes res una ui atq; uno nomine amplexa uirtus. nam uirtus est animi habitus naturæ modo rationi consentaneus. Quamobrem omnibus eius partibus cognitis, tota uis erit simplicis honestatis considerata. Habet igitur partes quattuor, prudentiam, iustitiam, fortitudinem,

Prudentia, temperantiam. Prudentia est rerum bonarum & malarum & utranq; scientia. Partes eius, memoria, intelligentia, prouidentia. Memoria est, per quam animus repetit illa, quæ fuerunt. Intelligentia est, per quam ea perspicit, quæ sunt. Prouidentia est, per quam futurum

Iustitia. aliquid uidetur antè quàm factum sit. Iustitia est habitus animi communi utilitate cõseruata, suam cuiq; tribuens dignitatem. Eius initium est ab natura profectum: deinde quædam in consuetudinem ex utilitatis ratione uenerunt: postea res et ab natura profectas, & ab consuetudine probatas, legum metus et religio sanxit. Natura ius est, quod non opinio genuit, sed quædam in nata uis inseruit, ut religionẽ, pietatem, gratiam, uindicationem obseruantiam, ueritatem. Religio est, quæ superioris cuiusdam naturæ (quam diuinam uocant) curam ceremoniamq; affert. Pietas, per quam sanguine coniunctis, patriæq; beneuolis officium & diligens tribuitur cultus Gratia, in qua amicitiarum et officiorum alterius memo

ria,

ria, & alterius remunerandi uoluntas continetur. Vindicatio est, per quam uis & iniuria, & omnino omne, quod obfuturum est, defendendo aut ulciscendo propulsatur. Obseruantia est, per quam homines aliqua dignitate antecedentes cultu quodam & honore dignantur. Veritas est, per quam immutata ea, quæ sunt, aut antè fuerunt, aut futura sunt, dicuntur. Consuetudine ius est, quod aut leuiter à natura tractum aluit, & maius fecit usus, ut religionem: aut si quid eorum, quæ antè diximus, ab natura profectum, maius factum propter consuetudinem uidemus, aut quod in morem uetustas uulgi approbatione perduxit, quod genus, pactum, par, iudicatum. Pactum est, quod inter aliquos conuenit. Par, quod in omnes æquabile est. Iudicatum, de quo alicuius aut aliquorum iam sententijs constitutum est. Lege ius est, quod in eo scripto, quod populo expositum est ut obseruet, continetur. Fortitudo est considerata periculorum susceptio, & laborum perpessio. Eius partes, magnificentia, fidentia, patientia, perseuerantia. Magnificentia est rerum magnarum & excelsarum cum animi ampla quadam & splendida propositione agitatio atque administratio. Fidentia est, per quam magnis & honestis in rebus multum ipse animus in se fiduciæ certa cum spe collocauit. Patientia est honestatis aut utilitatis caussa rerum arduarum ac difficilium uoluntaria ac diuturna perpessio. Perseuerantia est in ratione bene considerata stabilis, & perpetua permansio. Temperantia est rationis in libidinem, atque in alios non rectos impetus animi firma & moderata dominatio. Eius partes sunt continentia, clementia,

Fortitudo.

Temperantia.

mentia, modestia. Continentia est, per quam cupiditas consilij gubernatione regitur. Clementia, per quam animi temere in odium alicuius inuectionis concitati comitati retinentur. Modestia, per quam pudor honestus claram & stabilem comparat auctoritatem. Atque hæc omnia propter se solùm, ut nihil adiungatur emolumenti, petenda sunt. Quod ut demonstretur, neque ad hoc nostrum institutum pertinent, & à breuitate præcipiendi remotum est. Propter se autem uitanda sunt, non ea modò, quæ his contraria sunt, ut fortitudini ignauia, & iustitiæ iniustitia, uerùm etiam illa, quæ propinqua uidentur, & finitima esse, absunt autem longißimè: quod genus, fidentiæ contrarium est diffidentia, & ea re uitium est. Audacia non contrarium, sed appositum est, ac propinquum, & tamen uitium est. Sic unicuique uirtuti finitimum uitium reperietur, aut certo iam nomine appellatum: ut audacia, quæ fidentiæ: pertinacia, quæ perseuerantiæ finitima est: superstitio, quæ religioni propinqua est, aut sine ullo certo nomine. quæ omnia item uti contraria rerum bonarum in rebus uitandis reponemus. Ac de eo quidem genere honestatis, quod omni ex parte propter se petitur, satis dictum est. Nunc de eo, in quo utilitas quoq; adiungitur, quod tamen honestum uocamus, dicendum uidetur. Sunt igitur multa, quæ nos cùm dignitate, tum quoque fructu quoq; suo ducūt ad se: quo in genere est gloria, dignitas, amplitudo, amicitia. Gloria est frequens de aliquo fama cum laude. Dignitas, alicuius honesta, & cultu, & honore, & uerecundia digna auctoritas. Amplitudo, potentiæ aut maiestatis, aut aliquarum copiarum magna abundantia.

Vitanda propter se.

tia. amicitia, uoluntas erga aliquem rerum bonarum illius ipsius caussa, quem diligit; cum eius pari uoluntate. Hic, *quia de ciuilibus caussis loquimur, fructus ad amicitiam adiungimus, ut eorum quoque caussa petenda uideatur: ne fortè qui nos de omni amicitia dicere existimant, reprehendere incipiant: quanquàm sunt qui propter utilitatem modò petendam putant amicitiam, sunt qui propter se solùm, sunt qui propter se & utilitatem: quorum quid uerißimè constituatur, alius locus erit considerãdi.* Nunc *hoc sic ad usum oratorium relinquatur, utranque propter rem amicitiam esse expetendam.* Amicitiarum *autem ratio, quoniam partim sunt religionibus iunctæ, partim non sunt: & quia partim ueteres sunt, partim nouæ, partim ab illorum, partim ab nostro beneficio profectæ, partim utiliores, partim minus utiles, ex caussarum dignitatibus, ex temporum opportunitatibus, ex officijs, ex religionibus, ex uetustatibus habebitur.* Vtilitas *autem aut in corpore posita est, aut in extrarijs rebus: quarum tamen rerum multo maxima pars ad corporis commodum reuertitur, ut in repub. quædam sunt, quæ (ut sic dicam) ad corpus pertinent ciuitatis, ut agri, portus, pecunia, classes, nautæ, milites, socij: quibus rebus incolumitatem ac libertatẽ retinent ciuitates.* Alia *uerò, quæ iã quiddã magis amplũ, & minus necessariũ conficiunt, ut urbis egregia exornatio atq; amplitudo, ut quædã excellens pecuniæ magnitudo, amicitiarũ ac societatum multitudo.* Quibus *rebus non illud solùm conficitur, ut saluæ & incolumes, uerũ etiã ut amplæ atq; potentes sint ciuitates.* Quare *utilitatis duæ partes uidẽtur esse, incolumitas et potẽtia.* In

columitas

columitas est salutis tuta atque integra conseruatio. Po*tentia est ad sua conseruanda, & alterius obtinenda, idonearum rerum facultas.* Atq; in ijs omnibus, quæ antè dicta sunt, quid difficulter fieri, & quid facilè fieri poßit, oportet considerare. Facilè fieri id dicimus, quod sine magno, aut sine ullo labore sumptu, molestia, quam breuißimo tempore confici potest. Difficile autem fieri, quod quanquàm laboris, sumptus, molestiæ, longinquitatis indiget, atque aut omnes, aut plurimas, aut maximas caußas habet difficultatis: tamen his susceptis difficultatibus complecti, atque ad exitum perduci potest. Quoniam ergo de honestate, & de utilitate diximus, nunc restat ut de ijs rebus, quas his attributas esse dicebamus, neceßitudine & affectione perscribamus. Puto igitur esse hanc neceßitudinem, cui nulla ui resisti potest, quæ neque mutari, neque leniri potest. Atque ut apertius hoc sit exemplis licet uim rei, qualis & quanta sit, cognoscamus. Vri poße flamma ligneam materiam necesse est. Corpus mortale aliquo tempore interire necesse est, atq; ita necesse, ut uis ea postulat, quam modò describebamus, neceßitudinis: cui nulla ui resisti potest, quæ neq; mutari, neq; leniri potest. Huiusmodi neceßitudinis, cùm in dicendi rationes incident rectè neceßitudines appellabuntur. Sin aliquæ res incident difficiles, in illa superiori, poßit'ne fieri, quæstione considerabimus. Atq; etiam hoc mihi uideor uidere, esse quasdã cum adiunctione neceßitudines, quasdam simplices et absolutas. nam aliter dicere solemus, neceße est Caßilinenses se dedere Hannibali: aliter autẽ, necesse est Caßilinũ uenire in Hannibalis potestatem. illic in superiore adiunctio

iunctio est hæc, nisi malint fame perire: si enim id malunt, non est necesse. Hoc inferius non item, propterea quòd siue uelint Caßilinenses se dedere, siue famem perpeti, atque ita perire, necesse est Caßilinum uenire in Hannibalis potestatem. Quid igitur perficere potest hæc neceßitudinis distributio? Propè dicam: plurimùm, cùm is locus neceßitudinis uidebitur incurrere. nã cùm supplex erit neceßitudo, nihil erit quod multa dicamus, cùm eam nulla ratione lenire poßimus. Cùm autem ita necesse erit, ut aliquid effugere aut adipisci uelimus, tum adiunctio illa quid habeat utilitatis aut quid honestatis, erit considerandum. nam si uelis attendere, ita tamen ut id quæras, quod conueniat ad usum ciuitatis, reperias nullam esse rem, quã facere necesse sit, nisi propter aliquam caussam, quam adiunctionem nominamus. Pariter autem inuenias esse multas res neceßitudinis, ad quas similis adiunctio non accedit. Quod genus, ut homines mortales necesse est interire, sine adiunctione: ut cibo utantur, non necesse est, nisi cum illa exceptione, Extra qua si nolint fame perire. Ergo, ut dixi, illud, quod adiungitur, semper, cuiusmodi sit, erit considerandum. nam omni tempore id pertinebit, ut aut honestatem hoc modo exponenda neceßitudo sit, Neceße est hoc faciamus, si honestè uolumus uiuere: aut ad incolumitatem hoc modo, necesse est, si incolumes uolumus esse: aut ad commoditatem hoc modo, Necesse est, si sine incõmodo uolumus uiuere. Ac summa quidẽ neceßitudo uidetur esse honestatis, huic proxima incolumitatis, tertia ac leuißima cõmoditatis: quæ cum his duabus nũquã poterit cõtẽdere. Hasce autẽ inter se sæpe necesse

est

est comparari, ut, quanquàm præstet honestas incolumitati, tamen utri potißimum cõsulendum sit deliberetur. Cuius rei certum quiddam præscriptum uidetur in perpetuum dari posse. nam qua in re fieri poterit, ut cùm incolumitati consulerimus, quod sit in præsentia de honestate delibatum, uirtute aliquando & industria recuperetur, incolumitatis ratio uidebitur habenda: cùm autem id non poterit, honestatis. Ita in eiusmodi quoque re, cùm incolumitati uidebimur consulere, uerè poterimus dicere, nos honestatis rationem habere, quoniam sine incolumitate eam nullo tempore possumus adipisci. Qua in re uel concedere alteri, uel ad condicionem alterius descendere, & in præsentia quiescere, atque aliud tempus expectare oportebit. Incommoditatis uerò ratione modò illud attendatur, digna ne caussa uideatur ea, quæ ad utilitatem pertinebit, quare aut de magnificentia, aut de honestate quiddam derogetur. Atque in hoc loco mihi caput illud uidetur esse, ut quæramus qd sit illud, quod si adipisci aut effugere uelimus, aliqua res nobis sit necessaria, hoc est quæ sit adiunctio, ut proinde uti quæq; res erit, laboremus, & grauißimam quanq; caussam uehementißimè necessariam iudicemus. Affectio quædam ex tempore, aut ex negotiorum euentu, aut administratione, aut studio hominum commutatio rerum, ut non tales, quales antè habitæ sint, plerunque haberi soleant, habendæ uideantur esse: ut ad hostes transire turpe uidetur esse, at non illo animo, quo Vlysses transijt: & pecuniam in mare deijcere inutile, at non eo consilio, quo Aristippus fecit. Sunt igitur res quædam ex tempore, & ex consilio, non

ex sua

ex ſua natura conſiderandæ, quibus in omnibus quid tempora petant, aut quid perſonis dignum ſit, conſiderandum eſt: & non quid, ſed quo quidque animo, quicum, quo tempore, quandiu fiat, attendendum eſt. His ex *partibus ad ſententiam dicendam, locos ſumi oportere arbitramur.* Laudes *autem & uituperationes ex his locis ſumentur, qui loci perſonis ſunt attributi, de quibus antè dictum eſt.* Sin *diſtributius tractare quis uolet, partiatur in animum & corpus & extrarias res licebit.* Animi *eſt uirtus, cuius de partibus paulò antè dictum eſt.* Corporis, *ualetudo, dignitas, uires, uelocitas,* Extrariæ, *honos, pecunia, affinitas, genus, amici, patria, & cetera, quæ ſimili eſſe in genere intelligentur.* Atque *in his id, quod in omnia ualet, ualere oportebit: contraria quoque, & quæ & qualia ſint, intelligentur.* Videre *autem in laudando & in uituperando oportebit, non tam quæ in corpore aut in extrarijs rebus habueritis, de quo agetur, quàm quo pacto his rebus uſus ſit. nam fortunam quidem & laudare ſtultitia, & uituperare ſuperbia eſt.* Animi *autem & laus honeſta, & uituperatio uehemens eſt.* Nunc *quoniam omne in cauſſæ genus argumentandi ratio tradita eſt, de inuentione prima ac maxima parte rhetoricæ ſatis dictum uidetur. quare quoniam & una pars ad exitum hunc ab ſuperiore libro prædučta eſt, & hic liber non parum continet literarum; quæ reſtant, in reliquis dicemus.*

FINIS.

INDEX

Con-

Forti-

Magnifi-

Vit-

FINIS.